

ISSN 1300-1469

Üçüncü Sektör Kooperatifçilik

2009
Cilt: 44
Sayı: 3

Adana İlinde Projeye Dayalı Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi
Hilal YILMAZ
Aykut GÜL

Tekstillerin Geri Dönüşümü ve Tekrar Kullanımı
Esra DIRGAR

Finansal Sistemin Gelişmesi ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri
Yener COŞKUN

Satış Temsilcilerinin Motivasyonu Üzerine Bir Alan Araştırması: İlaç Sektörü Örneği
Tülin DURUKAN
Yunus Bahadır GÜLER

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

ÜÇÜNCÜ SEKTÖR KOOPERATİFÇİLİK
2009 CİLT: 44 SAYI: 3

Sahibi

Türk Kooperatifçilik Kurumu Basın Yayın Araştırma
Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi adına
Prof. Dr. Nevzat AYPEK

Yazışma Adresi ve Yönetim Yeri
Ceyhun Atf Kansu Cd. 6. Sk. Nu: 35/9-10
06450 Balgat/ANKARA
Tel: (0312) 472 99 59 - 472 99 11
Fax: (0312) 472 97 64
www.koopkur.ogr.tr
admin@koopkur.org.tr

Türk Kooperatifçilik Kurumu
Basın Yayın Araştırma Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi
Yılda 4 Sayı yayınlanır.
Fiyat: 6,50 TL
Yıllık Abone: 25 TL
Yurtdışı Yıllık Abone: 25 ABD Doları - 18 EURO

Abonelik İçin Banka Hesap Numaramız:
TC. Ziraat Bankası Cevizlidere Şubesi Hesap No: 7970378-5002

Tasarım & Çtş & Baskı
Boyut Tanıtım Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Uzay Çağı Cd. 1250 Sk. No: 24
Ostim-ANKARA
Tel: (0312) 385 72 12-385 72 13
Fax: (0312) 385 72 14
info@boyutmatbaa.com

Basım Tarihi:
Kasım-2009

ISSN 1300-1469

ÜÇÜNCÜ SEKTÖR KOOPERATİFÇİLİK

2009 CİLT: 44 SAYI : 3

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

YAYIN KURULU

Nurettin PARILTI

Ahmet BAYANER

Hikmet KAVRUK

Mehmet YEŞİLTAŞ

Eriman TOPBAŞ

Muharrem ÇETİN

HAKEM KURULU

Eyüp AKTEPE – Gazi Üniversitesi

Osman ALTUĞ – Marmara Üniversitesi

Burhan AYKAÇ – Gazi Üniversitesi

Kadir ARICI – Gazi Üniversitesi

Nevzat AYPEK – Gazi Üniversitesi

Rasih DEMİRCİ – Gazi Üniversitesi

İsmail DUymAZ – Yıldız Teknik Üniversitesi

İhsan ERDOĞAN – Gazi Üniversitesi

Ali Fuat ERSOY – Gazi Üniversitesi

Ahmet GÖKÇEN – İstanbul Üniversitesi

İzzet GÜMÜŞ – Gazi Üniversitesi

İ. Hakkı İNAN – Trakya Üniversitesi

Eyüp G. İSPİR – Gazi Üniversitesi

Öznur YÜKSEL – Çankaya Üniversitesi

Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Hakemli Bir Dergidir.

İçindekiler

Adana İlinde Projeye Dayalı Süt Sığırıcılığı Yapan İşletmelerde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Hilal YILMAZ Aykut GÜL	1
Tekstillerin Geri Dönüşümü ve Tekrar Kullanımı Esra DİRĞAR	18
Finansal Sistemin Gelişmesi ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri Yener COŞKUN	28
“ Satış Temsilcilerinin Motivasyonu Üzerine Bir Alan Araştırması: İlaç Sektörü Örneği” Tülin DURUKAN Yunus Bahadır GÜLER	61

ADANA İLİNDE PROJEYE DAYALI SÜT SİĞİRCİLİĞİ YAPAN İŞLETMELERDE BAŞARIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ*

Hilal YILMAZ**

Aykut GÜL***

Özet: Bu çalışmada, Adana ilinde projeye dayalı süt siğirciliği yapan işletmelerde başarıyı etkileyen faktörlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan analizlerde beş açıklayıcı faktör bulunmuştur. Elde edilen bu faktörlerin varyans yüzdeleri toplamı 81,414'tür. Yani toplam değişimin %81,414'ü bu faktörler tarafından açıklanabilmektedir. İncelenen süt siğirciliği işletmelerinde, işletme büyüklüğü faktörü ile işletmenin büyükbaş hayvan varlığı, üretim masrafları, gayrisafi üretim değeri, süt üretim miktarı, süt ineği adedi, yem masrafı, kuru madde bazında yem miktarı, veteriner masrafı, suni tohumlama masrafı, erkek işgücü birimi cinsinden işgücü gibi ekonomik değişkenlerin arasındaki bağımlılık oranı yani faktör yükü 0,868 gibi oldukça yüksek bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Süt siğirciliği, Proje, Faktör analizi

Determination Of The Factors Affecting Achievement Of Dairy Cattle Farms Operating Based On The Project In Adana

Abstract: In this study, it is aimed to determine the factors effective in the achievement of the dairy farms operating based on the Project in Adana. Five factors have been found by the analysis. The variance percentage of these factors (company size, cost, pasturage time, forage production, capital) is 81,414, which means that %81,414 of total change can be explained by

* Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Tarafından Desteklenen Doktora Tezinin bir bölümüdür.

** Arş.Gör.Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

*** Prof.Dr. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

these factors. In the dairy cattle farms investigated in the study, dependence ratio (that is factor weight) between economical facts such as business size fact, cattle numbers, feed costs, dry feed amount, veterinary costs, insemination costs and workforce is found 0,868, which is very high.

Keywords: Dairy cattle, Project, Factor analysis

GİRİŞ

Hayvancılık sektörü, tarımsal kalkınmada üretimin yanısıra ülkeye yarattığı katma değer ve istihdam imkânları bakımından tarımın diğer alt sektörleri kadar önemlidir.

Tarımda ileri ülkelerin çoğunda hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payı %50'nin üzerindedir. Bu değer, örneğin, Fransa'da %60, İngiltere'de %70 ve Almanya'da %75'e kadar yükselmektedir (Anonymous, 2006; Aydemir ve Pıçak, 2007). Türkiye'de ise hayvansal üretim, bitkisel üretimden sonra gelmekte olup, tarımsal üretim değerinin yaklaşık %54'ünü bitkisel üretim değeri, %24'ünü canlı hayvanlar değeri ve %22'sini de hayvansal ürünler değeri oluşturmaktadır (TÜİK, 2009). Bu durumun birçok önemli nedeni bulunmakla birlikte, temel olarak Türkiye'de hayvancılığın ticari bir faaliyet olarak algılanmamasıdır. Ayrıca geleneksel tarım kültürü içerisinde bitkisel üretim birincil üretim faaliyeti durumundadır. Bu duruma genel tarım politikaları içerisinde hayvancılığa gereken önemin verilmemesi de etken olmaktadır. Ancak, özellikle AB'ne uyum ve rekabet gücünün artırılabilmesi için hayvansal üretimin tarımsal üretim içerisindeki payının artırılması, gerekli alt yapı ve mevzuat çalışmalarının yapılması gerektiği açık olarak görülmektedir (Saçlı, 2007).

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği denildiği zaman sığır yetiştiriciliği aklı gelmekte ve süt üretiminin büyük bir çoğunluğu büyükbaş hayvanlar içinde en önemli olan sığırdan karşılanmaktadır. Ülkemizde büyükbaş hayvan varlığı son 25-30 yılda azalmış, birim hayvan başına ürün miktarı ise hayvancılığı gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak düzeyde gerilerde kalmıştır. Kaliteli hayvan ve yem kaynaklarının eksikliği, salgın hastalıklar, yetersiz veteriner hizmetleri, çiftçilerin eğitimsiz ve örgütsüz oluşu ile hayvancılığa yönelik politikaların ve düzenlemelerin politik tercihler nedeniyle sık sık değişmesi hayvancılığın gerilemesine neden olmuştur (Kutlu ve ark., 2003).

Tarımsal üretimi arttırmamızın, kaliteli ürün elde etmenin ve tarım ile uğraşanların yaşam düzeylerini yükseltmenin en önemli yollarından biri, üreticilerin etkili bir biçimde örgütlenmesidir. Üreticinin örgütlenmesi ve

pazarda etkin bir konuma gelebilmesinde en önemli araç ise tüm gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi kooperatiflerdir. Türkiye'de sayısal olarak 4-5 milyon ortağı bulunan tarımsal kooperatifler çeşitli alanlarda faaliyet göstermesine rağmen, batı ülkelerinde olduğu gibi etkili değildirler. Süt ve ürünlerinin pazarlamasında kooperatifler, İrlanda'da %97, Finlandiya'da %96, İsveç ve Danimarka'da %95, Avusturya'da %94, Hollanda ve Portekiz'de %82 ve Almanya'da %70 pazar payına sahiptir. Etin pazarlamasında ise İrlanda'da %70, Danimarka'da %62 ve Finlandiya'da %69 oranında kooperatifler hakimdir. Buna karşılık, Türkiye'de süt ve süt ürünleri sanayinde kooperatiflerin payı yaklaşık %3 gibi çok düşük düzeydedir. Et ve et ürünleri sanayinde kooperatifler fazla yaygın olmayıp % 0,54'lük paya sahiptir (Saçlı, 2007). Bu durumda, tarımsal kooperatiflerin özellikle hayvancılıkta çok fazla etkili olmadıkları söylenilebilir.

Hayvan yetiştiriciliği alanında faaliyet gösteren yetiştirici örgütleri genel olarak 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu çerçevesinde faaliyet gösteren tarımsal kalkınma kooperatifleridir. Küçük tarım işletmelerinin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için kooperatifler aracılığıyla projeler geliştirilerek uygulanmakta, böylece küçük işletmelere büyük işletmelerin üretim, ürün değerlendirme ve pazarlamada sahip olduğu üstünlükler sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle kooperatiflerin projelerle desteklenmesinin kırsal kesim ve ülke ekonomisine büyük yararları olmaktadır.

Kooperatifler tarafından uygulamaya konulan ortaklar mülkiyetinde süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projeleri 1990 yılından itibaren Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın "Tarımsal Kooperatiflere Yapılacak Devlet Yardımı Yönetmeliği"ne göre uygulanmaya konulmuştur. Kooperatiflerin uyguladıkları ortaklar mülkiyetinde süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projeleri ile genel olarak aynı olan benzer bir projede 2003 yılında Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDP) adı altında uygulanmaya başlamıştır. Ortaklar mülkiyetinde süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projelerinde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı genel bütçesi kaynaklarından tahsis edilen krediler kullanılmakta iken KASDP'de yararlanan kooperatif ortakları 3294 sayılı yasayla belirlenen fayda sahipleri olacağı için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kaynakları kullanılmaktadır.

Son yıllarda Türkiye'de olduğu gibi Adana ilinde de kooperatiflerin uyguladıkları süt sığırcılığı projeleri sayıları giderek artmaktadır. Adana ilinde 2000-2008 yılları arasında süt sığırcılığı projesi uygulayan kooperatiflere verilen krediler toplam olarak 20.621.497 TL ve proje uygulayan kooperatif sayısı da 31'dir. Bunun içerisinde, süt sığırcılığı projesi uygulayan kooperatiflere genel bütçe kaynaklarından verilen kredi miktarı

10.364.534 TL ve proje uygulayan kooperatif sayısı da 17'dir. 2003-2008 yılları arasında süt sığırcılığı projesi uygulayan kooperatiflere KASDP kapsamında verilen kredi miktarı 10.256.963 TL ve proje uygulayan kooperatif sayısı da 14'tür (TEDGEM, 2009).

Bu çalışmada, Adana ilinde 1990-2006 yıllarını kapsayan dönemde süt sığırcılığı projesi uygulayan kooperatiflere üye süt sığırcılığı işletmeleri incelenmiştir. Dolayısıyla, ele alınan dönemde süt sığırcılığı projesi toplam 21 kooperatife uygulanmış olup, bunun 15 tanesi genel bütçe kaynaklı ve 6 tanesi de KASDP kapsamında süt sığırcılığı projesidir. Kooperatifler aracılığıyla hayvan dağıtımı, kooperatife üye 100 üreticinin her birine 2 baş inek (100x2) veya 50 üreticinin her birine 4 baş inek (50x4) verilmesi şeklindedir. Sosyal destek kapsamında verilen ineklerde kredi geri ödemesinde faiz uygulanmamış ancak, Tarım Bakanlığı aracılığı ile verilen ineklerin geri ödemesinde dönemler itibariyle farklı faiz oranları uygulanmıştır.

Bu çalışmada, kooperatifler tarafından uygulanan süt sığırcılığı projesinden faydalanan süt sığırcılığı işletmelerinin işletme başarılarında etkili olan faktörlerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Adana ilinde 1990-2006 yılları arasında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülen kooperatif projelerinden faydalanan süt sığırcılığı işletmelerinden anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmaktadır. Anket çalışması ile işletmelerden 2006 yılı verileri alınmıştır.

Konu ile ilgili ikincil veriler; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarım İl Müdürlüğü kayıtları, Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği kayıtları, DPT, TÜİK (DİE), FAO istatistiksel verilerinden elde edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili ulusal ve uluslararası araştırma bulgularından yararlanılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın saha çalışması, Adana ilinde projenin uygulandığı kooperatiflere üye süt sığırcılığına yer veren tarım işletmelerini kapsamaktadır. Üretici örneklem hacminin belirlenmesinde Gayeli Örneklem Yöntemi kullanılmıştır. Populasyon içerisinde önemli birimlerin örneğe çıkma olasılığının az olduğu durumlarda Gayeli Örneklem Yöntemi

uygulanabilir. Örneğin bir çalışmada, bir projenin sorunlarının belirlenmesi ve bunlara çözüm bulunması amaçlanmış ise, bu durumda daha ayrıntılı sorunları belirtecek ve bunlara mantıklı çözüm önerileri getirecek bireylerin belirlenmesi tutarlı olur (Çiçek ve Erkan, 1996). Bu çalışmada da görüşme yapılacak olan üreticiler köyün muhtarı, köyün ileri gelenleri ve kooperatif başkanları tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla konu hakkında bilgi sahibi üretici ile görüşülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, köy muhtarı, köyün ileri gelenleri ve kooperatif başkanlarının yönlendirmesi ile 121 üreticiye anket uygulanmıştır.

Faktör Analizi

Faktör analizi metodu, belirli sayıdaki bağımlı değişkenlerdeki (burada, tarım işletmeleri ile ilgili belli başlı başarı kriterleri) değişimin daha az sayıdaki bağımsız değişkenler (veya faktörler) yardımıyla açıklanmasıdır (Yurdakul, 1974; Dağistan, 2002).

Faktör analizi, asıl amacı veri azaltma ve özetleme olan çok değişkenli istatistik metotların bir sınıfına verilen addır. Genel olarak, çok sayıda değişkenler arasında bulunan ilişkilerin analiz edilmesi ve daha sonra bu değişkenlerin genel esas boyutlar (faktörler) tarafından açıklanması problemine yöneliktir. Ayrıca, bu yöntemde her bir faktör orijinal gözlem değerlerinin bir fonksiyonu olan bağımlı bir değişken olarak da görülebilir (Joseph et al., 1992).

Genel faktör modelinin birçok şekilleri vardır. En yaygın olarak kullanılan "common factor analysis" ve "component factor analysis" dir. Faktör modelinin seçimi araştırmanın amacına bağlıdır. Faktör analizinin matematiksel modeli, çoklu regresyon eşitliğine benzemektedir. Her bir değişken, gerçekte gözlemlenemeyen faktörlerin doğrusal bir kombinasyonu olarak ifade edilmektedir.

Standardize edilmiş i değişkeni için matematiksel model şu şekildedir:

$$X_i = A_{i1}F_1 + A_{i2}F_2 + \dots + A_{ik}F_k + U$$

Yukarıdaki eşitlikte F 'ler, genel faktörler; U , unique faktör ve A 'lar ise k adet faktörü birleştiren sabitlerdir. Unique faktörlerin birbirleriyle ve genel faktörlerle korelasyonlarının olmadığı kabul edilmektedir (Gül, 1995). Faktörler gözlenen değişkenlerden çıkartılmaktadırlar ve onların doğrusal bileşenleri olarak tahmin edilebilirler. J 'inci faktör olan F_j 'nin genel tahmin eşitliği şu şekilde ifade edilebilir:

$$F_j = \sum W_{ji} X_i = W_{j1} X_1 + W_{j2} X_2 + \dots + W_{jp} X_p$$

Yukarıdaki eşitlikte W_i 'ler faktör skor katsayıları ve p ise değişken sayısını göstermektedir.

Faktör analizi sonuçlarının elde edilmesine kadar çok farklı seçenekler denenmiş ve ortaklık unsuru yüksek olan 24 değişkenin oluşturduğu 5 faktör elde edilmiştir. SPSS 15.0 programında yapılan faktör analizinde yaygın olarak kullanılan "PC (Principal Component Analysis) Modeli" ile "Varimax Extraction Method" kullanılmıştır (Joseph, et. all., 1992).

Faktör analizi orijinal değişkenler arasında kesin ve doğrusal bir ilişkinin olduğu durumda kullanılır. Bu çalışmada KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Küresellik testi kullanılarak faktör analizinin uygulanabilirliği belirlenmiştir. Değişkenlerin belirlenmesinde etkili olan en önemli faktörlerden birisi olan ortaklık unsuru da, değişkenlerin temsil yeteneğini göstermektedir. Bu değer 1'e ne kadar yakın olursa değişken seçimi o derece sağlıklı kabul edilmektedir (Yurdakul, 1978; Dağıstan 2002).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Kullanılan Değişkenler ve Ortaklık Unsuru

İncelenen işletmelerin süt sığırıcılığı faaliyeti ile ilgili olarak seçilen 24 değişkenle yapılan faktör analizi sonucu Çizelge 1'de verilmiştir. Çizelgede yer alan 24 değişken 5 iterasyon sonucunda kendi içerisinde ilişki derecelerine göre 5 faktöre indirgenmiştir. İşletmelerin süt sığırıcılığı faaliyet kolundaki gayrisafi üretim değeri, üretim masrafları, değişen masraflar, kullanılan sermaye, kullanılan yem miktarı ve yem masrafları, işgücü kullanımı, otlatma süresi, süt üretim miktarı, kg süt maliyeti, veteriner ve suni tohumlama masrafları gibi değişkenler analize dahil edilmiştir. Birim olarak ise, toplam, ortalama, birim başına ortalama ve oransal değerler kullanılmıştır.

Bu çalışmada KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) ve Bartlett Küresellik testi kullanılarak faktör analizinin uygulanabilirliği belirlenmiştir. Bu çalışmada KMO değeri 0,796 ve Bartlett Küresellik testi 4.828,208 olarak hesaplanmış ve %0 düzeyinde önemli olduğu sonucuna varılmıştır (Xue, 2004). Sonuç olarak, orijinal değişkenler faktör analizinin uygulanabilmesi için yeterli bulunmuştur. Değişkenlerin ortaklık unsurları oldukça yüksek bulunmuş olup ortalaması 0.814'tür. Bu da kullanılan değişkenlerin faktör analizi için uygulanabilir olduğunu göstermektedir (Çizelge 1) (Tobias and Carlson, 1969).

Çizelge 1. Faktör Analizinde Kullanılan Değişkenler

No	Değişkenler	Tanımlar	Ortaklık Unsuru
X1	inekadet	Süt ineği adedi	0,896
X2	hayvarbbhb	Büyükbaş hayvan varlığı (BBHB)	0,960
X3	isgeigb	İşgücü (EİGB)	0,848
X4	bbhbbeigb	BBHB/EİGB	0,716
X5	isgmasrbbhb	İşgücü masrafı/BBHB	0,781
X6	yemasrf	Yem masrafı (TL)	0,942
X7	yemasrbbhb	BBHB'ne düşen yem masrafı (TL)	0,959
X8	kmyemmikkg	Kuru madde bazında yem miktarı (kg/yıl)	0,904
X9	kmyemmikbbhb	BBHB'ne düşen kuru madde bazında yem miktarı (kg/yıl)	0,721
X10	kmkesifmikbbhb	BBHB'ne düşen kuru madde bazında kesif yem miktarı (kg/yıl)	0,737
X11	üretmasrf	Üretim masrafları (TL)	0,966
X12	üretmsrbbhb	BBHB'ne düşen üretim masrafları (TL)	0,929
X13	degmasrbbhb	BBHB'ne düşen diğer masraflar (TL)	0,955
X14	aktifserm	Aktif sermaye (TL)	0,853
X15	hayvsemnoran	Hayvan sermaye oranı (%)	0,783
X16	binasermoran	Bina sermayesi oran (%)	0,733
X17	gsud	Gayrisafi üretim değeri (TL)	0,923
X18	sutüretimikt	Süt üretim miktarı (kg/yıl)	0,915
X19	kgsutmaliyet	Süt maliyeti (TL/kg)	0,623
X20	arazivari	Arazi varlığı (da)	0,771
X21	vetermasrf	Veteriner masrafı (TL/yıl)	0,642
X22	sunitohmasrf	Suni tohumlama masrafı (TL/yıl)	0,550
X23	otlatgun	Otlatma yapılan gün	0,726
X24	yembitkuret	Yem bitkisi üretim durumu	0,705
Genel Ortalama			0,814

Değişkenlerin Özdeğerleri ve Varyansları

Çizelge 2'de faktör analizi başlangıç çözümünde faktörlerin sahip oldukları özdeğer ve varyanslarına ait değerler yer almaktadır. Buna göre, başlangıçta değişken sayısı kadar faktör elde edilmektedir. Ancak bu faktörlerin özdeğerleri ve açıkladıkları varyans yüzdeleri giderek azalma

göstermektedir. İlk sıralarda yer alan faktörleri takip eden diğer faktörlerin açıklayıcı olma nitelikleri hızla azalmaktadır.

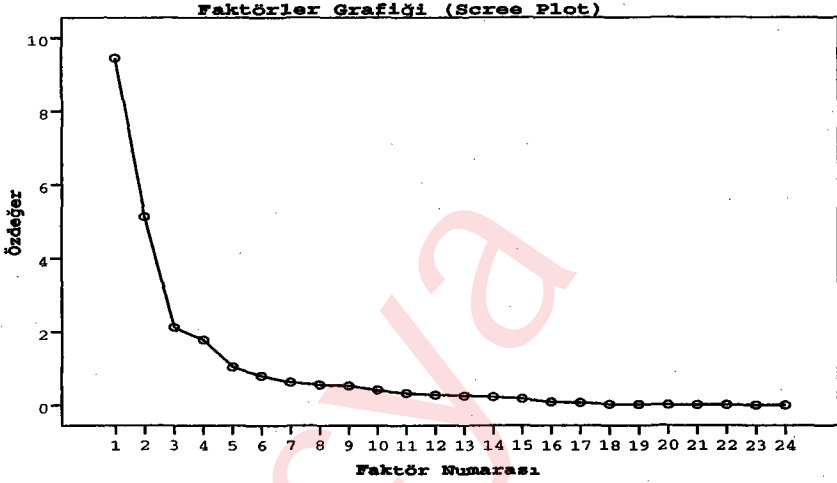
Faktörlerin özdeğerleri toplamı değişken sayısı olan 24'e eşittir. Faktörlerin özdeğerlerinin, özdeğer toplamına oranı ise o faktörün varyans yüzdesini vermektedir. Elde edilen 5 faktörün varyans yüzdeleri toplamı 81,414'dür. Yani, toplam değişimin %81,414'ü bu faktörler tarafından açıklanabilmektedir. Bu oran oldukça yüksek bir değerdir (Çizelge 2) (Yurdakul, 1973).

Çizelge 2. Faktör Analizi Başlangıç Çözümünde Faktörlerin Özdeğerleri ve Varyansları

Faktörler	Özdeğer	<u>Varyans Yüzdesi</u>	Birikimli Varyans
1	9,448	39,367	39,367
2	5,132	21,383	60,750
3	2,124	8,851	69,601
4	1,785	7,436	77,037
5	1,050	4,377	81,414
6	0,805	3,353	84,767
7	0,632	2,634	87,401
8	0,558	2,326	89,728
9	0,532	2,215	91,942
10	0,417	1,736	93,679
11	0,331	1,380	95,059
12	0,280	1,166	96,225
13	0,262	1,090	97,315
14	0,228	0,952	98,267
15	0,175	0,730	98,998
16	0,091	0,380	99,378
17	0,069	0,287	99,664
18	0,027	0,114	99,779
19	0,020	0,084	99,863
20	0,012	0,050	99,913
21	0,011	0,046	99,960
22	0,005	0,022	99,981
23	0,003	0,011	99,992
24	0,002	0,008	100,000

Faktörlerin Belirlenmesi

Faktör sayısına karar vermede, faktörler grafiğinden (Scree Plot) yararlanılmıştır. Buna göre, grafik üzerindeki ilk kırılma noktası belirlenmiş ve o noktaya kadar olan faktörler sonuç istatistiğinde yer almıştır. Faktörler grafiğinde, X ekseninde faktör numaraları, Y ekseninde ise özdeğerler (Eigenvalue) bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Faktör Sayısının Belirlenmesinde Kullanılan Grafik

Şekil 1'deki grafik esas alınarak seçilen 5 faktöre ait adlandırmalar ve bu faktörlerin özdeğerleri ve varyansları Çizelge 3'te gösterilmiştir. Buna göre toplam varyansın %39,367'si "İşletme Büyüklüğü Faktörü" olarak adlandırılan birinci faktörü oluşturan 11 ölçüt, %21,383'ü "Maliyet Faktörü" olarak adlandırılan ikinci faktörü oluşturan 6 ölçüt, %8,851'i "Otlama Süresi Faktörü" olarak adlandırılan üçüncü faktörü oluşturan 3 ölçüt, %7,436'sı "Yem Bitkisi Üretimi Faktörü" olarak adlandırılan dördüncü faktörü oluşturan 2 ölçüt ve %4,377'si "Sermaye Faktörü" olarak adlandırılan beşinci faktörü oluşturan 2 ölçüt tarafından açıklanmaktadır.

Faktör analizi sonuç istatistiğinde yer alan 5 faktörün birikimli varyansları %81,414'dür. Yani orijinal değişkenlerin toplam %81,414'ü bu faktörler tarafından açıklanabilmektedir.

Çizelge 3. Faktör Analizi Sonuç Matrisinde Faktörlerin Özdeğer ve Varyansları

Faktör No	Faktör Adı	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Birikimli Varyans
F1	İşletme Büyüklüğü	9,448	39,367	39,367
F2	Maliyet	5,132	21,383	60,750
F3	Otlatma Süresi	2,124	8,851	69,601
F4	Yem Bitkisi Üretimi	1,785	7,436	77,037
F5	Sermaye	1,050	4,377	81,414

Faktör Yükleri

Sonuç istatistiğinde elde edilen faktörler ve bunlara ait faktör yükleri Çizelge 4'te verilmiştir. Burada, faktör yükleri belirlenirken %5 önem seviyesinde 200 gözlemle çalışma durumunda 0,180 ve daha büyük değerler dikkate alınmıştır (Joseph et. all., 1992). Çizelgede faktörleri oluşturan ölçütler koyu renkle ifade edilmiştir. Ayrıca, korelasyon emsalinin karesinin 100 ile çarpılmasıyla elde edilen bağımlılık oranı da, değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin gücünün diğer bir göstergesidir. Bu değer, %95 önem seviyesinde 3,2'nin üzerinde olması gerekmektedir (Dağıstan, 2002; Gül, 1995; Norusis, 1988; Yurdakul, 1978).

Faktörlerin Yorumlanması

Faktör matrisinin dikey ve yatay olmak üzere iki farklı şekilde yorumu yapılabilmektedir. Dikey yorumlamada her bir faktör kendi içerisinde ayrı ayrı incelenmekte ve her bir değişkenin o faktöre olan bağımlılığı açıklanmaktadır. Yatay yorumlamada ise her bir değişkenin, belirlenen faktörlerle olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır (Dağıstan, 2002; Gül, 1995; Yurdakul, 1973).

Elde edilen sonuçlar burada her iki şekilde de yorumlanmıştır. Değişkenler ve faktörler arasındaki yatay ve dikey ilişkiler incelenmiştir. Faktörlerin yorumlanmasını kolaylaştırmak için değişkenler kendi aralarında faktör yüklerine göre sıralanmışlardır (Çizelge 4).

İşletme Büyüklüğü Faktörü (F1)

Analiz sonucunda, 1 nolu faktör ile işletmenin büyükbaş hayvan varlığı, üretim masrafları, gayrisafi üretim değeri, süt üretim miktarı, süt

ineği adedi, yem masrafı, kuru madde bazında yem miktarı, veteriner masrafı, suni tohumlama masrafı, erkek işgücü birimi cinsinden işgücü (X1, X2, X3, X4, X5, X6, X7, X8, X9, X10 ve X11) gibi ekonomik değişkenlerin arasındaki bağımlılık oranı çok yüksek bulunmuştur (Çizelge 5). Bu 11 değişkenin faktör yükleri ortalaması 0,868 gibi oldukça yüksek bir değerdir. Bu değişkenler tarafından açıklanabilen birikimli varyans ise %39,367 gibi çok önemli bir orandır. Dolayısıyla bu faktör “İşletme Büyüklüğü Faktörü” olarak isimlendirilmiştir.

F1’de yer alan büyükbaş hayvan varlığı, üretim masrafları, gayrisafi üretim değeri, süt üretim miktarı, süt ineği adedi, yem masrafı, kuru madde bazında yem miktarı (X1, X2, X3, X4, X5, X6 ve X7) gibi işletme büyüklüğünün bir göstergesi sayılabilecek değişkenleri en yüksek faktör yüklerine sahip olan değişkenlerdir. Bu değişkenlerin ortalama değeri 0,90’ın üzerindedir.

Bunların dışında, arazi varlığı (X24) değişkeninin de bu faktör üzerine önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

İşletme büyüklüğü ile erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı (BBHB cinsinden) arasında sıkı bir ilişki görülmektedir. Erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı (X20) işletme büyüklüğüne paralel olarak artarken (0,348), birim hayvan başına düşen işgücü masrafları (X19) giderek azalmaktadır (-0,305). Bir erkek işgücü birimine düşen hayvan sayısı arttıkça üretim faaliyetinin karlılığı da artmaktadır. Yani işletme büyüklüğü ile işgücü masrafları arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla büyük işletmelerin işgücünü daha ekonomik ve produktif kullandıkları söylenebilir. Buradan hareketle, sürü büyüklüğünün işletmelerde kaynak kullanım etkinliği açısından olumlu katkı yarattığını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte işletme büyüklüğü ile bina sermayesi arasında önemli ancak negatif bir ilişki belirlenmiştir (-0,336). İşletme büyüklüğü arttıkça bina sermayesi oranı azalmaktadır (X22). Bunların dışında kalan değişkenlerin bu faktörle olan ilişkileri %5 önem düzeyinde önemli bulunmamıştır (Çizelge 4).

Maliyet Faktörü (F2)

F2 faktörü üzerine etkili olan BBHB’ne düşen, yem masrafı (X12), değişen masraflar (X13), üretim masrafları (X14), kuru madde bazında kesif yem miktarı (X15), kuru madde bazında yem miktarı (X16) ve 1 kg sütün maliyetini (X17) gösteren ölçütlerin ortalama faktör yükleri 0,864 ve açıklanan varyans yüzdesi 21,383’tür. Dolayısıyla üretim faaliyetinde birim başına masrafları gösteren bu faktör “Maliyet Faktörü” olarak tanımlanmıştır.

Yem masrafı, değişen masraflar ve üretim masraflarının faktör üzerindeki etkisi daha güçlüdür. Bu değişkenlerin faktör yükleri sırasıyla, 0,972, 0,972 ve 0,908'dir. Kuru madde bazında kesif yem miktarı, kuru madde bazında yem miktarı ve 1 kg sütün maliyetinin faktör yükleri daha düşük olup 0,835, 0,806 ve 0,691'dir (Çizelge 4).

Maliyet faktörü ile BBHB'ne düşen işgücü masrafı (X19) arasında aynı yönlü bir ilişki vardır (0,277). İşgücü masraflarının artması maliyeti artırmaktadır.

Aynı şekilde, maliyet faktörü ile yem masrafı (X6) ve kuru madde bazında yem miktarı (X7) arasında çok büyük olmamakla birlikte aynı yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu değişkenler sırasıyla 0,236 ve 0,184 faktör yüklerine sahiptirler (Çizelge 4). Üretim faaliyetinde yem masraflarının ve kullanılan yem miktarının artması maliyeti doğal olarak artırmaktadır.

Otlatma Süresi Faktörü (F3)

F3 faktörünü oluşturan değişkenler, otlatma yapılan gün (X18), BBHB'ne düşen işgücü masrafı (X19) ve erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısıdır (BBHB cinsinden) (X20). Bu değişkenlerin süt sığırcılığı üretim faaliyetinin otlatmaya yönelik özelliklerini temsil ettiği görülmektedir. Hayvancılıkta kullanılan işgücünün önemli bir bölümünü otlatmaya ayrılan işgücü oluşturmaktadır. Özellikle hayvan sayısı az olduğu durumda bu süre oransal olarak daha büyük bir değere ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu faktör "Otlatma Faktörü" olarak adlandırılmıştır. Bu faktörü oluşturan değişkenlerden otlatma yapılan gün, BBHB'ne düşen işgücü masrafı ve erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı sırasıyla 0,793, 0,772 ve -0,737 faktör yüklerine sahiptirler (Çizelge 4). Bu değişkenlerin ortalama faktör yükü 0,767 ve açıklanan varyans miktarı %8,851'dir. Otlatma süresi faktörü ile BBHB'ne düşen işgücü masrafı arasında aynı yönde ve önemli bir ilişki bulunmaktadır. Otlatma süresi arttıkça işgücü masrafı artmaktadır. Otlatma süresi ile erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı (X20) arasında ters yönlü sıkı bir ilişki mevcuttur (-0,737). Otlatma süresi azalırken erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı artmaktadır. Bu da büyük işletmelerin daha entansif çalışmaya yönelmekte oldukları anlamına gelmektedir.

Bunların dışında erkek işgücü birimi cinsinden işgücü (X11) de oldukça yüksek bir faktör yüküne sahiptir (0,609).

Otlatma süresi faktörü ile kg süt maliyeti (X17) arasında aynı yönlü bir ilişki görülmektedir. Ancak aralarında güçlü bir korelasyon yoktur (0,317). Otlatma süresi arttıkça süt maliyeti de artmaktadır. Bunun nedeni olarak bu proje kapsamında dağıtılan kültür ırkı ineklerinin otlak ve merada otlatılmaya

uygun olmaması söylenebilir. Kültür ırkı ineklerde ahırda yem ile besleme süt verimini artırmaktadır. Otlatma ile hem istenen süt verimi elde edilememekte hem de maliyet artmaktadır. Buradan, özellikle kültür ırkı süt ineklerinin ahırda beslenmesinin süt verimi üzerine daha etkili olduğu sonucu çıkartılabilir.

Yem Bitkisi Üretimi Faktörü (F4)

F4 faktörünü oluşturan değişkenler yem bitkisi üretme durumu (X21) ve bina sermayesi oranıdır (X22). Dolayısıyla bu faktör “Yem Bitkisi Üretimi Faktörü” olarak adlandırılmıştır. Yem bitkisi üretme durumu ve bina sermayesi oranı değişkenlerinin faktör yükleri sırasıyla 0,824 ve -0,784’tür (Çizelge 4). Bu değişkenlerin ortalama faktör yükü ise 0,804 ve açıklanan varyans yüzdesi de %7,436’dır.

Yem bitkisi üretimi faktörü ile arazi varlığı (X24) arasında aynı yönlü bir ilişki vardır. Yani, arazi varlığı arttıkça işletmede yem bitkisine ayrılan alan artış göstermektedir. Aralarındaki korelasyon 0,348’dir. Dolayısıyla BBHB’ne düşen kuru madde bazında yem miktarı da (X16=0,257) artmaktadır.

Yem bitkisi üretimi arttıkça kg süt maliyetinin (X17) azalma gösterdiği ancak bu ilişkinin (-0,195) çok önemli olmadığı görülmektedir. Buda, işletmenin kendi yemini üretmesinin dışarıdan temin etmesine göre daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Süt sığırcılığı faaliyet kolunda yem masrafları önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla yem masraflarını azaltmak açısından yem bitkisi üretiminin teşvik edilmesi önerilebilir.

Sermaye Faktörü (F5)

F5 faktörünü oluşturan değişkenler hayvan sermayesi oranı (X23) ve arazi varlığıdır (X24). Bu değişkenlerin işletmelerin sermaye yapısıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle F5 faktörü “Sermaye Faktörü” olarak adlandırılmıştır. Hayvan sermayesi oranı ve arazi varlığı değişkenlerinin faktör yükleri sırasıyla -0,878 ve 0,572’dir (Çizelge 4). Bu değişkenlerin ortalama faktör yükü ise 0,725 ve açıklanan varyans yüzdesi de %4,377’dir. Sermaye faktörü ile hayvan sermayesi oranı (X23) arasında ters yönde sıkı bir ilişki vardır (-0,878). Sermaye arttıkça hayvan sermayesinin oranı azalmaktadır. Ancak sermaye faktörü ile arazi varlığı (X24) arasındaki doğrusal ilişki (0,572), işletmenin arazi varlığına bağlı olarak sermayesinin arttığını göstermektedir.

Bunların dışında F1’de yer alan aktif sermaye (X9) de oldukça yüksek bir faktör yüküne sahiptir (0,510). Aktif sermaye miktarı arttıkça sermayenin de arttığını söyleyebiliriz.

Sermaye faktörü ile otlatma yapılan gün (X18) arasında oldukça zayıf ama ters yönlü bir korelasyon göze çarpmaktadır (-0,192). Dolayısıyla ekstansif işletmelerin aktif sermaye gereksinimleri azalmaktadır.

Çizelge 4. Faktör Yükleri Sonuç Matrisi

Değişkenler		Faktörler				
		F1	F2	F3	F4	F5
X1	hayvarbbhb	,970				
X2	üretmasrf	,959				
X3	gsud	,945				
X4	suturetmikt	,941				
X5	inekadet	,937				
X6	yemasrf	,935	,236			
X7	kmyemmikkg	,914	,184		,180	
X8	vetermasrf	,790				
X9	aktifserm	,754				,510
X10	sunitohmasrf	,732				
X11	İsgeigb	,672		,609		
X12	yemasrfbbhb		,972			
X13	degmasrfbbhb		,972			
X14	üretmsrfbbhb		,908	,277		
X15	kmkesifmikbbhb		,835			
X16	kmyemmikbbhb		,806		,257	
X17	kgsutmaliyet		,691	,317	-,195	
X18	otlatgun	,214		,793		-,192
X19	isgmasrfbbhb	-,305	,277	,772		
X20	bbhbeigb	,348		-,737		
X21	yembitkuret				,824	
X22	binasermoran	-,336			-,784	
X23	ıayvsermoran					-,878
X24	arazivarı	,542			,348	,572

Çizelge 5. Faktörlerle Değişkenler Arasındaki Bağımlılık Oranları (%)

Değişkenler		Faktörler					Toplam Bağımlılık Oranı
		F1	F2	F3	F4	F5	
X1	hayvarbbhb	94					94
X2	üretmasrf	92					92
X3	gsud	89					89
X4	suturetmikt	89					89
X5	inekadet	88					88
X6	yemasrf	87					93
X7	knyemmikkg	84			3		90
X8	vetermasrf	62					62
X9	aktifserm	57				26	83
X10	sunitohmasrf	54					54
X11	isgeigb	45		37			82
X12	yemasrbbhb		94				94
X13	degmasrbbhb		94				94
X14	üretmsrbbhb		82	8			90
X15	kmkesifmikbbhb		70				70
X16	knyemmikbbhb		65		7		72
X17	kgsutmaliyet		48	10	-4		62
X18	otlatgun	5		63		-4	71
X19	isgmasrbbhb	-9	8	60			77
X20	bbhbeigb	12		-54			66
X21	yembikuret				68		68
X22	binasermoran	-11			-61		73
X23	hayvserrmoran					-77	77
X24	arazivarl	29			12	33	74

SONUÇ

Çalışmada süt sığırcılığı işletmelerinin başarısını etkileyen temel faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucuna göre beş açıklayıcı faktör bulunmuştur. Elde edilen bu faktörlerin (işletme büyüklüğü, maliyet, otlatma süresi, yem bitkisi üretimi, sermaye) varyans yüzdeleri toplamı 81,414'tür. Yani toplam değişimin %81,414'ü bu faktörler tarafından açıklanabilmektedir.

İncelenen işletmelerde faktör analizi sonuçlarına göre, işletme büyüklüğü faktörü ile işgücü masrafları arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla büyük işletmelerin işgücünü daha ekonomik ve produktif kullandıkları söylenebilir. Buradan hareketle, sürü büyüklüğünün işletmelerde kaynak kullanım etkinliği açısından olumlu katkı yarattığını söyleyebiliriz.

Otlatma süresi faktörü ile BBHB'ne düşen işgücü masrafı arasında aynı yönde ve önemli bir ilişki bulunmaktadır. Otlatma süresi arttıkça işgücü masrafı artmaktadır. Otlatma süresi ile erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı arasında ters yönlü sıkı bir ilişki mevcuttur (-0,737). Otlatma süresi azalırken erkek işgücü birimi başına düşen hayvan sayısı artmaktadır. Bu da büyük işletmelerin daha entansif çalışmaya yönelmekte oldukları anlamına gelmektedir.

Otlatma süresi arttıkça süt maliyeti de artmaktadır. Bunun nedeni olarak bu proje kapsamında dağıtılan kültür ırkı ineklerinin otlak ve merada otlatılmaya uygun olmaması söylenebilir. Kültür ırkı ineklerde ahırda yem ile besleme süt verimini artırmaktadır. Otlatma ile hem istenen süt verimi elde edilememekte hem de maliyet artmaktadır. Buradan, özellikle kültür ırkı süt ineklerinin ahırda beslenmesinin süt verimi üzerine daha etkili olduğu sonucu çıkartılabilir.

KAYNAKÇA

- Anonymous, (2006). TZOB Ürün Raporları: Süt Hayvancılığı. (http://www.tzob.org.tr/tzob/tzob_urun_rapor/rapor_2005_sut_hayv.htm).
- Aydemir, C., Pıçak, M., (2007). GAP Bölgesi'nde Hayvancılığın Gelişimi ve Türkiye İçindeki Konumu. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 22, s. 13-37. (www.esosder.org).
- Çiçek, A., Erkan, O., (1996). Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklemeye Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.
- Dağıstan, (2002). Orta-Güney Anadolu Bölgesi'nde Koyunculuk Faaliyetinin Ekonomik Analizi. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 198 s. Adana.
- Gül, A., (1995). Sulamanın GAP Alanında Tarım Sektöründe Üretim Yapısı, Girdi Kullanımı, Verimlilik ve İşletme Gelirleri Üzerine Etkileri. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 160 s. Adana.
- Joseph, F., Hair, JR., Rolph, E.A., Ronald, L.T. William, C.B., (1992). Multivariate Data Analysis. Macmillan Publishing Company. A division of Macmillan, Inc. Third Edition. New York, U.S.A. pp.239.

Kutlu, H.R., Gül, A., Görgülü, M., (2003). Türkiye Hayvancılığının Sorunları ve Çözüm Yolları; I. Damızlık Hayvan - Kaliteli Yem. Yem Magazin. Ağustos 2003. Sayı:34. Sayfa: 40-46. Ankara.

Norusis, J.M., (1988). SPSS/PC+Advanced Statistics V2.0 for the IBM PC/XT/AT and PS/2. SPSS Inc.Chicago, Illinois, U.S.A.

Recya

TEKSTİLLERİN GERİ DÖNÜŞÜMÜ VE TEKRAR KULLANIMI

Esra DİRGAR*

Özet: Geri dönüşüm, hem doğal çevre, hem de insanlar açısından önemlidir. Çünkü ürettiğimiz atık miktarı sürekli olarak artmaktadır. Tekstil atıklarının çoğunluğu evsel kaynaklardan gelmektedir. Herhangi bir giysinin ortalama ömrünün 3 yıl olduğu kabul edilmektedir. Hatta bazen, giysiler, eskimese bile, yalnızca modası geçtiği için ya da istenmediği için atılabilmektedir. Bunlar, ikinci el giysi satan mağazalara ve hayır organizasyonlarına giden müşteri atıklarıdır. Bu organizasyonlara gelen ev tekstillerinin çoğu satılmakta veya bağışlanmaktadır. Giyilemeyecek durumda olan tekstiller ise, tekstil kazanım tesisine ya da depolama alanlarına gitmektedir. Geri dönüşürmenin bazı faydaları; enerji tasarrufu, yerden tasarruf, paradan tasarruf, yeni iş olanakları yaratmak, hava ve su kirliliğini azaltmak ve doğal yaşam alanını korumaktır.

Anahtar Kelimeler: Giysi, Atık, Geri Dönüşüm, Tekstiller, Yeniden Kullanım.

Recycle And Reuse Of Textiles

Abstract: Recycling is important to both the natural environment and people. Because the amount of waste we create is increasing all the time. Majority of textile waste comes from household sources. Average lifetime of any clothing is deemed to be for about 3 years. Sometimes even 'not so worn garments' are also discarded as they become unfashionable, or undesirable. These are post-consumer waste that goes to jumble sales and charitable organizations. Most recovered household textiles coming to these organizations are sold or donated. The remaining ones go to either a textile recovery facility or the landfill. Some benefits of recycling include: saving energy, saving land space, saving money, creating new job opportunities, reducing air and water pollution and preserving habitat.

---

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu
(esra.dirgar@ege.edu.tr)

Keywords: Cloth, Waste, Recycling, Textiles, Reusing.

GİRİŞ

Yeniden değerlendirilme imkanı olan atıkların çeşitli fiziksel ve/veya kimyasal işlemlerden geçirilip ikincil hammaddeye dönüştürülerek tekrar üretim sürecine dahil edilmesine geri dönüşüm denir. Tabii kaynakların sınırsız olmadığı, dikkatlice kullanılmadığı takdirde bir gün bu kaynakların tükeneceği bilinmektedir. Kaynak israfını önlemenin yanında, hayat standartlarını yükseltme çabaları ve ortaya çıkan enerji krizi ile bu gerçeği gören gelişmiş ülkeler atıkların geri kazanılması ve tekrar kullanılması için yöntemler aramış ve geliştirmişlerdir.

Kalkınma çabasında olan ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya bulunan gelişmekte olan ülkelerin de tabii kaynaklarından uzun vadede ve en fazla oranda faydalanabilmeleri için atık israfına son vermeleri, ekonomik değeri olan maddeleri geri dönüşüm ve tekrar kullanma yöntemlerini araştırmaları gerekmektedir.

TEKSTİLLERİN GERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN TARİHİ

Birçok ülkede atıkların çevreye olan zararlarının en aza indirilmesi, hatta ortadan kaldırılması için yürütülen toplama, taşıma, yeniden kullanım, geri dönüşüm, kompostlama, düzenli depolama ve yakma şeklindeki faaliyet deneyimlerinden edinilen birikimlerin "Katı Atık Yönetimi" başlığı altında toplanması ile yeni bir bilimsel disiplinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Değerlendirilebilir atıkların çeşitli fiziksel ve/veya kimyasal işlemlerle ikincil hammaddeye dönüştürülerek tekrar üretim sürecine dahil edilmesi tek başına geri dönüşüm olarak adlandırılır ve geri kazanım kapsamında olan bir faaliyettir. Geri dönüşüm, atığın değerini en çok artıran faaliyettir.

Tekstilde ilk kez resmi olarak geri dönüşümü uygulayan Benjamin Law isimli bir kişidir. 1813 de "Shoddy" ve "Mungo" yu icat etmiştir. Shoddy ve Mungo atık kumaşlardan yapılmış her ikisi de lifli materyallerdir. O günlerde otomobil gösterge paneline dolgu yapmak üzere Shoddy sıkıştırılmış ve bu işlem 1800 lerde tekstil sanayiinde bir devrim yaratmıştır (Morley ve ark., 2006).

Tekstillerin geri dönüşümü, özellikle her şeyin kıt olduğu ve hammadde gereksiniminin fazla olduğu, 2. Dünya Savaşı sonunda çok büyük bir önem kazanmıştır (Ünal, 2001). Ancak o dönemde kullanılmış giysilerin az olması ve kalitelerinin çok düşük olması nedeniyle sadece kağıt endüstrisinde hammadde olarak kullanılmıştır.

Tekstiller denilince aklımıza yalnızca giydiğimiz giysiler değil, bunun yanında kemer, şapka, çanta gibi kullandığımız aksesuarlar, perde, havlu, masa örtüsü, koltuk örtüleri, yatak gibi ev tekstilleri de gelmelidir. Bunların birçoğu biraz hasar görmüşse bile biraz uğraş sonucunda yeniden kullanılabilir hale gelebilir. Tüketiciler evlerinde bulunan tekstilleri:

- Değişiklik ihtiyacı ile,
- Modası geçtiği için,
- Eskidiği için,
- Artık ölçülerine uymadığı gibi nedenlerle atmaktadırlar.

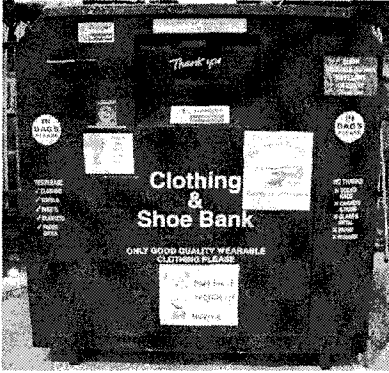
Ortalama olarak bir insan yılda 450 kg tekstil atığı atmaktadır ki, bu da yaklaşık olarak bir kişinin yılda 45 T-Shirt attığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle kullandığımız tüm tekstillerin geri dönüşümü ve yeniden kullanımı çok büyük önem taşımaktadır.

GERİ DÖNÜŞÜMÜN DİĞER ÜLKELERDEKİ DURUMU

Günümüzde çöp toplama alanları giderek dolduğundan ve doğal kaynaklar azaldığından, ürünlerin tekrar kullanımı ve geri dönüşümünün önemi artmıştır. Diğer ülkelerdeki insanlar yıllardır geri dönüştürme ile uğraşmaktadır ve bu ülkelerde geri dönüşüm işlevini yerine getiren pekçok firma bulunmaktadır. Bu firmalar genellikle giysi toplama işlemini geri dönüşüm bankaları aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Geri dönüşüm bankaları, kaldırımlarda, belediye ile ilgili tesislerde, süpermarketlerin otoparklarında yerleştirilmiştir. İngiltere' de yaklaşık olarak 3000 adet tekstil bankası mevcuttur ve bu bankalar yalnızca %25 kapasite ile çalışmaktadır.

Eğer giysi kimseye verilemiyorsa ve giysi hala kullanılabilir durumda ise, bir hayır kurumuna ya da geri dönüşüm bankasına verilmelidir. Geri dönüşüm bankaları, T-shirtten üniformaya, ayakkabıya, şapkaya, ceket, kemer, spor giysilere kadar hemen hemen her türlü tekstili yeniden kullanılabilir hale getirir. Bu liste sonsuzdur ve eğer havlu, çarşaf perde gibi ev tekstillerini de bağışta bulunursa, onlar da yeniden kullanılabilirlerdir. Bu bankalar, çok sayıda yetimhane ve okulu da giysi, ayakkabı ve spor malzemeleri ile desteklemektedir.

Şekil 1. Geri Dönüşüm Bankası

Şekil 2. Tekstillerin Sınıflandırılması

Geri dönüşüm bankası dolduğunda, buradaki tekstiller ana depoya transfer edilmektedir. Her bir ürün yeterli kaliteye sahip olup olmadığının kontrolü için elle kontrol edilmekte ve materyal türüne göre ayrılır, balyalanır ve gelişmekte olan denizaşırı ülkelere ihraç edilmektedir. Giysi ve ayakkabılar ise, çevre halkına giysi satan yerel pazarlara dağıtılmaktadır. Ayrıntılı bir işlem olmakla birlikte, işlemin tümü şaşırtıcı derecede çabuk olmaktadır. Bir ürünün geri dönüşüm bankalarına verilip, yerel pazarlarda satışa sunulması arasında geçen süre yaklaşık 4 hafta sürmektedir.

Geri dönüşüm bankaları dışında, bu işlevi üstlenen firmalara bağlı olarak çalışan ve giysi toplayan ekipler de mevcuttur. Bu ekipler belirli günlerde evleri dolaşmak suretiyle kullanılmayan giysileri toplamaktadırlar. Giysi toplayan ekipler okullarda da eğitim çalışmaları yürütmektedirler. Okullar, giysi toplayan ekipten biri tarafından ziyaret edilmekte ve istenmeyen giysi ve tekstillerin değeri, geri dönüşüm ve yeniden kullanımın önemi hakkında karşılıklı etkileşimin olduğu bir toplantı yapılmaktadır. Herbir okul bir Giysi Toplama Kutusu edinerek öğrenciler ve öğretmenler, istemedikleri giysiler ve ev tekstillerini burada depolamaktadırlar. Giysi toplayanlar, kendi öğrencilerini atıkları azaltmak, çevreyi iyileştirmek ve yeniden kullanıma karşı olumlu bir davranış geliştirmek üzere eğitmek ve cesaretlendirmek üzere çalışmaktadır.

Bazı yardım dernekleri istenmeyen giysilerin ev ev dolaşarak toplanmasını organize edip ve evlere uğramadan birkaç gün önce posta kutusuna bir poşet bırakmaktadırlar. Tüketiciler tekstilleri ya giysi bankalarına koymakta, ya hayır kurumlarına bırakmakta ya da onları toplayan kimselere teslim etmektedirler.

Çeşitli geri dönüşüm organizasyonları ilk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik bilgilendirme çalışmaları yapmakta, gençlik merkezlerine, yaz

kamplarına, kilise gruplarına yıl boyunca eğitim vermektedir. Bu organizasyonlara bağlı çalışan eğitim ekibi, aynı zamanda üniversitelerde sunumlar ve konferanslara katılma gibi etkinlikler de düzenlemektedirler (<http://www.traid.org.uk/>).

Çocuklara geri dönüşümü öğretmek çok önemlidir. Okullarda , çocuklara tekstillerin nasıl geri dönüştürüleceğini tam olarak anlatmak üzere giysi ve ayakkabıları toplamak ile ilgili projeler yapılmaktadır. Projelerle, okullara renkli posterler, eğlenceli yarışmalar, okullara topladıkları giysi ve ayakkabılar için ödeme yapmak suretiyle bu konuda bir bilgi paketi sağlanmış olmaktadır.

Giysileri toplarken de birtakım kurallara dikkat edilmelidir. Geri dönüşüm bankalarından toplanan giysi, ayakkabı ve ev tekstillerinin büyük çoğunluğu tekrar kullanılamaz ya da geri dönüştürülemez. Bu tekstillerin yıkanıp ütülenmesi gerekmez, fakat temiz olmalıdır. Lekeli olabilir fakat çamurlu olmamalıdır. Bu giysinin kalitesini azaltır. Eğer ayakkabılar çift olarak bir bant ile bağlanmazsa tekleri kaybolur. Tek ayakkabı, geri dönüştürücüler için büyük problemdir ve her yıl cope atılan binlerce tek ayakkabı vardır. Ayakkabıların bağlanarak poşete konulması, atılmaları yerine, yeniden kullanılmasını garanti etmektedir.

ATIK TEKSTİLLERİN İŞLENMESİ

Toplanan tüm tekstiller, lif türlerinden sentetik ve karışım kumaşlara kadar tüm tekstille ilgili bilgiye sahip, deneyimli işçiler tarafından sınıflandırılmaktadır. Ürünler ayrıldıktan sonra, aşağıdaki tabloda verilen farklı yerlere gönderilmektedir (<http://www.wasteonline.org.uk/>)

Giyebilir Tekstiller: İyi kalitedeki kullanılmış giysiler ve ayakkabılar gelişmekte olan ülkelerde ve İngiltere' de kullanılmak üzere, hayır kurumlarına gönderilmek üzere yeniden sınıflandırılmaktadır. Giysilerin çoğu Afrika ve Doğu Avrupa' daki ülkelere gönderilmekte, bu giysiler daha sonra şehir merkezlerinden alınıp uzak kırsal yerleşim yerlerine dağıtılmaktadır. Afrika' nın pekçok bölgesi, ortalama bir insanın ücretini karşılayabileceği iyi kalitede giysi üreten bir tekstil sanayiye sahip değildir ve orada giysi bağıışı yapan dükkanlar da bulunmamaktadır. İkinci el giysilerin ihraç edilmesi, hem denizaşırı pazarlar yaratılmasına hem de daha az şanslı insanlara karşılığı ödenebilir giysilere sağlamaya yardım etmektedir.

Tablo 1: Giyilebilir Tekstillerin İşlenmesi

AYAKKABILAR Pakistan, Hindistan, Afrika ve Doğu Avrupa ülkelerine yeniden satılır.	GIYSİLER İngiltere’ de ya da diğer ülkelere yeniden satmak ya da acil kullanım amacıyla Mozambik, Malawi veya Angola gibi ülkelere gönderilir.
--	--

Giyilemeyen Tekstiller: Bunlar yırtık ya da hasar görmüş giysilerdir. Geri dönüşüm bankalarına verilen bazı giysiler, yırtık ya da hasar görmüş olup, yeniden kullanılacak durumda değildir. Bu giysiler ve tekstiller, temizlik bezi yapmak üzere kesilmektedir. Temizlik bezleri, her tür materyalden yapılabilmektedir: denim, pamuk vb gibi. Bu materyaller öncelikle kalitelerine göre sınıflandırılmaktadır. Daha sonra bu giysiler ve tekstiller, üzerlerindeki fermuar, düğme, etiket gibi aksesuarlar dikkatli bir şekilde üründen çıkarılarak yaklaşık 16"x16" ölçülerde kare parçalar kesilmektedir. Bu kare parçalar daha sonra bir taşıyıcı banda konularak metal dedektörden geçirilmektedir. Bu, parçalar üzerinde ufak da olsa, keskin bir parça olup olmadığını garantilemek için çok önemlidir. Bazıları araba, cam ya da mobilyalara cila yapmada kullanılabilir.

Her temizlik bezi bir pakete ya da poşete konulmaktadır. Temizlik bezleri endüstrinin çok farklı dallarında kullanılmaktadır. Herbir bezin kullanım amacı ve kalitesi farklıdır. Örneğin makinayı temizleyen ya da tamir eden kişiler, sağlam, esnek fakat ucuz bezleri tercih etmektedir. Temizlik bezleri, kağıda mükemmel bir alternatiftir olup ormanların tahrip edilmesini azaltmaktadır.

Tablo 2: Giyilemeyen Tekstillerin İşlenmesi

PANTOLONLAR, ETEKLER VB. Giysi toplayanlara satılır ya da araba yalıtımında dolgu maddesi olarak, çatıların keçe ile kaplanmasında, hoparlör kolonlarında, panel astarlarında ve mobilyalarda dolgu maddesi olarak vb. kullanılır.	YÜNLÜ GIYSİLER İplik ya da kumaş üretmek üzere lifleri iyileştiren firmalara satılır.	PAMUK VE İPEK Kağıt üretiminde kullanılmak üzere ve otomotiv sanayinden madene kadar çeşitli sanayi dallarında kullanılmak üzere temizlik bezi üretmek üzere ayrılır.
--	---	---

Tekrar kullanılmayan ya da temizlik bezi yapılmayan tekstillerin çoğu geri dönüştürülerek yeni ürünlerin yapımında kullanılmaktadır. Koltuk ve yatak için dolgu maddesi olarak kullanılmak üzere sökülerek, parçalanarak, başka materyallerle karıştırılarak kullanılabilir. Pamuktan yapılmış özel bir kağıt bile vardır. Bazı ülkeler pamuğu, üzerine para basmada dahi kullanmaktadır.

Geri dönüşümün bir başka yöntemi de, giysiyi ipliklerine ayırarak, bu ipliklerden yeni giysi ya da battaniye üretmektir. Günümüzde çoğu giysi, düzeltilmiş liflerin başka bir lifle karıştırılması ile üretilmektedir. Lifler aynı zamanda yatak üretiminde kullanılmak üzere de sıkıştırılabilir. Tüm bu doğal lifler, mükemmel yalıtım özelliklerine sahip olduklarından tercih edilmektedirler (<http://www.textile-recycling.org.uk/>).

İngiltere' de atık giysilerin yaklaşık olarak %80 i yeniden kullanılmak üzere gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmekte, %10' u temizlik bezine dönüştürülmekte, %5'i dolgu maddesi olarak yeni materyallere dönüştürülmekte ve %5' i dönüştürülemiyor ya da yeniden kullanılmıyor olduğundan atılmaktadır.

TEKSTİLLERİN GERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN ÖNEMİ VE FAYDALARI

- Geri dönüşüm, atıklar için yer ihtiyacını azaltır. Zira İngiltere' de 2010 yılına kadar tüm çöp toplama alanları dolmuş olacaktır. Atıklar için daha fazla yer yoktur (<http://www.wasteonline.org.uk/>).

- Ürünleri yeniden boyama ihtiyacı olmadığından boya kullanımında azalma ve enerji tüketiminden tasarruf sağlanır.

- Geri dönüşüm, gelecek nesiller için doğal kaynakların bir kısmının korunmasını sağlar (<http://www.greenusesforwaste.co.uk/>).

- Çöplerin toplandığı alanlarda çöplerden zararlı kimyasallar ve yeşil ev gazları yayılmaktadır. Geri dönüşüm, atıklardan kaynaklanan kirliliği azaltmaya yardımcı olur.

- Ormanların yokolması sonucunda, doğal ortamın bozulması ve küresel ısınma gibi etkiler ortaya çıkmaktadır. Geri dönüşüm, hammadde gereksinimini azalttığından, yağmur ormanlarının korunmasına da neden olur.

- Geri dönüşüm ile ekonomideki finansal harcamalar azalacaktır. Hammaddelerden üretilmiş olan giysiler, geri dönüştürülerek üretilenlere göre daha maliyetlidir (<http://www.recycling-guide.org.uk/>).

TÜRKİYE' DE TEKSTİL ÜRÜNLERİNDE GERİ DÖNÜŞÜM

Ülkemizde giysiler genellikle tekrar tekrar kullanılmakta ve hala iyi durumda olanlar ailenin küçüklerine, arkadaş ya da akrabalara verilmektedir. Bazen de bu iyi durumda olan giysiler, hayır kurumlarına verilebilmektedir. Eğer evdeki giysiler eskidiğinden dolayı kimseye verilmemişse, kesilerek toz bezi olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde tekstil atıklarının çok büyük bir kısmı paçavra ve keçe üretimi için geri dönüştürülmektedir. Genellikle kötü bir anlam taşıyan paçavra, namının aksine yağlı makine kullanılan nerdeyse tüm atölyelerde yağ atıklarını temizlemek için kullanılmaktadır. Pamuklu üretim esnasında kullanılmayacak halde olan atık pamuk yumakları, iyi yağ emme özelliklerinde dolayı makine temizlemede kullanılmaktadır (<http://www.geridonusum.org/geri-donusum-rehberi/tekstil.html>).

Diğer kumaş üretim tesislerinde ise yırtık, sökükle veya kullanılmayacak halde olan diğer kumaş parçaları keçe üretimi için geri dönüştürülmektedir. Büyük miktarlardaki bu kumaş parçaları bambaşka bir üretim tesisi olan keçe üretim tesislerinde bir takım işlemlerden geçirilip preslendikten sonra çok iyi bir yatırım malzemesi olarak ya da sertlikleri ayarlanıp yatak vs. dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde, özellikle Uşak civarında çok miktarda geri dönüşüm tesisi yer almaktadır. Bu tesisler, çeşitli hazır giyim üreticilerinden aldıkları üretim artıklarını keçe olarak, yatak ve otomotiv sanayiinde, kazak konfeksiyonundan çıkan akrilik atıkları da elyaf haline getirilip battaniye üretiminde kullanılmaktadırlar.

Ülkemizde tekstillerin geri dönüşüm faaliyetleri daha çok tekstil üretim atıklarını kapsamaktadır. Ev tekstilleri ve giysilerle ilgili geri dönüşüm faaliyetleri çok sınırlıdır.

SONUÇ

Günümüzde zenginliğin artması ile daha fazla ürün satın alma, popülasyonun artması ve daha çok sayıda insanın daha fazla sayıda atık üretmesi, yeni paketleme türlerinin geliştirilmesi ve teknolojik ürünlerin artması ve bunların birçoğunun geri dönüştürülemeyen malzemeler içermesi nedeniyle atık miktarı gün geçtikçe artmaktadır. Atıkların artması, geri dönüşüme verilen önemi de artırmıştır.

Diğer ülkelerde tekstillerin geri dönüşümü yıllardan beri yapılmasına rağmen, ülkemizde tekstillerin geri dönüşümüne verilen önem, son yıllarda artmakla birlikte yeterli değildir. Ülkemizde sistematik olarak giysi toplama

sisteminin uygulanmaması ve geri dönüşüm tesislerinin yeterli olmaması nedeniyle en azından tekstil atıklarını azaltmak için alınabilecek bir takım önlemler vardır. Bunlar:

- Yeni ürün alırken geri dönüştürülebilir materyallerden üretilmiş giysiler tercih edilmelidir.
- Tek kullanımlık kağıt ürünler yerine, çok kullanımlık temizlik bezleri tercih edilmelidir.
- Tekstil atıklarını azaltmak için hasar görmüş giysiler tamir edilebilir, temizlik bezi olarak kullanılabilir ya da bahçe işlerinde kullanılabilir.
- Kullanılabilir durumda olan eski giysiler, yeniden tasarlanabilir ya da çanta, atkı ve yastık kılıfı gibi başka materyallere dönüştürülebilir (<http://www.rbkc.gov.uk/>).

Kısacası, atık miktarını en aza indirmek için gereksiz kullanım ve sarfin azaltılması yani tüketim alışkanlıklarının değişmesi, ürünün tasarım aşamasından başlamak üzere üretim sürecinin en az atık üretecek şekilde iyileştirilmesi, çıkan atıkların bir başka üretim sürecinin hammadde olarak kullanımının tesviki gibi hususların hayata geçirilmesi gerekmektedir (Can, 2007). Bu aşamada günümüz tasarım öğrencileri, tasarımlarında sürdürülebilirliği gözönüne almaya cesaretlendirilmelidir. Öğrenciler kullandıkları hammaddeyi incelemeli, tasarımlarının çevreye olan etkisini ele almalıdırlar, tasarımlarını, geri dönüştürülmesi kolay olacak şekilde üretmeleri konusunda yönlendirilmelidir. Gelecek tasarımlarda ikinci el giysileri kullanmayı isteyen genç tasarımcılar da yönlendirilmelidir.

Değeri olmayan, kullanım süresi biten ve artık bizler için bir şey ifade etmeyen her maddenin geri kazanımı mümkündür. Yani bizim işimize yaramayan "sıfır değer" bir başkası için "artı değer" anlamına gelmektedir.

Geri dönüşüm bilincinin yayılması için uygulamaya geçilmesi, bu yöndeki projelerin süreklilik kazanması gerekmektedir. Bu uygulamaya okullardan başlanılabilir. Okullarda verilecek bu eğitim ile çocukların evlerinde de bu projeyi uygulamaya koyması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Can, O. (2007). İklim Değişikliği ve Kyoto Protokolü Üzerine Değerlendirmeler, Çerçeve Dergisi, Yıl: 15, No:42 Sf: 22-27.
- Morley, N., Slater, S., Russell, S., Tipper, M., Ward, G.D., 2006, Recycling of Low Grade Clothing Waste, Defra Contract Reference: WRT152
- Ünal, Z. B. (2001). "Tekstilde Geri Dönüşüm", Tekstil ve Konfeksiyon, Yıl 11, Sayı: 4.
- (2006). Textile Recycling for Aid and International Development, Brighton&Hove City Council (www.traid.org.tr)

(2009). Recycling, The Royal Borough of Kensington and Chelsea (<http://www.rbkc.gov.uk/>)

(2004). Waste Online, Waste at Home (<http://www.wasteonline.org.uk/>)

(2005). Textile Recycling Businesses: Are they an endangered species?, The European Conference on the future of the Textile and Clothing Reclamation Industry – Brussels, 13th October 2005 (<http://www.textile-recycling.org.uk/>)

(2009). Tekstil, Türkiye İçin Geri Dönüşüm Rehberi, (<http://www.geridonusum.org/geri-donusum-rehberi/tekstil.html>)

(2009). Why Re-use Our Waste?, Green Uses for Waste, (<http://www.greenusesforwaste.co.uk/>)

(2008). Recycling Guide, Fubra Ltd. (<http://www.recycling-guide.org.uk/>)

Recycle

FINANSAL SİSTEMİN GELİŞMESİ VE BÜYÜME-KALKINMA SÜREÇLERİ

Yener COŞKUN*

Özet: *Gelişmiş bir finansal sisteme sahip olunmasının ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Ancak, gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan kayıt dışı ekonomi ve hukuk altyapısının çeşitli nedenlerle az gelişmiş olması finansal sistemin de gelişmesine engel olabilmektedir. Gelişmiş ekonomiler gelişmiş finansal sistemlerini büyüme süreçlerinde önemli bir araç olarak kullanırken, Çin ve Hindistan örneklerinde ise finansal sistemin az gelişmişliğine ve hukuksal altyapı sorunlarına karşın önemli bir kalkınma sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de finansal az gelişmişliğe etki ettiği düşünülen temel etkenler de değerlendirilmek suretiyle, finansal sistemin gelişmesi ve büyüme-kalkınma süreçleri arasındaki ilişki irdelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Finansal sistem, finans ve büyüme, finans ve hukuk, Çin, Hindistan.*

Development of Financial System and Growth-Development Process

Abstract: *It is generally accepted that the higher level of financial development makes positive contributions to the process of economic growth and development. Comparing the devepoled countries, emerging markets show very different structure, e.g. relatively bigger underground economy and less developed/inefficient financial markets. But in the case of China and India, the less developed financial marktes have not resulted slower economic growth and developmen. In this article, taken into account of essential reasons resulted less developed financial markets in Turkey, the*

---

* Sermaye Piyasası Kurulu’nda Baş Uzman olarak görev yapan Yazar halen Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Taşınmaz Geliştirme Ana Bilim Dalı’nda doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

Tel: 90 312 292 88 24 E-Posta:ycoskun@spk.gov.tr

Bu çalışmada yer alan görüşler Yazar’ın kendisine ait olup, Sermaye Piyasası Kurulu’nun görüşlerini yansıtmamaktadır.

author is reviewing financial development and economic growth-development link.

Keywords: Financial system, finance and growth, finance and law, China, India.

Ulusal ekonomimizin finansal sistemin esiri olduğu gerçeğini kabul etmeliyiz.
Reinhart (2008).

GİRİŞ

Gelişmiş bir finansal sisteme sahip olunmasının ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine katkı sağladığı düşünülmekte ve bu kapsamda temelde banka, sigortacılık ve sermaye piyasaları sektörlerinde faaliyet gösteren finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlerdeki niteliksel ve niceliksel gelişmelerin, gerekli resmi disiplin altyapısının mevcut olması halinde, büyüme ve kalkınma süreçlerine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Ancak, gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan kayıt dışı ekonomi ve hukuk altyapısının çeşitli nedenlerle az gelişmiş olması finansal sistemin de gelişmesine engel olabilmektedir. Gelişmiş ekonomiler gelişmiş finansal sistemlerini büyüme süreçlerinde önemli bir araç olarak kullanırken, Çin ve Hindistan örneklerinde ise finansal sistemin az gelişmişliğine ve hukuksal altyapı sorunlarına karşın önemli bir kalkınma sürecinin yaşandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, ülkemizde finansal az gelişmişliğe etki ettiği düşünülen temel etkenler de değerlendirilmek suretiyle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler perspektifinden finansal sistemin gelişmesi ve büyüme-kalkınma süreçleri arasındaki ilişki irdelenmektedir.

Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme

Finansal sistemin gelişmesi ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen yazında iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre iki değişken arasında pozitif bir ilişki varken, ikinci görüş buna şüpheyle yaklaşmaktadır.

Walter Bagehot (1873) ve John Hicks (1969) İngiltere'deki sanayileşmenin önemli bileşenlerinden olan sermayeye hareket kazandırılmasında finansal sistemin önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Joseph

Schumpeter (1912) ise iyi işleyen bankacılığın girişimcilerin yaratıcı ürün ve süreçlerini fonlamada önem taşıdığını vurgulamıştır. Buna karşılık, Joan Robinson (1952) ise girişimcilerin finansı peşinden sürüklediğini, finansal sistemin gelişmesinin altında ekonomik gelişmenin belli finansal andlaşmalara talep yaratmasının rolünün olduğunu vurgulamıştır. Robert Lucas (1988) ise, ekonomik büyümede finansal faktörlere atfedilen rolün abartılı olduğunu altını çizmiştir. Hatta Nicholas Stern (1989) kalkınma iktisadına yönelik çalışmasında finansal sisteme yer vermemiştir (Levine, 1997: 688).¹ Goldsmith (1969) da finansal gelişme ve kalkınma arasındaki ilişkinin sergilenmesi ile bu sahaya yönelik ilgi artmıştır (Outreville, 1999: 2). Öte yandan, Goldsmith (1969)'in yanı sıra, McKinnon (1973) ve Shaw (1973) da finansal serbestleşmenin tasarruf ve yatırımları artırdığını savlamıştır (Halıcıoğlu, 2007: 2).

Finans yazında finansal gelişmenin mi ekonomik büyümeyi etkilediği yoksa ekonomik büyümenin mi finansal gelişmeye yol açtığı tartışmalıdır. Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye yol açtığını savunan arz öncüllü ve tam tersi ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi artırdığı talep takipli görüşler ampirik olarak birçok çalışmaya konu olmuştur (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 36). Bu kapsamda Cheng ve Degryse (2006: 7 vd.), finans ve büyüme arasındaki ilişkinin iki okul tarafından farklı biçimlerde değerlendirildiğini belirtmektedir. İlk görüşe göre, finansal gelişme ekonomik büyümeyi teşvik etmek yerine, onu izlemektedir. Bu kapsamda, finans büyümeye neden olmamakta, reel sektörün taleplerine tepki vermektedir. İkinci görüşe göre ise; finansal gelişme büyümede anahtar role sahiptir. Bu görüşü destekleyen başlıca savlar ise finansal aracılığın sağladığı faydaları analiz etmektedir. Buna göre finansal araçların aşağıdaki faaliyetleri büyüme sürecini desteklemektedir;

- Tasarruflara hareket kazandırılmasına yönelik maliyetleri azaltmaları,
- Kaynak tahsisi etkinliğini arturmaları,

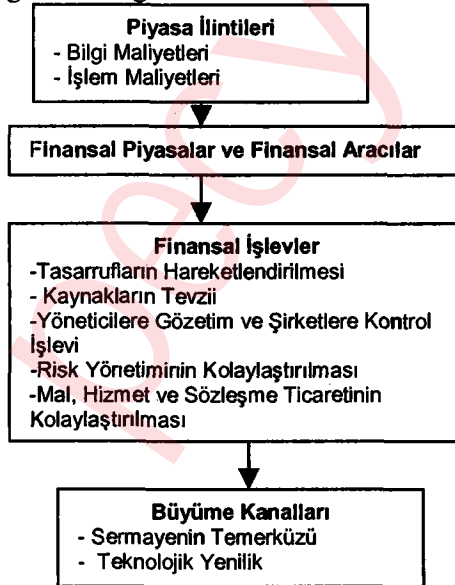
¹ Levine'in tartışmasında adı geçen eserlerin künyesinin sunulmasında fayda görülmektedir. BAGEHOT, WALTER. *Lombard street*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, [1873] 1962 Edition. HICKS, JOHN. *A theory of economic history*. Oxford: Clarendon Press, 1969. SCHUMPETER, JOSEPH A. *Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung [The theory of economic development]*. Leipzig: Dunker & Humblot, 1912; translated by REDVERS OPIE. Cambridge, MA: Harvard U. Press, 1934. ROBINSON, JOAN. "The Generalization of the General Theory," in *The rate of interest, and other essays*. London: Macmillan, 1952, pp. 67-142. LUCAS, ROBERT E., JR. "On the Mechanics of Economic Development," *J. Monet. Econ.*, July 1988, 22(1), pp. 3-42. STERN, NICHOLAS. "The Economics of Development: A Survey," *Econ. J.*, Sept. 1989, 99(397), pp. 597-685.

- Şirketlere yönelik gözetimleri nedeniyle temsilcilik sorununu asgariye indirmeleri,
- Yatırım risklerini çeşitlendirmeleri,
- Girişimcilerin yaratıcı faaliyetlerinin finansman ve gözetimini üstlenmeleri.

Literatür İncelemesi

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme-kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu savlayan başlıca görüşler aşağıda gözden geçirilmektedir.

Finansal piyasaların rolünü aşağıdaki grafikte özetleyen Levine (1997: 689-691, 721), finansal gelişme seviyesinin ekonomik büyümenin gelecekteki oranının, sermaye birikiminin ve teknolojik değişimin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Yazar, ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişmeler, ülkenin yasal sistemi ve siyasi kurumlarının finansal sistemin yapı ve kalitesi ile finansal ve ekonomik gelişmeyi etkilediğini, dolayısıyla finansal sistemin finansal olmayan gelişmeler tarafından şekillendirildiğini de vurgulamaktadır.

Kaynak: Levine (1997: 691).

Şekil 1. Finansal Piyasalar ve Büyüme İlişkisi

Kularatne (2001: 35), finansal sistemin artık kıt kaynakların etkin dağılımını yapan pasif bir kanal olarak değil kalkınma için esas faktör olarak kabul edildiğini ve daha yüksek büyüme ve finansal krizlerin şiddetinin azaltılmasında önemli bir role sahip olduğunu altını çizmektedir. Steinherr, Tükel ve Üçer (2004: 15), son 15 yılda ekonomi literatürünün hem teori, hem de uygulamada finansal sektörün gelişmesi ve ekonomik büyümenin ilişkili olduğunu bulguladığını ve az gelişmiş finansal sistemlerin ekonomik gelişmenin (ve kısmen de oynak ve ortalama büyümenin) eseri olduğunu belirtmektedir. Buna göre, King ve Levine (1993a: 2-3), kişi başına daha yüksek gelirin daha yüksek finansal gelişme ile ilişkili olduğunu, Levine, Loayza ve Beck (2000), ekonomik gelişmenin en azından kısmi olarak finansal gelişme dışsal değişkeni ile açıklanabildiğini bulgulanmıştır.

Kularatne (2001: 12) ve Afonso ve bşk. (2002: 11-12) finansal gelişme ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde elde edilen bulguları aşağıdaki gibi özetlemiştir.

Tablo 1. Finansal Sektör ve Reel Sektör (Büyüme) İlişkisi Bulguları

Çalışma	Çalışmanın Doğası	Bulgular
Bencivenga ve Smith (1991)	Teorik çalışma	Model, belli koşullar altında finansal aracılığın gelişmesinin, reel büyümeyi etkileyeceğini öngörmektedir.
King ve Levine (1993 a,b)	1960-1989 yılları arasındaki 80 ülkeyi kapsayan analiz	Finansal gelişme düzeyinin bütün göstergelerinin kullanıldığı analizde; ölçütlerin gelecekteki büyüme oranlarının, fiziksel sermaye birikimi ve ekonomik etkinlik artışıyla önemli ölçüde bağlantılı olduğu bulunmuştur.
Obstfeld (1994)	Teorik çalışma	Likidite ekonomik büyümeyle pozitif ilişkilidir. Aynı zamanda hem likidite hem de uluslararası sermaye piyasalarıyla bütünleşme, özel kesimin tasarruf oranlarıyla ilişkili değildir.
Bencivenga, Smith ve Starr (1995)	Teorik çalışma	Hisse senedi piyasasının likit olması ile hızlı büyüme oranları, verimlilik artışları ve sermaye birikimi arasında güçlü pozitif bağ bulunmaktadır.
Levine ve Zervos (1996)	77 ülkeli yatay kesit analizi	Finansal derinliğin göstergeleri ve likiditenin, büyüme ile arasında üç yönden (milli gelirin büyümesi, yatırımın büyümesi ve verimliliğin artması) pozitif ve istatistikî olarak anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.
Jayaratne ve Strahan (1996)	ABD'nin 50 eyaletine ilişkin panel veri analizi (1972-1992)	Bankaların ekonomik büyüme çerçevesinde daha iyi projelere borç vermesinin kredi portföyünün kalitesini artırdığı bulgulanmıştır.
Levine (1997)	Yatay kesit analizi	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında pozitif bağlantı bulgulanmıştır.

Rousseau ve Wachtel (1998)	5 sanayilemiş ülke için zaman serisi analizi	Çıktıdan finansal aracılığa sınırlı geri besleme göstergesi altında; finans büyümeyi öngörmektedir.
Rajan ve Zingales (1998)	Geniş bir ülke örneklemesi ile zaman serisi analizi (1980-1990)	Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye çok önemli bir katkısının olduğu bulgulanmıştır.
Neusser ve Kugler (1998)	OECD ülkelerinin imalat sanayileri için zaman serisi analizi.	Finansın büyümeyi öngördüğü bulgulanmıştır.
Levine ve Zervos (1998)	Ülkeler arası analiz (1976-1993)	Likit hisse senedi piyasaları ve bankacılık sektörü büyüme, sermaye birikimi ve verimlilik artışlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Hisse senedi piyasasının boyutu, dalgalanması ve uluslararası sistemle bütünleşmesi büyümeyle net biçimde bağlantılı değildir.
Demirgüç-Kunt ve Maksimoviç (1998)	Gelişmiş ve gelişmekte olan 30 ülkenin analizi	Aktif hisse senedi piyasası ve gelişmiş bir yasal sistem büyümeyi kolaylaştırır.
Andrés, Hernando ve López-Salido (1999)	21 OECD ülkesi (1961-1993) için regresyon ve sınırlanmamış VAR analizi.	Piyasa büyüklüğü önemlilik ve nedensellik ilişkisi bulunan tek değişkendir.
Demirgüç-Kunt ve Levine (1999)	150 ülke (1990'lar) için korelasyon analizi.	Yüksek gelire sahip ülkelerde hisse senedi piyasası bankalara göre daha aktif ve etkindir.
Levine, Loayza ve Beck (2000)	Yatay kesit analizi ve dinamik panel teknikleri	Finansal aracılık ile gelişme düzeyi ve uzun dönemli ekonomik büyüme arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır.
Beck, Levine ve Loayza (2000)	Yatay kesit çalışması, enstrümantal değişken prosedürü, dinamik panel teknikleri	Finansal araçların GSYİH'nin büyümesini besleyen toplam faktör verimliliğinin artışına önemli ve pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır.
Bassanini, Scarpetta ve Hemmings (2001)	21 OECD ülkesi (1971-1998) için hata doğrulama ve panel regresyonu analizi	Büyüme için hisse senedi piyasası önemli iken banka kredileri enflasyon değişkeni kontrol edilebildiği ölçüde önemlidir.
Leahy ve bşk. (2001)	19 OECD ülkesi (1970-1997) hata doğrulama ve panel regresyonu	Hisse senedi piyasası ve kredi; GSYİH değişiminin açıklanmasında önemli değişkenlerdir.
Rousseau ve	Ülkeler arası	1914 öncesinde en iyi, 1945 sonrasında daha az

Sylla (2001)	büyüme regresyonları	etkin sonuçları vermekle birlikte, gelişmenin erken safhalarında finansal değişkenler önem taşımaktadır.
Shan, Morris ve Sun (2001)	9 OECD ülkesi ve Çin için (1960-1998) Granger nedensellik sınaması ve VAR modeli	Üç ülke için nedensellik sınaması çalışmaktadır.

Kaynak: Kularatne (2001: 12) ve Afonso ve bşk. (2002: 11-12).

Finansal sistemdeki kurumsal örgütlenmenin geliştirilmesi, araç çeşitliliğinin ve derinliğin² artması aynı zamanda etkin kriz yönetimi açısından da önem taşımaktadır. Finansal sistemin gelişmesi reel ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratmanın yanında, ekonomik birimlerin risk yönetim süreçlerini de desteklemektedir. Ülkemizde yaşanan 1994 krizi ve 2000-2001 krizi finansal piyasaların gelişmişliği ile risk ve kriz yönetimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyar niteliktedir. Bu kapsamda, 1994 krizinde sermaye piyasalarının az gelişmiş olması likiditeyi daraltmış ve krizin olumsuz etkilerini artırmıştır. Buna karşılık, sermaye piyasalarında kaydedilen gelişmeler 2000-2001 krizinde finansal krizin etkilerinin daha da ağırlaşmasını engelleyen faktörler arasındadır.

Gelişmekte Olan Ekonomiler Perspektifi ve Şüpheler

Cheng ve Degryse (2006: 29), 1995-2003 döneminde Çin'in 27 eyaletine ilişkin incelemeler sonucunda; finansal gelişmenin yerel ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ve gelişmiş bankacılık hizmetlerinin bulunduğu eyaletlerin büyüme performansının daha iyi olduğunu bulgulamıştır.

Malezya'nın 1980-2002 dönemindeki gelişimini inceleyen Law, Saini ve Smith (2006: 15) ise, finansal gelişme (bankacılık ve sermaye piyasasının gelişimi) ile reel kişi başına GSYİH, reel faiz oranları ve kişi başına sermaye stoku arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişki olduğunu ve banka ve banka dışı kurumlar ile sermaye piyasalarını içeren modern finans kurumlarının geliştirilmesinin uzun dönemli ekonomik yararlar açısından önemli olduğunu bulgulamıştır.

Thießen (2004: 3) ise, Rusya ekonomisi üzerinde yaptığı çalışmada, finansal sektörün istikrarını koruması veya artırarak sürdürmesi halinde ülkenin büyümesini sürdüreceğini bulgulamıştır.

² Finansal gelişmenin, derinleşmenin ve aracılığın reel faiz oranları ile ilişkisine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Erim ve Türk (2005).

Bununla birlikte, finansal sistemin gelişmişliği ile büyüme/kalkınma süreçleri arasındaki ilişkinin nitelik ve şiddetine ilişkin farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda, Çin ve Hindistan'ın hukuksal ve finansal sistemin etkinliğini bozan bir çok unsura rağmen yüksek büyüme göstermesi dikkat çekicidir (5 inci bölüm).

Finansal gelişme ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Deidda ve Fattouh (2002), düşük gelirli ülkelerde söz konusu değişkenler arasında önemli bir ilişki bulunmamakla birlikte, yüksek gelire sahip ülkelerde pozitif ve önemli ölçüde güçlü bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Finans ve büyüme arasındaki ilişkide finansın yönlendirici rolünün abartıldığını ve söz konusu ilişkiye yönelik şüphelerin giderek artmakta olduğunu literatür incelemesi çerçevesinde vurgulayan Rousseau ve Wachtel (2005: 2) ise, özellikle Avrupalı araştırmacıların ilişkinin niteliğini sorguladığını belirtmektedir. Anılan çalışmada, reel GSYİH'sı 3.000-12.000 ABD doları arasında bulunan ülkelerde finansal derinliğin artmasının büyüme artırdığı ve finansın büyüme üzerindeki etkisinin "kırılgan" olmakla birlikte mevcut olduğu belirtilmektedir.

Farrell (2008: 10) ise, finansal piyasaların sermayeye erişimin kolaylaştırılması ve fiyat etkinliğinin/risk paylaşımının geliştirilmesi suretiyle büyüme ve kaynak dağılımına olumlu katkıların bulunduğunu belirtmektedir. Yazarlar bununla birlikte, finansal derinleşmenin nedeninin kamu borçları veya hisse senedi piyasasındaki değer artışlarından kaynaklanmasının ileride maliyetli düzeltmelere neden oluşturabileceğini, finansal piyasalardaki aşırı likiditenin birçok varlık sınıfı üzerinde enflasyonist etki yapacağını ve verimli yatırımlara yönelik sermayenin azalabileceğini de vurgulamaktadır.

İzleyen alt bölümlerde finansal gelişme ve büyüme-kalkınma süreçleri arasındaki ilişki sermaye piyasaları ve bankacılık bağlamında değerlendirilmektedir.

Sermaye Piyasaları ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri

Borsaların 19 uncu yüzyılda İngiltere'de yaşanan sanayi devriminde ve ABD'deki sanayileşme sürecinde sağladığı itici güç sermaye piyasalarının büyüme ve kalkınma süreçlerine yönelik katkıları tarihsel düzlemde görünür kılmıştır.

Birincil sermaye piyasalarında sağlanan fonlar, şirketlerin mevcut sermayelerine ilave sermaye teşkil etmek suretiyle, uzun dönemli katkılar sağlamaktadır. Buna karşılık borsalarda; ikincil piyasa işlemlerinin doğasının kısa vadeli ve spekülasyona açık yapısı ön plana çıkmaktadır. Sermaye

piyasalarının bu yönü kumarhane ekonomisinin³ parlak bulvarı gibi görünse de günümüzde sermaye piyasalarının geliştirilmesine yönelik yaklaşımların altında; alternatif bir finansman/risk yönetim aracı ve banka odaklı finansal sistemin olumsuz yönlerine karşı dengeleyici bir piyasanın hayata geçirilmesi gibi görüşler bulunmaktadır.

Sermaye Piyasalarının Etkinliğini Destekleyen Görüşler

Banka odaklı finansal sistemde yaşanabilecek sorunlar, bu sistemin tamamlayıcısı olarak sermaye piyasalarının geliştirilmesi gerektiği düşüncesini beslemektedir. Banka odaklı finansal sistemin risklerini artıran başlıca unsur bankaların kırılgan bilanço yapısının doğurabileceği sistemik risk-bulaşıcılık sarmalının finansal sistemde iflasları tetiklemesi ve kredi mekanizmasının işleyişini bozarak reel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesidir.

Buna karşılık, alternatif finansman olanağı sağlayan sermaye piyasalarının likit yapıda olduğu ve piyasa disiplini mekanizması ile de kurumsal yönetimi (daha geniş bir ifadeyle öz disiplini⁴) geliştirici olduğu ileri sürülebilir. Tasarruf sahiplerinin kısa vadeli ve küçük tutarlardaki tasarruflarının uzun dönemli ve büyük ölçekli finansman olanaklarına dönüştürülmesi sermaye piyasalarının likidite yaratma ve vade dönüşümü işlevine kaynak teşkil eder. Söz konusu ölçütlerdeki başarımlar, sermaye piyasalarından beklenen faydalar için bir eşik teşkil etmektedir.

Hicks (1969) ve Bencivenga, Smith ve Starr (1995), sermaye piyasalarının sağladığı likiditenin İngiliz sanayi devriminde anahtar önemde olduğunu belirlemiştir. Atje ve Jovanovic (1993) 1980'li yıllar için 40 ülke üzerinde yaptıkları incelemelerinde, banka kredilerinin değil, hisse senedi işlemlerinin GSYİH'ya oranının büyüme üzerinde güçlü bir etkiye sahip

---

³ Borsa spekülasyonunun, gerçek ekonomiye ne kadar büyük zarar verdiğine işaret eden Keynes, bunu "kumarhane kapitalizmi" olarak değerlendirmiş ve ekonominin kumarhane kapitalizmine teslim edilmemesi için de devlete sorumluluk düştüğünü hatırlatmıştı (Köymen, 2007: 47).

⁴ Öz disiplin; işletme tarafından tasarlanan, muhasebe ve raporlama, iç kontrol, iç denetim, risk yönetimi ve kurumsal yönetim sistemlerini içeren içsel risk yönetim süreçlerine dayalı olarak karşı karşıya olunan risklerin yönetilmesidir. Coşkun (2007;2008;2009) da üzerinde ayrıntısıyla durulduğu üzere, öz disiplin sürecinde, şirketlerin karlılık, rekabet gücü ve yatırımcılarla iletişimi üzerinde belirleyici etkisi olan kurumsal yönetim sisteminin ajanı risk yönetimidir. Bu nedenle öz disiplin mekanizmasında risk yönetiminin yeri merkezidir.

olduğunu bulgulamıştır. Demirgüç-Kunt ve Maksimoviç (1996), 30 ülkedeki şirket verileri üzerinden yaptıkları incelemede sermaye piyasasına erişim arttıkça büyümenin hızlandığını belirlemiştir. Levine (1997) hisse senedi piyasalarındaki likiditenin yatırımların riskini azaltmak suretiyle gelecekteki ekonomik büyümeyi açıkladığını bulgulamıştır. Hisse senedi piyasasının özgül etkisini inceleyen Levine ve Zervos (1996;1998), hisse senedi piyasasının reel ekonomik faaliyetlerle pozitif bağlantılı olduğunu belirlemiştir. Demirgüç-Kunt ve Levine (1996a;1996b) gelişmiş sermaye piyasalarının gelişmiş finansal aracılık anlamına gelmesinin (veya tersi), banka veya sermaye piyasası odaklı finansal sistemler arasında fark olmadığına işaret ettiğini belirtmektedir. Rousseau ve Wachtel (2000), 47 ülke üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında öncü role sahip olduğu belirtilen hisse senedi piyasasının ekonomik performansı teşvik ettiğini belirtmektedir.

Önemli kısmı daha varlıklı finansal hizmet tüketicilerinin egemenliğinde olmakla birlikte, ABD'de hisse senedi sahipliği % 60'lar seviyesindedir. Sonu hüsrana ile bitebilmekle birlikte sermaye piyasasının ekonomideki görece öneminin ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemesi konusundaki en çarpıcı örnekler de, 1990'lardan bu yana ABD'deki hisse senedi ve konut finansmanı piyasalarında gözlenmiştir. Nitekim Economic Report of the President (2002: 37) de, çeşitli çalışmalarda hisse senedi piyasasındaki % 1'lik düşüşün yıllık tüketim harcamasını 3-4 cent azalttığının bulgularından bahisle; 2000 yılının başında ABD hisse senedi piyasasında başlayan düşüş sonucunda eriyen 4,5 trilyon dolar civarındaki servetin, tüketim harcamalarında 135 milyar dolar-180 milyar dolar ve dolayısıyla GSYİH'nın % 1-2 arasında azalmaya neden olacağı belirtilmiştir.

Borsaların (finansal varlıkların likiditesini artırması, risk çeşitlendirme ve bilgiye ulaşma kolaylıkları sunması nedeniyle yatırım kararlarındaki etkinliği artırması, yöneticilerin hisse senedi sahiplerinin karlılığını artırmak için daha fazla çalışması ve tasarrufların şirketlere akması nedenleriyle) ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaptığını belirten Gürsoy ve Alövsat (2000: 125, 130), Türkiye'nin de bulunduğu 20 ülkede 1981-1994 dönemi için yaptığı inceleme sonucunda borsalardaki gelişmişlik düzeyi ile ekonomik büyüme arasında, GOÜ'lerde daha güçlü olmak üzere, güçlü bir ilişkinin olduğunu savlamıştır.

Sermaye piyasalarının büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisine yönelik olarak yapılan bazı çalışmalarda, söz konusu işlevin büyüme ve kalkınma süreçleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte sermaye piyasalarının kırılmalı ve oynak yapısının beklentilerin ve makro ekonomik göstergelerin hızla bozulmasına neden olmak suretiyle

büyüme/kalkınma sürecini istikrarsızlandırıcı etkiler yapabildiğini de not etmek gereklidir.

Sermaye Piyasalarının Etkinliğine Şüpheye Yaklaşan Görüşler

Finans ve büyüme arasındaki ilişkiye şüpheyile yaklaşan görüşleri 2.2 alt bölümünün sonunda kısaca gözden geçirmiştik. Bu bağlamda, sermaye piyasalarının büyüme sürecindeki katkılarının sınırlı olduğunu değerlendiren görüşler bulunduğunu da belirtmek gereklidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri inceleyen Harris (1997), hisse senedi piyasası ve büyüme arasında zayıf bir ilişki olduğunu ve az gelişmiş ülkelerde hisse senedi piyasası değişkeninin ekonomik büyümeyi etkilemediğini bulgulamıştır. 1980 ve 1990'lardaki GOÜ'leri inceleyen Singh (1997) ise, finansal serbestleşme sürecinde hisse senedi piyasalarının serbestleşmesinin finansal sistemi geliştirmede aksine muhtemelen kırılganlaştırdığını belirtmektedir. 1986-1999 döneminde Yunanistan'daki banka ve sermaye piyasalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki bağı inceleyen Hondroyiannis, Lolos ve Papapetrou (2004: 17-18), sermaye piyasaları ve bankacılıktan kaynaklanan finansman ile genel ekonomik faaliyet arasındaki ilişkinin sınırlı olduğunu (dolayısıyla da uzun vadede ekonomik performansın aracılıktan kaynaklanan finansman ile sınırlı bir ilişkisinin bulunduğunu) ve ekonomik büyümede Yunanistan'da geleneksel olarak sınırlı bir rolü bulunan sermaye piyasalarından kaynaklanan katkının banka finansmanına göre önemli ölçüde az olduğunu bulgulamıştır.

Türkiye'ye bakıldığında ise finansal sistemin banka odaklı olduğu ve dolayısıyla bankacılık sisteminin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sıcak para akımlarının ekonomik büyümede oynadığı rolün artması ve özellikle 2000-2001 krizi sonrasında sıcak paraya dayalı finansmanın ağırlık noktasını sermaye piyasalarının teşkil ettiği dikkate alındığında; sermaye piyasalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı düşünülebilir. Buna ilaveten ülkemiz sermaye piyasalarının, ulusal finansal sistemdeki önemini artıran başlıca hususları aşağıdaki gibi belirlememiz mümkündür.

- Özellikle yurt dışı yerleşiklerin yatırım tercihleri içinde sermaye piyasası araçlarının dikkat çekici bir payı bulunmaktadır. Yurt dışı yerleşikler banka finansal araçları yerine ağırlıklı olarak görece getirisi daha yüksek olan hisse senetleri başta olmak üzere sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmayı tercih etmektedir. Bu gelişme, sermaye piyasalarının ekonomideki cari açık finansmanında giderek daha önemli bir rol üstlenmesine neden olmaktadır.

- Birincil ve ikincil halka arzlar ile şirketler kesimine doğrudan finansman olanakları sunulmaktadır.
- Sermaye piyasalarında sunulan finansal araçlar tüketiciler için araç çeşitliliğini artırmaktadır.
- Menkul kıymetlerin organize ikincil piyasaları şirketlerin değerlendirilmesini kolaylaştırmakta ve ikincil halka arzlar için gösterge oluşturmaktadır.
- İMKB tahvil ve bono piyasası vasıtasıyla sağlanan fon ve kıymet yönetimi olanakları kamunun borç ve şirketler kesiminin de aktif yönetiminde önemli kolaylıklar sağlamıştır.
- İMKB'nin likidite ve etkinliğinin giderek artması ve VOB'un da etkinliğini artırması ile birlikte finansal piyasalarda risk yönetimi etkinlik ve çeşitlilik kazanmıştır.
- Etkin ve uluslararası piyasalara entegre olmuş sermaye piyasaları yabancı yatırımcıların doğrudan yatırım kararlarında etkili olmaktadır.

Sermaye piyasalarının büyüme ve kalkınmaya artan ölçüde katkı sağlaması; ekonominin istikrar içinde olması, kamu kesimi borçlanma gereğinin istikrarsızlık ve dışlama yaratmayacak boyutlarda olması ve etkin bir resmi disiplin altyapısının geliştirilmesi gibi unsurların varlığına bağlıdır. Ancak bu koşullar uzun süredir ülkemizde mevcut değildir. Bu nedenledir ki, Türk sermaye piyasalarının ulusal kalkınmadaki payı (katkısı) bugüne dek son derece sınırlı kalmıştır.

Bankacılık Sektörü ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri

Schumpeterci görüşte finansal araçların gelişimi; büyüme, teknik değişim ve verimlilik artışını olumlu yönde etkilemektedir (Bloch ve Tang, 2003: 243). Capasso (2004: 268), Schumpeter'in çalışmalarında finansal araçların teknik ilerlemede belirleyici bir rolünün bulunduğu ve finansal aracı rolünü üstlenen bankaların tasarrufları bir araya getirdiğinin, yatırım projelerini değerlendirdiğinin, yöneticileri denetlediğinin ve firmalar hakkındaki detaylı bilgileri daha düşük maliyetle elde edebildiğinin altının çizildiğini belirtmektedir.

Schumpeter gibi Keynes de, bankacılık sisteminin büyüme süreçleri üzerindeki rolü üzerinde durmuştur. Keynes'e göre, konjonktür dalgalanmalarının ve ekonomik aktivite seviyesinin önemli bir belirleyicisi bankacılık sistemidir. Bankaların bu gücü yatırım miktarı ve para arzını kontrol edebilme özelliğinden kaynaklanmaktadır (Karabulut, 2002: 5).

Banka odaklı finansal sistemin olumlu olarak görülen yönü bankaların şirketlere karşı sabırlı olmasıdır. Sabır, şirketler kesimi için uzun vadeli kredi ve artan vizibilite anlamına gelmektedir. Öte yandan aynı sabırın, kar odaklı şirket doğası, gevşek düzenleme ve denetim ve siyaset kurumunun çarpıtıcı etkileri ile yan yana geldiğinde kötü kredi portföyünü (bankacılık krizlerini tetikleyecek ölçüde) büyütebildiğini de dikkate almak gereklidir.

Her ülkenin finansal sisteminin gelişmesinde ayrı bir hikâye olmakla birlikte, kalkınmanın ilk dönemlerinde bankanın ön planda olduğu ve kalkınmanın ilerlemesi ile birlikte sermaye piyasalarının da gelişme gösterdiği belirtilmektedir.

Koivu (2002: 2,7), büyük bir bankacılık sektörünün zorunlu olarak yüksek büyüme oranına neden olacağını düşünülmemeyeceğini, bununla birlikte GOÜ’de etkin bir bankacılık sektörünün varlığının ekonomik büyümeyi hızlandıracağını belirtmektedir. Arestis, Demetriades ve Luintel (2001), hisse senedi piyasası ve bankaların ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini, ancak bu konuda bankaların etkisinin daha güçlü olduğunu belirtmektedir.

Afonso ve bşk. (2002: 22), finans ve büyüme ilişkisini finansal sistemin banka veya sermaye piyasası odaklı olma karakterini de dikkate almak suretiyle, 1970, 1980 ve 1990’larda 24 ülke üzerinde incelemiştir. Bu inceleme sonucunda, GSYİH’nın büyümesinin açıklanmasında; ülkelerin finansal sisteminin baskın karakteri dikkate alınmadığı takdirde “krediler” ölçütünün önemli bir açıklama gücüne sahip olduğu, ülkelerin finansal sistemlerinin baskın niteliği dikkate alındığında ise hisse senedi piyasası büyüklüğünün açık biçimde pozitif ve istatistikî olarak önemli bir etkiye sahip olduğu, gelişmiş ekonomilerde kredi ve hisse senedi piyasası değişkenlerinin her ikisinin de olumlu bir etkiye sahip olduğu ve bazı GOÜ’de ise sadece krediler ölçütünün istatistikî olarak önemli bir açıklama gücüne sahip olduğunu bulgulamışlardır.

Akyüz (1993: 46), banka odaklı finansal sistemin etkin olarak işlemesi için fiyat istikrarının ve etkin düzenleme ve denetim çerçevesinin zorunlu olduğunu belirtmektedir.

Bu kapsamda, GOÜ’de gözlenen yolsuzluk, muvazaalı davranış, spekülasyon ve diğer etkinlik bozucu yapılar ile finansal istikrarsızlık ve kısa vadeli yaklaşımların banka odaklı ekonomilerin etkinliğini düşürdüğü de söylenebilir.

İngiltere’de Finansal Hizmetler Sektörünün Yarattığı Ekonomi

Gelişmiş bir finansal sisteme sahip olmanın kazançlarını genel hatlarıyla sergilemek açısından sanayileşmeyi ilk tamamlayan ve halen de gelişmiş ekonomiler arasında ön saflarda yer alan İngiltere’yi incelememiz faydalı olabilir.

Londra her türlü finansal ürün ve hizmetin sunulduğu finansal bir merkez konumundadır. Belli konularda baskın bir pozisyona sahiptir, örneğin: 2008 yılı Ocak ve Eylül ayları arasında küresel yabancı hisse senedi ticaretinin % 29’u Londra Menkul Kıymetler Borsası’nda gerçekleşmiştir; Londra, 2008’in ilk 9 ayındaki küresel ilk halka arzların %9’unu gerçekleştirmiştir. Bu dönem içerisinde Londra’daki 69 adet ilk halka arz 82,9 milyar dolar değer yaratmıştır; 2007 yılındaki küresel serbest fon varlıklarının %20’si Londra’dan yönetilmiştir. 2007 yılı sonunda, 500 milyar dolar değerindeki Avrupa serbest fon varlıklarının beşte dördü İngiltere’den yönetilmiştir. İngiltere, 2009’un ilk 9 ayındaki Avrupa yatırım bankacılığı gelirlerinin % 23’ünün kaynağıdır. Londra, 2008 Mart’ta yurtdışı bankalara kullanılan kredilerde (%20) ve alınan kredilerde (%24) lider piyasa konumundadır. Londra Piyasası, uluslararası sigorta ve reasürans (özellikle de denizcilik ve havacılık) alım-satımında dünyada lider konumdadır (TBB, 2009: (ek sf) 5).

2008 yılı itibarı ile İngiltere’de finansal sektörün GSYİH’ya genel katkısı % 7,6 olarak gerçekleşmiştir. Anılan yıl itibarı ile İngiltere’de 29,4 milyon kişi olan toplam istihdamın % 3,5’u finansal hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Buna göre söz konusu yıl itibarı ile bankacılık sektöründe 432 bin kişi, sigortacılık sektöründe 325 bin kişi ve fon yönetimi sektöründe de 50 bin kişi çalışmaktadır. Öte yandan 2008 yılı itibarı ile finansal hizmetler sektöründe yaratılan istihdamın 1/3’ü Londra’da istihdam edilmektedir (IFSL Research, 2008: 1-2).

2004 yılı itibarı ile İngiliz bankalarının net ihracat tutarı 3,7 milyar sterlidir. 2005 yılında İngiltere’ye yapılan bankacılık yatırımı 29,5 milyar sterlini bulmaktadır (IFLS Research, 2006: 14). İngiltere’de özel sermayeli fon yatırımlarıyla desteklenen şirketlerde 2,8 milyon kişilik bir istihdamın yaratıldığı belirtilmektedir (IFLS Research, 2007b: 7). 2006 yılı itibarı ile, İngiliz fon yöneticilerinin faaliyetleri nedeniyle ödemeler dengesinde portföy yönetimi hizmetlerinin ağırlıklı katkılarıyla oluşan girdi akımı tutarı ise 54,5 milyar sterlin olarak belirtilmektedir (IFLS Research, 2007a: 4).

Finansın ekonomideki rolünün önemli olduğu ABD ekonomisi için de benzeri sonuçlara ulaşmamız olasıdır.

Çin'de Finansal Hizmetler Sektörü ve Gelişme

Malum, Çin ve Hindistan gelişen ekonomiler arasında en fazla yatırım çeken ülkelerin başında geliyor. İstikbal vadeden demografisi, ucuz iş gücü, doymamış iç talep, dünyaya entegre olmaya hevesli iş âlemi, tedricen gerçekleştirilen ekonomik serbestleşme faaliyetleri vb. unsurlar söz konusu ülkelere yönelik ilgiyi canlı tutmaktadır.⁵

29.07.2009 tarihi itibarı ile dünyanın en büyük şirketine sahip olan Çin birkaç adım önde olmakla birlikte,⁶ iki ülke için de durum parlak görünüyor.

Tablo 2. Küresel Finansal Derinlik ve Finansal Derinlik Büyüme Hızları (2006)

	Finansal Derinlik Oranı (%)*	1990-2006 YBBO (%)**
ABD	424	8.7
Latin Amerika	159	23.0
Euro Bölgesi	356	9.2
İngiltere	422	9.5
Rusya	162	54.2
Doğu Avrupa	130	29.9
Japonya	446	25.7
Çin	307	25.7
Hindistan	202	19.9
Gelişen Asya Ekonomileri	250	15.5

* İlgili Ülke/bölgedeki finansal varlıklar/GSYİH oranı

** Yıllık Birleşik Büyüme Oranı (compound annual growth rate/CAGR) 2006 yılı sabit döviz kuruna göre finansal derinlik oranı göstermektedir.

Kaynak: Farrell ve bşk. (2008:11)

⁵ Bu bölümün hazırlanmasında bölüm içi atıflar ve Yazarın katkıları dışında, Farrell ve Lund (2006: 5-14), Farrell ve bşk. (2006: 14 vd.) ve Farrell ve bşk. (2007: 8) esas alınmıştır.

⁶ 29.07.2009 tarihinde piyasa değerine göre dünyanın en büyük şirketleri sıralamasında Çin'e ait PetroChina yaklaşık 390 milyar dolarlık değeri ile 1 inci sırada yer alırken; 250 milyar dolar piyasa değerine sahip olan Ind&Comm Bank of China 3 üncü, 210 milyar dolar piyasa değerine sahip olan ChinaMobile 4 üncü ve 195 milyar dolar piyasa değerine sahip olan China Construction Bank 7 inci sırada yer almıştır. (İnternet:

http://www.economist.com/daily/chartgallery/displaystory.cfm?story_id=14159859 (Erişim Tarihi: 06.08.2009).

Gelişen ekonomilerin *yükselen yıldızları* olan Çin ve Hindistan örneklerinde, finansal sistemin nisbi gelişmişliğinin büyüme sürecini desteklediğini söyleyebiliriz.⁷ Bununla birlikte her iki ülkede de hukuk sisteminin ve finansal altyapının gelişmiş ülke örneklerinin fazlasıyla gerisinde olduğu da bir gerçektir.

Sadece 2006 yılında Çin'deki yurt içi finansal varlıkların büyüme hızı % 44 olarak gerçekleşmiştir (Farrell ve bşk., 2008: 12). Yukarıda yer alan tablodan da anlaşılacağı üzere Çin'in ve Hindistan'ın 2006 yılı itibarı ile toplam finansal varlıklarının GSYİH'ya oranını gösteren finansal derinlik oranları % 307 ve % 202'dir. Üstelik 1990-2006 döneminde finansal derinliğin Çin ve Hindistan'daki yıllık bileşik büyüme oranı sırasıyla % 25,7 ve % 19,9 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, 1990'lardan bu yana anılan ülkelerde yaşanan büyük ekonomik performansı dikkat çekici bir finansal büyüme performansı desteklemiştir.

Merrill Lynch ve CapGemini (2008: 6), Dünya Zenginlik Raporu 2008'de, 2007 yılı itibarı ile yüksek bireysel zengin (1 milyon dolar finansal varlığa sahip kişi) sayısı artışında Hindistan'ın % 22,7 ve Çin'in % 20,3'lük büyüme kaydettiğini, Hindistan'daki Bombay borsası ve Hindistan ulusal borsasının (National Stock Exchange) piyasa büyüklüğü toplamının dünyadaki on ikinci büyük borsa piyasa değerini teşkil ettiğini, Çin'deki Şanghai borsasının piyasa büyüklüğü açısından dünyanın altıncı büyük borsası haline geldiğini belirtmektedir.

Bununla birlikte, her iki ülkenin finansal sisteminin yeterince gelişmemiş olmasının büyüme sürecini yavaşlattığına ilişkin görüşlerin de bulunduğunu belirtmek gereklidir.

---

⁷ Çin ve Hindistan bazı ekonomi çevrelerinde yükselen yıldız olarak kabul edilirken, bu ülkelerin dehşetli yoksulluk panoramasından da bahsetmek gereklidir. Çin ile ilgili bazı kesitler vermek gerekirse, Çin'deki çalışma koşullarının Marx'ın Kapital'de anlattığı İngiliz işçi sınıfının koşullarının bir tekrarı olduğunu vurgulayan Bahçe (2007: 164-173); Çin'deki ilkel birikimin kollektif yolsuzluklar şeklinde ortaya çıktığını, köylü eylemlerinin ve suç oranlarının arttığını, nüfusun en yukarıda bulunan % 3 lük kesiminin toplam servetinin en alttaki 800 milyon kişinin toplam servetine eşit hale geldiğini, Dünya Bankası ölçütlerine göre 100 milyon kişinin yoksulluk sınırı altında yaşadığını ve sendikal örgütlenmelerin güçleştirildiği çalışma düzeninde tuvalet molaları için zaman verilmesi, işe girişte depozit alınması gibi uygulamaların yaygın olduğunu belirtmektedir. Yazar, Çin'deki birikim rejiminin doğal kaynakların düşük maliyetle temininin garanti altına alınmasına ve *serflik* rejimine benzer biçimde ortalama işgücü maliyetlerinin düşürülmesine ve kontrol altına alınmasına dayandığını ve yarı çevre bir ülke olmaya terfi edebilecek Çin kapitalizminin özgün ve mucizevi bir yanının bulunmadığını belirtmektedir.

Kapitalizmin tek bir türü bulunmamaktadır (Minsky, 1996). Piyasa ekonomisine tam olarak adapte olamama dışında, Çin ve Hindistan'ın en çarpıcı ortak yönleri, sosyal amaçlar çerçevesinde yapılan kamusal müdahaleler nedeniyle, finansal sistemlerinin sermayenin etkin dağılımını sağlayamamasıdır. Hindistan'daki bütçe açıkları ve kırsal kalkınma ile Çin'deki kamu iştiraklerinin finansmanına yönelik yapılan kamu giderleri; yatırımların getiri oranının düşmesine, finansal kurumlarda rekabet ve etkinliğin azalmasına neden olan kamusal ağırlığın artmasına, şirket bono piyasasının gelişmemesine, tüketicilerin finansal ürün seçeneklerinin azalmasına ve yatırım ihtiyaçlarının etkin olarak karşılanamamasına neden olmaktadır. Kaynakların etkin dağılmaması ve finansal aracılık maliyetlerinin yüksek olması, hisse senedi piyasalarının zayıf performansı ve faiz oranlarına tavan uygulaması ile birleşince, Çin hane halkının finansal varlıklardan elde ettiği reel getiri azalmaktadır. Aşağıda da değinildiği üzere, Çin'in finansal sistemi Hindistan'a göre daha derin olmakla birlikte, etkin olmayan yatırım politikaları ekonominin performansını düşürmektedir.

2007 yılı itibarı ile, cari hesap açığı/fazlasına göre, dünyadaki önemli sermaye ihracatçısı ve ithalatçısı ülkeler incelendiğinde, Çin'in küresel sermaye arzında % 21,4 lük pay ile en önemli sermaye ihracatçısı olduğu görülmektedir. Üstelik bundan en fazla yararlanan ekonomi ise, küresel sermaye arzının % 49,4 ünü talep eden "net sermaye ithalatçısı" konumundaki ABD'dir (IMF, 2008: 131). Çin'in yurt dışındaki yatırım tutarı 217 milyar dolardır. Bu tutar yurt içi yabancı yatırım tutarının ve Japonya, Almanya ve petrol ihracatçısı ülkelerin yurt dışı yatırım miktarının üzerindedir (Farrell ve bşk., 2008: 12).

Çin ekonomisindeki 4,3 trilyon dolar tutarındaki finansal varlıklar, GSYİH'nın % 220'sini teşkil etmektedir. Özel sektör şirketleri Çin'in GSYİH'nın % 27'sini üretmektedir. Kamu iştiraklerinin GSYİH'nın üretilmesindeki baskın rolü banka kredilerinin % 73'ünün bu kesime aktarılmasıyla desteklenmektedir. Mevduatın finansal sistemdeki payı gelişmiş ekonomilerde % 20 ve gelişmekte olan ekonomilerde yaklaşık % 50 iken, Çin'deki zayıf bankacılık sisteminin dolaşımdaki sermayenin yaklaşık % 75'ini kontrol etmesi Çin'de sermayenin etkin olmayan dağılımının ilk nedenini teşkil etmektedir.⁸ Çin'de sermayenin etkinlik dışı dağılımını gösteren en önemli gösterge ise, devlet bankalarındaki batık kredilerdir. 2001 yılından itibaren devletçe kurulan varlık yönetim şirketlerine transfer edilen batık kredilerin finansmanı için hükümet 215 milyar dolarlık sübvansiyon

⁸ Bankacılık sisteminin Çin'in büyüme sürecine olumlu etkisine yönelik görüşler için bkz. Cheng ve Degryse (2006: 6, 12 vd.).

gerçekleştirmiştir. Çin hanehalkı tasarruflarının % 86'sını bankacılık sektöründeki tasarruf hesaplarında değerlendirmektedir. Ancak, kredi maliyetlerinin düşük tutulması ve yatırım patlamasının sürdürülmesi amacıyla, faiz oranlarına getirilen sınırlamalar nedeniyle hane halkının reel getirisi azalmaktadır. Hane halkının reel getirisi son 10 yılda Çin'de % 0,5 iken, ABD'de % 3,1'dir. Hindistan'da hisse senedi piyasasının canlı olması nedeniyle reel getiri oranı % 2,6 olarak gerçekleşmiştir.

Çin finansal sisteminin kaynakları iyi dağıtmadığının diğer bir göstergesinin ise, hisse senedi piyasasının nisbeten az gelişmiş olması olduğu belirtilmektedir. 2004 yılında Çin hisse senetleri piyasası ve şirket bono piyasası değerinin GSYİH'ya oranı sırasıyla % 17 ve % 1 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu oranlar Güney Afrika'da % 214 ve % 17; Malezya'da % 161 ve % 73 ve Şili'de % 124 ve % 31'dir. Öte yandan, önemli ölçüde kamu şirketlerinin işlem gördüğü Çin hisse senedi piyasasında kamu otoritesinin kararları belirleyici etkiye sahiptir.

Bununla birlikte Çin şirketlerinin dünyanın en büyük halka arzlarını yurt içi sermaye piyasalarını da kullanmak suretiyle gerçekleştirebildiğini de not etmek gereklidir. Örneğin 2006 yılı itibarı ile Industrial & Commercial Bank of China isimli kuruluşun ilk halka arzdan elde ettiği gelir 19,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.⁹

Hindistan'da Finansal Hizmetler Sektörü ve Gelişme

Hindistan ekonomisi ise Çin'in yanında küçük olmakla birlikte, bankacılık ve sermaye piyasaları sektörü arasındaki ilişki daha dengelidir.

Bununla birlikte, hisse senedi piyasası önemli ölçüde gelişmiş olan Hindistan'ın bankacılık sistemi az gelişmiş ve devletin etkisindedir. Bu kapsamda Hindistan'daki banka kredilerinin % 40'ı tarım gibi özelliikli sektörlere aktarılmakta ve tipik Hintli'nin kredi kaynağı ise gayri resmi (informel) ikrazatçılar olmaktadır (The Economist, 2008: 28).

Hindistan'ın 2005 yılı itibarı ile 1,1 trilyon dolar tutarındaki finansal varlıkları GSYİH'nın % 160'ını teşkil etmektedir. Çin'in 100 milyar dolar büyüklüğünde ve toplam banka kredilerinin % 5'ini teşkil eden gayri resmi ödünç piyasasına karşılık, banka kredilerinin % 30'u büyüklüğündeki Hindistan'daki gayri resmi ödünç piyasasının büyüklüğü 85 milyar dolardır. Öte yandan, Hintliler yılda 10 milyar dolarlarını altın ve diğer finansal

9

<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601080&sid=aiQPA9nAixss&refer=asia> (Erişim Tarihi: 02.08.2009).

olmayan varlıklara yatırmaktadır. Dolayısıyla, Hindistan'da yeterli derinliğe sahip olmayan finansal sistem hane halkı tasarruflarının yarısını sistem dışı bırakmaktadır.

Bankacılık ve sermaye piyasaları açısından bakıldığında Hindistan'ın performansının Çin'e göre daha iyi olduğu görülmektedir. Sermaye piyasaları açısından bakalım. Anakara Çin'deki borsa şirketlerinin önemli bir kısmı kamu şirketi iken, Hint hisse senetleri piyasasında işlem gören hisse senetlerinin % 70'i özel kesime aittir. Hindistan'da özel sektörde görülen gelişmeler borsanın performansını da artırmıştır. Bankacılık sektörüne bakıldığında ise, 2005 yılı itibarı ile Hindistan'daki bankacılık sisteminin % 70'inin kamunun kontrolünde olduğu, batık kredi oranının % 5 olarak gerçekleştiği ve kamu açıklarının finansmanı amacıyla bankaların kaynaklarının % 36'sını kamu kâğıtlarına yatırdığı görülmektedir. Bu nedenle, Hindistan'daki bankaların kredi kapasitesi mevduatın % 61'i kadardır. Çin'de bu oran % 130'dur. Ancak, Hindistan'daki şirketlerin % 80'inin iç kaynaklardan sermaye temin ettiği ve şirketlerin sadece % 2'sinin bono piyasasından finansman sağlayabildiğini de not etmek gereklidir.

The Economist (2006:7), 2006-2020 döneminde küresel GSYİH'nın % 3,5 büyüyeceğini ve bu büyümenin % 26,7 sinin Çin; % 15,9 unun ABD; % 12.2 sinin ise Hindistan'dan kaynaklanacağını belirtmektedir.

Farrell ve Lund (2006: 14), Çin ve Hindistan ile ilgili yukarıda yer alan tahlillerden hareketle, her iki ülke finansal sisteminde gerçekleştirilecek reformlarla kaynak dağılımı ve kullanımının geliştirilmesi ile birlikte Hindistan ekonomisinin yıllık 48 milyar dolarlık GSYİH artışını yakalayabileceğini belirtmektedir. Farrell ve bşk. (2006: 81) ise, yatırımlardaki etkinliğin artmasının Çin ekonomisinde yılda 259 milyar dolarlık GSYİH artışına ve % 13'lük büyümeye neden olabileceğini savlamaktadır. Yazarlara göre ekonomide görülebilecek bu gelişmeler; banka sisteminin etkinliğinin artırılması, elektronik ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, şirketlerin bono ihraçlarının artması, tezgahüstü kredi piyasasının ortadan kaldırılması, hisse senedi işlemlerindeki etkinliğin geliştirilmesi ve finansal sistemdeki reformların doğrudan etkisinden kaynaklanacaktır.

Çin ve Hindistan'ın finansal sisteminin büyüme üzerindeki katkısını anlamaya çalışmak önemli olmakla birlikte, her iki ülkenin de önemli ölçüde doğrudan yabancı yatırım çektiğini ve sanayileşmesini bu etkinin de katkısıyla sürdürdüğünü unutmamak gereklidir.

Türkiye’de Finansal Gelişme ve Büyüme

Ülkemiz finansal sistemindeki gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etkiler tartışma konusu edilmektedir.

Steinherr, Tükel ve Üçer (2004: 16), Türkiye’de finansal gelişmenin artması halinde büyümenin bundan olumlu etkileneceğini bulgulamıştır. Dünya Bankası (2006: 7) da, Türkiye’de finansal gelişmenin artmasının, üretken yatırımların finansmanının kolaylaştırılması yanında verimliliği de geliştireceğini bulgulamış ancak; finansal derinlik ile, piyasaların likiditesinin artması ve finansman kaynaklarının da çeşitlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Aslan ve Küçükaksoy (2006: 36) da, 1970-2004 yıllarına ilişkin Granger nedensellik sınaması göre, Türkiye’de finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu (ya da ekonomik büyümeyi öncelediğini) bulgulamıştır. 1968-2005 döneminde Türkiye’deki finansal gelişme ve büyüme ilişkisini inceleyen Halıcıoğlu (2007), söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu, Türkiye’deki finansal serbestleşmenin ve finansal sektörün teşvik edilmesinin 1980’lerde finansal araçların etkinliğini önemli ölçüde artırdığını ve bu politikaların sürdürülmesinin ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini bulgulamıştır.

Ülkemizin de dâhil olduğu 22 OECD ülkesine ait 1982-2000 dönemine ilişkin verileri inceleyen Müslümov ve Aras (2002: 5, 13), sermaye piyasası gelişmesinin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu belirlemekle birlikte, Türkiye ve Meksika hariç örneklem dâhilindeki ülkelerin yüksek gelirli ekonomiler olduğunun dikkate alınarak; araştırma bulgularının düşük ve orta gelirli ekonomilere genelleştirilmesinden kaçınılması gerektiğinin altını çizmektedir. Sermaye piyasalarının gelişim eğiliminin ve sermaye piyasası gelişiminin ekonomik büyüme ile ilişkisini 1986-2005 döneminde inceleyen Aktaş (2006: 53); sermaye piyasasının gelişimi ile ekonomik büyüme arasında, yönü pek açık olmamakla birlikte, doğrusal ve güçlü bir ilişkinin olduğunu; ayrıca 2001 yılından sonra ekonomik büyümenin sermaye piyasasındaki gelişmeyi desteklediğini bulgulamıştır.

Finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü 1960-2001 dönemi için test eden Yılmaz ve Kayalıcı (2002: 48), Türkiye’de finansal sektörü genişletici ve iyileştirici uygulamaların özellikle kredi dağıtım mekanizması açısından ekonomik gelişime katkı sağlayacağını bulgulamıştır. Finansal aracılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2005 dönemi için inceleyen Demir, Öztürk ve Albeni (2007: 453) ise; reel ekonomik aktivite ile banka kredisi arasında tek taraflı doğrusal nedensellik bulunduğunu, finansal piyasalar (hisse senedi piyasası ve bankacılık sektörü) ile tüm ekonomik faaliyetlerin karşılıklı ilişkisinin sınırlı olduğunu

(dolayısıyla uzun dönemde ekonomik performansın finansal aracılık işlemleri ile sadece kısmen ilişkili olduğunu) ve hisse senedi piyasası aracılığı ile finanslamanın büyüme sürecine katkısının bankacılık ile karşılaştırıldığında daha küçük olduğunu bulgulamıştır.

1987-2005 döneminde ülkemizde bankacılık sektörü ve menkul kıymet piyasasındaki gelişmelerin iktisadi büyüme üzerindeki muhtemel etkileri araştıran Güngör ve Yılmaz (2008: 188) menkul kıymet piyasalarının gelişimi ve iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik olduğunu, bu kapsamda finansman aracı olarak hisse senetlerinin alım satımlarına aracılık eden İMKB'nin iktisadi büyümeye katkıda bulunmasının yanında, borsanın da ekonomi büyüdükçe ortaya çıkan fon taleplerini karşılayarak geliştiğini; buna karşılık banka ve GSYİH büyüme oranı değişkenleri arasında ise iktisadi büyümeden banka değişkenine yönelik tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu, bunun altında ise zorunlu rezerv politikalarının ve kredi sistemine yapılan müdahalelerin bulunduğunu; ayrıca bankacılık sektörü ve borsa gelişiminin düşük seviyelerde de olsa belirli oranlarda birbirlerine etkide bulduklarını belirlemiştir.

Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1988-2004 dönemi için inceleyen Kandır, İskenderoğlu ve Önal (2007: 323) ise; ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında yönü ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olmak üzere uzun dönemli bir ilişkinin bulunmakla birlikte, Türkiye'de finansal piyasaların, ekonomik büyümeyi gerek uzun ve gerekse kısa dönemde yeterince desteklemediğini; özel sektöre verilen banka kredilerinin sık gerçekleşen konjonktürel dalgalanmalar, finansal sistemin kırılğan olması ve sistemin işleyişini düzenleyen yasa ve kuralların yetersiz olması nedenleriyle ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ve hisse senedi piyasasının ekonomi içerisindeki görece öneminin düşük olması nedeniyle sermaye piyasasının Türkiye'nin ekonomik büyümesini yeterince desteklemediğini bulgulamıştır.

Sonuçta, özellikle Türkiye gibi banka odaklı finansal sisteme sahip gelişmekte olan ekonomilerde bankacılığın ve dolayısıyla bankacılık ekseninde şekillenen finansal gelişmenin büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisi dikkat çekicidir. Buna karşılık Türkiye'de, menkul kıymet halka arzlarından temin edilen gelirler kapsamında, sermaye piyasalarının ekonomik büyümeye sınırlı da olsa katkısı bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle 2000-2001 krizi sonrasında sıcak paraya dayalı finansmanın ağırlık noktasını sermaye piyasalarının teşkil ettiği dikkate alındığında; sermaye piyasalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı düşünülebilir. Bununla birlikte izleyen bölümde ana hatlarıyla değerlendirildiği üzere finansal sistemin

Türkiye’de az gelişmiş oluşu, ülke ekonomisine yönelik katkılarını sınırlamaktadır.

Türkiye’deki Finansal Azgelişmişlik: Bazı Göstergeler ve Sonuçları

Finansal sisteme yönelik ilk beklenti tasarrufların yatırıma dönüştürülmesine aracılık işlevidir. Söz konusu işlevin yatırımcı açısından teminatı ise sisteme yönelik güvendir. Ülkemizdeki banka, aracı kurumlar ve sigortacılık sektörleri (genel olarak finansal sistem) ölçek ve etkinlik sahası olarak sosyo-ekonomik dinamizmi tam olarak kavrayamamaktadır. Türk finansal sisteminin az gelişmişliğinin altındaki başlıca neden; genel ekonomik az gelişmişliğin ve dolayısıyla finansal az gelişmişliğin yumurtatavuk ikilemi gibi birbirini beslemesidir. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ve sermaye birikiminin artmasıyla birlikte şirketler ve hane halkı kesiminin zenginleşmesi ve devletin fon arz eden birim haline dönüşmesi finansal sisteme yönelik fon arzını artıracığı için, finansal sistemin de büyümesine neden olacaktır. Bu sürecin finansal gelişmenin tıkalı damarlarının açılmasına katkı sağlayacağına şüphe yoktur. Finansal sistemin gelişmesi için yatırımcının sisteme karşı güçlü bir güvene sahip olması gereklidir. Söz konusu güveni ortaya koyan başlıca göstergeler; yüksek derecede finansal aracılık, istikrarlı bir mevduat tabanı ve fonların özel sektöre aktarımını yapan dinamik bir finansal sistemdir. Ancak, söz konusu özellikler GOÜ’ler için olağan değildir. Örneğin, bazı örnekler dışında, 1980’lerde GOÜ’de banka varlıklarının GSMH’ya oranı düşük kalmıştır. Bunun yanında, bankacılık faaliyetindeki kurumlar kamu kâğıtlarının önemli bir yer teşkil ettiği varlıklarını kısa vadeli mevduat ile finanse etmektedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, GOÜ’lerde, yatırımcının güveninin kazanılamaması ve finansal sistemin sığ kalmasının altında; finansal varlıkların getiri oranının, istikrarsız ve negatif olabilen karakteri önemli rol oynamıştır. GOÜ’lerin bu özellikleri geleneksel düzenleme araçlarının etkinliğini de bozmaktadır. Böylelikle söz konusu ülkelerde mevduat/GSMH oranı önemli dalgalanmalar göstermiş, finansal sistemin dayanıklılığı azalmış, sistem sermaye akımlarına karşı kırılgan hale gelmiş ve yatırımcının finansal sisteme yönelik güvensizliği artmıştır (Suarez, 2005: 8-13)

Tablo 3. Seçilmiş Ülkelerde Banka Mevduatı/GSYİH Oranları (1980-2003)

Ülke	1980-1989 Mevduat/GSYİH	1990-2003 Mevduat/GSYİH	2003 Mevduat/GSYİH	Değişim Katsayısı 1980-1989	Değişim Katsayısı 1990-2003
Fransa	64,72	62,99	70,77	0,03	0,08
Norveç	47,95	51,84	53,35	0,10	0,06
İsveç	48,91	39,65	37,39	0,05	0,04
ABD	61,02	56,84	60,37	0,04	0,07
Uganda	5,74	9,15	14,75	0,32	0,38
Türkiye	24,99	35,56	41,16	0,05	0,32
Kore	32,10	51,31	78,92	0,08	0,35
Malezya	90,63	105,57	123,44	0,29	0,23
Arjantin	18,74	18,77	23,05	0,21	0,35
Brezilya	29,05	34,30	27,23	0,45	0,45
Rusya	n.a.	16,07	20,95	n.a.	0,15
Ukrayna	n.a.	15,54	23,24	n.a.	0,65

n.a.: veri yok. Kaynak: Suarez (2005: 14)'den derlenmiştir.

Ülkemiz ekonomi ve finans hayatında 1980'lerde yaşanan gelgitli dönüşüm sürecinin önemli bir parçasını da faiz oranlarının piyasa koşullarında ve gerçekçi olarak belirlenmesi teşkil etmiştir.

Finansal varlıkların yatırım aracı olarak verimini artıracakı düşünülen bu politika ile tasarruf biçiminin finansal araçlara yönelmesi ve finansal sistemin kaynak transferini kolaylaştırması amaçlanmıştır. 1982 Banker Krizi'nin olumsuz etkilerine karşın Uras (1993: 120), gerçekçi faiz politikasının etkisinde 1980-1990 yılları arasında toplam mevduatta ortalama yıllık % 60 oranında artış sağlandığının altını çizmektedir.

Enflasyon oranından kısa vadeli nominal faiz oranının indirilmesi ile bulunan reel faiz oranı, ülkemizde ortalama olarak, 1970-1980 döneminde %-27,23; 1980-1990 döneminde %-11,38 ve 1990-2000 döneminde %-4,91 oranında gerçekleşmiştir. 1970'lerdeki eğilimin aksine, 1980 ve 1990'larda, OECD ülkeleri başta olmak üzere negatif reel faiz döneminin dünyada kapandığı görülmekle birlikte, Türkiye'nin de dahil olduğu az sayıda ülkede negatif reel faiz geleneği sürmüştür (Epstein ve Power, 2003: 8-13).

Suarez (2005: 14-15) de yer alan veriler incelendiğinde Türkiye'de 1980-1989 döneminde % -10,91 ve 1990-2003 döneminde ise % -1,13 oranında *negatif reel faiz* ödendiği görülmektedir.

Suarez'in tahlil dönemlerine ilişkin yüksek standart sapma rakamları ise, yatırımcıyı reel olarak negatif ge-tiri sunan rakamların fırtınalı dönemlerin ürünü olduğunu göstermektedir. Öte yandan, mevduat faizi reel getiri oranını ÜFE ve TÜFE'ye göre ölçen 2008/Ağustos-2009/Ağustos

dönemine ilişkin TÜİK verileri incelendiğinde her iki ölçüt için de 2 ay dışında pozitif reel faiz verildiği görülmektedir.¹⁰

Tablo 4. Seçilmiş Ülkelerde Reel Faiz Oranları (1980-2003)

Ülke	1980-1989 Reel Faiz Oranı	1990-2003 Reel Faiz Oranı	2003 Reel Faiz Oranı	Standart Sapma 1980-1989	Standart Sapma 1990-2003
Almanya	2,58	2,29	1,28	0,76	1,40
Japonya	0,69	0,53	0,30	1,32	0,74
İsveç	2,38	1,75	1,18	2,37	2,00
İngiltere	3,16	1,96	1,07	3,34	1,48
ABD	4,34	1,87	-1,12	1,97	1,50
İsrail	-15,99	2,34	5,93	56,71	3,79
Türkiye	-10,91	-1,13	12,38	34,19	10,91
Arjantin	-40,30	-15,78	6,56	42,69	75,44
Şili	8,87	4,91	-0,08	12,41	3,76
Polanya	-144,55	-36,86	2,99	261,04	137,46
Rusya	n.a.	-24,42	-9,19	n.a.	35,00
Bulgaristan	n.a.	-118,01	0,74	n.a.	279,86

Kaynak: Suarez (2005: 15)'den derlenmiştir.

Finansal varlıkların enflasyonun üzerinde getiri sağlaması yatırımcının finansal varlıklara (sisteme) ve yatırım ortamına güvenmesi açısından gerekli şartlardan sadece birisini teşkil etmektedir. Bununla birlikte, sisteme yönelik güvensizliğin yapısal nedenlere dayanması yatırımcıyı finansal varlık dışı yatırımlara ve kısa vadeli yatırıma sevk ederek, finansal sistemin uzun vadeli kaynak yaratma kapasitesinin azalmasına neden olmaktadır.

TBB (2007: xi) de 2007/Haziran itibarı ile toplam mevduatın ortalama vadesinin 2,4 ay olduğuna ve BDDK (2008: 24) de 2008/Aralık itibarı ile % 14 ü vadesiz hesaplarda bulunan toplam mevduatın % 31 inin 1 aya kadar ve % 46 sının da 1-3 ay arasında vadeye sahip olduğuna yer verilmiştir.¹¹

¹⁰ <http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3590&sayfa=giris&metod=IlgiliGosterge> (Erişim Tarihi: 14.10.2009).

¹¹ Borsa işlemlerindeki kısa vadeli ise bankacılığa göre oldukça çarpıcı görünmektedir. 2008 yılı itibarı ile yabancı yatırımcıların gün olarak ortalama elde tutma süresi 231 gün iken, yerli yatırımcılarda ortalama elde tutma süresi 37 gündür (TSPAKB, 2009: 163-164). Öte yandan, aracı kurumlar 2006 yılında kendi portföylerinin 193 katı kadar işlem yaparken, hisse senedi portföyleri 97 defa değişmiş ve hisse senedi portföyleri ortalama 4 gün civarında tutulabilmiştir. Buna karşılık 2007 yılında aracı kurumlar sektörü portföyünün 157 katı kadar işlem yapmış ve söz konusu portföy 78 defa değişmiştir. 2007 yılında hisse senedi portföyünü elde tutma süresi 5 gün olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise aracı kurumların yıl

Perspektif sunan bu veriler; yatırımcının geniş anlamda Türk ekonomisine ve onun bir yansıması olarak da bankacılık sistemine karşı duyduğu güvensizliği daha net olarak göstermektedir. Güven eksikliği ekonomik dalgalanmaların etkisiyle ekonomik büyüme hızının ve dolayısıyla finansal gelişmenin de azalmasına neden olmaktadır. Dünya Bankası (2006: 5) verilerine göre, ülkemizin 1970-2003 dönemindeki kişi başına gelirindeki büyüme oranı % 2'nin altındadır. Ülkemiz bu ölçüye göre belirlenen uzun dönemli büyüme oranında Latin Amerika ülkeleriyle çekişirken, Doğu Asya ve AB'ye yeni katılan ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Yurt içi yerleşiklerin tasarruflarının yurt içinde tutularak finansal varlıklara uzun dönemli olarak yönlendirilmesinde yaşanan sorunlar yurt içi finansal piyasalardaki fon arzını daraltmakta, finansal piyasaların gelişimini sekteye uğratmakta ve büyüme sürecinde dış kaynaklara bağımlılığı artırmaktadır. Türkiye'ye yönelik yüksek ekonomik ve siyasi risk algısı ise dış kaynak maliyetinin yüksek seviyede seyretmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kredi notu "yatırım yapılabilir" seviyeleri bir türlü aşamayan ülkemiz dünyanın en yüksek reel faizini ödeyen ülkelerin başında gelmektedir.

2000-2001 krizini izleyen dönemde, Türkiye'nin kesintisiz büyüme performansı, 2008'in üçüncü çeyreği itibarı ile, 27 çeyreğe ulaşır, (BDDK, 2008: iii), üretim ve ihracat artar, faizler ve enflasyon düşer ve yoksulluk kısmen de olsa azalırken Türk ekonomisinden yüksek reel faiz boşuna alınmamaktadır. Türkiye'nin sıcak para hormonu ile yürüyen bıçak sırtı ekonomisi ve geleneksel kaotik siyasal huzursuzlukları ülkemizin risklerini artıran başlıca nedenlerdir. Bir de bunun üstüne askeri ve güvenlik riskleri ilave edildiğinde ülkemiz tarihsel olarak tabi olduğu istikrarsız koşulların etkisinden çıkamamakta, karşılığında da yüksek faiz faturasını ödemektedir. Nitekim Dünya Ekonomik Forumu (2008: 17), 2007-2008 dönemine ilişkin değerlendirmesinde, makro ekonomik istikrar açısından ülkemizi Timor-Leste (31 inci sırada), Karadağ (33 üncü sırada), Rusya (37 inci sırada) Trinidad Tobago (62 nci sırada) gibi 131 adet dünya ülkeleri/bölgeleri arasında 83 üncü sıraya yerleştirmektedir. Milliyet Gazetesi (2008), *Jane's Information Group*'un (Birleşmiş Milletler'in 235 adet bağımsız devlet/bölgesi üzerinde, siyasi yapı, sosyal ve ekonomik eğilimler ve askeri ve güvenlik risklerinin değerlendirildiği) ülke riskine yönelik çalışmasında ülkemizin en istikrarlı 141 inci ülke olduğu belirtilmektedir. Kuşkusuz, bu

---

içerisinde kendi portföylerinin 238 katı kadar işlem yaptıkları, hisse senedi portföylerinin 119 defa değiştiği ve hisse senedi portföylerini ortalama elde tutma süresinin 3 gün olduğu görülmüştür (TSPAKB, 2007: 109-110, 2008: 110 ve 2009: 116-117).

tablo borç verenin ülkemize karşı duyduğu derin (ve haklı) güvensizliğin de bir yansıması niteliğindedir.

Yüksek faiz aynı zamanda sermaye maliyetlerinin yükselmesine neden olmak suretiyle finansal ve ekonomik gelişmenin önüne de bir engel olarak çıkmaktadır.

Türkiye'nin yeni bir "kaplan" mı, yoksa "geçici bir yıldız" mı olduğunu soran Öniş ve Bayram (2008: 43-44); son dönemde yaşanan büyüme oranlarının, enflasyonun düşmesinin, doğrudan yatırımda ve özelleştirme gelirlerindeki artışın ve reform sürecinin Asya Kaplanları benzeri bir performansın ilk aşamasının oluşmasına katkı sağladığını; bununla birlikte söz konusu ilk aşamanın sürdürülebilir büyüme önündeki engelleri kaldıracak uzun dönemli gelişme stratejileri ile tamamlanması gerektiğini; aksi halde Türkiye'nin kısa dönemli büyüme dönemlerini tecrübe eden geçici bir yıldız olmaktan kurtulamayacağını belirtmektedir. Yazarlar cari hesap ve yabancı sermaye ile küresel sermaye koşullarının uzun dönemli büyümenin sürdürülebilirliği önündeki en büyük engeller olduğunun ve yeni bir kaplan olabilmek için ise toplumdaki eşitsizliğin azaltılması, yeni iş sahaları yaratılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gerektiğinin altını çizmektedir.

SONUÇ

Gelişmiş bir finansal sisteme sahip olunmasının ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu kapsamda banka, sigortacılık ve sermaye piyasaları sektörlerinde faaliyet gösteren finansal kurumlar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlerdeki niteliksel ve niceliksel gelişmelerin, gerekli resmi disiplin altyapısı ile desteklenmesi durumunda, büyüme ve kalkınma süreçlerine katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Borsaların 19 uncu yüzyılda İngiltere'de yaşanan sanayi devriminde ve ABD'deki sanayileşme sürecinde sağladığı itici güç sermaye piyasalarının büyüme ve kalkınma süreçlerine yönelik katkılarını tarihsel düzlemde görünür kılmıştır. Öte yandan özellikle Almanya ve Japonya'da gözlenen banka odaklı finansal sistemlerde bankacılık sektörü ağırlıklı olarak büyüme ve kalkınma süreçlerini desteklemiştir.

IMF, Dünya Bankası, OECD ve AB gibi uluslararası kurumların konuya ilişkin birçok yayını olduğunu ve bu yayınların hepsinde de kamu açıklarının azaltılması, yapısal reformların sürdürülmesi, daha fazla ekonomik serbestiye yönelmesi gibi unsurların bulunduğunu biliyoruz.

Buna karşılık ülkemizdeki “finansal az gelişmişlik çıktısı” besleyen temel olgunun, siyasal belirsizlik ve karar alma süreçlerindeki eksikliklerin yol açtığı ekonomik belirsizlikler olduğunu değerlendirebiliriz. Ekonomik hayata yönelik güveni ve vizibilitayı azaltan söz konusu yapının, yatırımcıya pozitif ve istikrarlı getiri sunan bir ekonomik yapıya meydan vermemesi ise, ülkemizde finansal sistemin güdüklüğünün esasını teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan kayıt dışı ekonomi ve hukuk altyapısının çeşitli nedenlerle az gelişmiş olması finansal sistemin de yeterince gelişmesine engel olabilmektedir. Banka veya sermaye piyasası odaklı gelişmiş ekonomiler gelişmiş finansal sistemlerini büyüme süreçlerinde önemli bir araç olarak kullanırken, Çin ve Hindistan örneklerinde ise finansal sistemin az gelişmişliğine ve hukuksal altyapı sorunlarına karşın önemli bir kalkınma sürecinin yaşandığı görülmektedir.

Buna karşılık ülkemiz finansal sisteminin gelişmişlik seviyesinin büyüme ve kalkınma sürecini sürekli ve istikrarlı kılacak boyutlarda olmadığı açıktır. Üretim eksikliği, işsizlik gibi sonuçları olan ve kronikleşen bu yapı aynı zamanda ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısının istikrarsızlaşmasının nedenlerinden birisini teşkil etmektedir.

Finansal az gelişmişliğin sonuçlarını nedenlerine karıştıran unsurların başında tasarruf sahiplerinin davranışları gelmektedir. Bu durum ayrı bir incelemenin konusu olmakla birlikte kısaca vurgulamak gerekirse; finansal az gelişmişliği destekleyen halk arasındaki en yaygın davranış altın ve gayrimenkul sektörlerine yönelik geleneksel yatırımlardır. Söz konusu yatırımların ulaştığı olağanüstü büyüklüklerin nedenleri arasında, finansal varlık yatırımlarına karşı duyulan güvensizlik de başat nedenler arasında yer almaktadır. Öte yandan, yurt dışı finansal varlıklara yönelik yatırımlar, yastık altı para, kayıt dışı ekonomi ve hukuk dışı yollarla arzedilen finansal varlıklara yönelik yatırımlar da, resmi finansal varlıklara yönelik talebin azalmasına ve finansal sistemin yeterince büyümesine engel teşkil ettiği için, ülkemizdeki finansal az gelişmişlik olgusunun nedenleri/sonuçları arasında görülmelidir.

Bu koşullar altında, ülkemizde finansal sistemin geliştirilmesi adına yapılması gerekenlerin başında siyasi ve ekonomik istikrarın ve güvenin sağlanması başta gelmektedir. Sosyo-politik bir uzlaşının zaman içinde hayat bulmasına bağlı olan söz konusu duruma kadar finansal sistemin az gelişmişliğini etkinliği sınırlı düzenleyici tedbirlerle giderilmesi mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- AFONSO, Antonio, Raquel FERREIRA, Edmund FREITAS, Celso NOBREGA ve José M. PINHEIRO. (2002). *Intermediaries, Financial Markets and Growth: Some More International Evidence*. December. ISEG-UTL Department of Economics Working Paper No. 2/2003/DE/CISEP.
- AKTAŞ, Metin. (2006). *Türkiye'de Sermaye Piyasasının Gelişme Trendi ve Ekonomik Büyüme İle İlişkisi*. *Yönetim* 55: 47-54.
- AKYÜZ, Yılmaz. (1993). *Financial Liberalization. The Key Issues (Finance and the Real Economy)*. Eds. AKYÜZ, Yılmaz ve Günther HELD Y.) sf: 23-63. United Nations University/World Institute for Development Economics Research. Chile: Santiago.
- ANDRES, Javier, Ignacio HERNANDO ve J.D. López SALIDO. (1999). *The Role of the Financial System in the Growth-Inflation Link: The OECD Experience*. Documento de Trabajo 9920. Banco de España.
- ARESTIS, Philip, Panicos O. DEMETRIADES ve Kul B. LUINTEL. (2001). *Financial Development and Economic Growth: The Role of Stock Markets*. *Journal of Money Credit and Banking* 33: 16-41.
- ASLAN, Özgür ve İsmail KÜÇÜKAKSOY. (2006). *Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi* 4 (2006-12-28): 25-38.
- ATJE, R. and B. JOVANOVIĆ. (1993). *Stock Markets and Development*. *European Economic Review* 37: 632-640.
- BAHÇE, Serdal. (2007). Çin: İlkel Birikimin ve Üçüncü Serfliğin Mucizesi. *Yaz. Mülkiye Dergisi* 31 (255): 155-178.
- BASSANINI, Andrea, Stefano SCARPETTA ve Philip HEMMINGS. (2001). *Economic Growth: The Role of Policies and Institutions. Panel Data Evidence from OECD Countries*. OECD Economics Department WP 283.
- BDDK. (2008). *Finansal Piyasalar Raporu*. Sayı 12 (Aralık). Internet: <http://www.bddk.org.tr>
- BECK, Thorsten, Ross LEVINE ve Norman LOAYZA. (2000). *Finance and the Sources of Growth*. *Journal of Financial Economics* 58(1/2): 261-300.
- BENCIVENGA, Valerie R. ve Bruce D. SMITH. (1991). *Financial Intermediation and Endogenous Growth*. *Review of Economic Studies* 58 (2): 195-209.
- BENCIVENGA, Valerie R., Bruce D. SMITH ve Ross M. STARR. (1995). *Transactions Costs, Technological Choice, and Endogenous Growth*. *Journal of Economic Theory* 67 (19): 53-177.
- BLOCH, Harry ve Sam Hak Kan TANG. (2003). The Role of Financial Development in Economic Growth. *Progress in Development Studies* (3) 3: 243-251.

CAPASSO, Salvatore. (2004). *Financial Markets, Development and Economic Growth: Tales of Informational Asymmetries*. **Journal of Economic Surveys** (18) 3: 267-292.

CHENG, Xiaoqiang ve Hans DEGRYSE. (2006). *The Impact of Bank and Non-Bank Financial Institutions on Local Economic Growth in China*. September. No. 2006-82. **Tilburg University**.

COŞKUN, Yener. (2007). *Self Discipline in Financial Institutions*. Ankara: SPK Yayınları (No: 205).

COŞKUN, Yener. (2008). *Bankalarda Öz Disiplin Süreçlerinin Etkinliğinin Değerlendirilmesi*. Ankara: SPK Yayınları (No: 210).

COŞKUN, Yener. (2009). *Etkin Risk Yönetiminde Öz Disiplin Süreci*. **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi** 2 (2): 33-52.

DEIDDA, Luca ve Bassam FATTOUH. (2002). *Non-Linearity between Finance and Growth*. **Economics Letters** 74 (3): 339-345.

DEMİR Yusuf, Erdoğan ÖZTÜRK, Mesut ALBENİ. (2007). Türkiye'de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi. K.M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 7 (3): 438-455.

DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı ve Ross LEVINE. (1996a). *Stock Markets, Corporate Finance and Economic Growth: An Overview*. **The World Bank Economic Review** 10: 223-239.

DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı ve Ross LEVINE. (1996b). *Stock Market Development and Financial Intermediaries: Stylized Facts*. **The World Bank Economic Review** 10: 291-321.

DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı and Ross LEVINE. (1999). *Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Cross-Country Comparisons*. Working Paper 2143. **World Bank**.

DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı ve V. MAKSİMOVİÇ. (1996). *Stock Market Development and Financing Choice of Firms*. **World Bank Economic Review** 10 (2): 341-370.

DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı ve V. MAKSİMOVİÇ. (1998) *Law, Finance, and Firm Growth*. **Journal of Finance** 53 (6): 2107-2137.

DÜNYA BANKASI. (2006). *Turkey Country Economic Memorandum: Promoting Sustained Growth and Convergence with the European Union*. February 23. Volume I: Main Report. Internet: www.worldbank.org (Erişim Tarihi: 18.10.2009).

DÜNYA EKONOMİK FORUMU. (2008). *The Global Competitiveness Index 2007-2008*. Internet: <http://www.gcr.weforum.org/> (Erişim Tarihi: 26.03.2008).

ECONOMIC REPORT of the PRESIDENT. (2002). Washinton: U.S. Government Printing Office. February. Internet: <http://www.gpoaccess.gov/eop/> (Erişim Tarihi: 06.09.2008).

EPSTEIN, Gerald ve Dorothy POWER. (2003). *Rentier Incomes and Financial Crises: An Empirical Examination of Trends and Cycles in Some OECD Countries*. Working Paper. Number 57. April 9. **Political Economy Research Institute**.

ERİM, Neşe ve Armağan TÜRK. (2005). *Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (2) : 21-45.

FARRELL, Diana ve Susan LUND. (2006). *A Tale of Two Financial Systems: A Comparison of China and India. September*. Internet: www.mckinsey.com. (Erişim Tarihi: 13.10.2007). **McKinsey Global Institute**.

FARRELL, Diana, Susan LUND, Jaeson ROSENFELD, Fabrice MORIN, Niyati GUPTA, Ezra GREENBERG. (2006). *Putting China's Capital to Work: The Value of Financial System Reform*. May. Internet: www.mckinsey.com. (Erişim Tarihi: 12.10.2007). **McKinsey Global Institute**.

FARRELL, Diana, Susan LUND, Alexander MAASRY. (2007). *Mapping the Global Capital Market Third Annual Report*. January. Internet: www.mckinsey.com. (Erişim Tarihi: 18.10.2007). **McKinsey Global Institute**.

FARRELL, Diana, Susan LUND, Christian FÖLSTER, Raphael BICK, Moira PIERCE ve Charles ATKINS. (2008). *Mapping the Global Capital Market Fourth Annual Report*. January. Internet: www.mckinsey.com. (Erişim Tarihi: 11.07.2008). **McKinsey Global Institute**.

GOLDSMITH, R.W. (1969). *Financial Structure and Development*. New Haven, CT, Yale University Press.

GÜNGÖR, Bener ve Ömer YILMAZ. (2008). *Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye İçin Bir Var Modeli*. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22 (1): 174-193.

GÜRSOY, Cudi Tuncer ve Alövsat MÜSLÜMOV. (2000). *Stock Markets and Economic Growth: A Casualty Test*. *Doğuş University Journal* (2): 124-132.

HALICIOĞLU, Ferda. (2007). *The Financial Development and Economic Growth Nexus for Turkey*. MPRA Paper No. 3566. **Munich Personal RePEc Archive**. Internet: <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/3566/> (Erişim Tarihi: 16.07.2008).

HARRIS, Richard D.F. (1997). *Stock Markets and Development: A Re-assessment*. *European Economic Review* 41: 139-146.

HICKS, John. (1969). *A Theory of Economic History*. Oxford: Clarendon Pres.

HONDROYIANNIS, George Sarantis LOLOS ve Evangelia PAPAPETRU. (2004). *Financial Markets and Economic Growth in Greece, 1986-1999*. Working Paper No: 17. September. **Bank of Greece**.

IFSL RESEARCH INTERNET SİTESİ

(2006). *Banking*. City Business Series. March. Internet: ifsl.org.uk (19.11.2007).

(2007a). *Financial Market Trends Europe vs. US 2007*. City Business Series. October. Internet: ifsl.org.uk (Erişim Tarihi: 15.11.2007).

(2007b). *Private Equity 2007*. City Business Series. October. Internet: ifsl.org.uk (Erişim Tarihi: 15.11.2007).

(2008). *Economic Contribution of UK Financial Services 2008*. Internet: ifsl.org.uk (Erişim Tarihi: 01.08.2009).

IMF. (2008). *Global Financial Stability Report: Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness*. April. Internet www.imf.org/external/pubs/ft/gfshr/2008/01/index.htm (Erişim Tarihi: 12.04.2008).

JAYARATNE, Jith ve Philip E. STRAHAN. (1996). *The Finance-Growth Nexus: Evidence from Bank Branch Deregulation*. *Quarterly Journal of Economics* 110: 639-670.

KANDIR, S. Yılmaz, Ömer İSKENDEROĞLU ve Yıldırım B. ÖNAL. (2007). *Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması*. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2):311-326.

KARABULUT, Gökhan. (2002). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*. İstanbul: Der Yayınları.

KING, Robert G. ve Ross LEVINE. (1993a). *Finance and Growth: Schumpeter May Be Right*. *Quarterly Journal of Economics* 108 (3): 717-38.

KING, Robert G. Ve Ross Levine. (1993b). *Finance, Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence*. *Journal of Monetary Economics* 32 (3): 513-42.

KOIVU, Tuuli. (2002). *Do Efficient Banking Sectors Accelerate Economic Growth in Transition Countries?*. *Bank of Finland Institute for Economics in Transition (BOFIT) Discussion Paper*. No: 14. Internet: www.bof.fi/bofit

KÖYMEN, Oya. (2007). *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.

KULARATNE, Chandana. (2001). *An Examination of the Impact of Financial Deepening on Long-Run Economic Growth: An Application of a VECM Structure to a Middle Income Country Context*. *Trade and Industrial Policy Strategies, Annual Forum 2001*, Internet: <http://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2002-UPaGiSSA/papers/Kularatne-csae2002.pdf> <http://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2002-UPaGiSSA/papers/Kularatne-csae2002.pdf>

LAW, Siong Hook, W.N.W. Azman-SAINI ve Peter SMITH. (2006). *Finance and Growth in a Small Open Emerging Market*. October. MPRA Paper No. 715. *Munich Personal RePEc Archive*. Internet: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/715/> (Erişim Tarihi: 15.07.2008).

LEAHY, Michael, Sebastian Schich, Gert Wehinger, Florian Pelgrin ve Thorsteinn Thorgeirsson. (2001). *Contributions of Financial Systems to Growth in OECD Countries*. *OECD Economics Department WP 280*.

LEVINE, Ross. (1997). *Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda*. *Journal of Economic Literature* 35 (2): 688-726.

LEVINE, Ross, Norman LOAYZA ve Thorsten BECK. (2000). *Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes*. *Journal of Monetary Economics*. 46 (1): 31-77.

LEVINE, Ross ve Sara ZERVOS. (1996). *Stock Market Development and Long-Run Growth*. *The World Bank Economic Review* 10: 323-339.

LEVINE, Ross ve Sara ZERVOS. (1998). *Stock Markets, Banks, and Economic Growth*. *American Economic Review* (88): 537-558.

Mc KINNON, Richard I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. *Brookings Institution*. Washington D.C.

- MERRILL LYNCH ve CAPGEMINI. (2008). *World Wealth Report 2008*.
Internet: www.capgemini.com
- MINSKY, Hyman P. (1996). *Uncertainty and the Institutional Structure of Capitalist Economies*. **Journal of Economic Issues** 30 (June): 357-368.
- MİLLİYET GAZETESİ. (2008). *Türkiye İstikrar Liginde 235 Ülke Arasında 141 inci*. 26.03.2008 Tarihli Nüsha.
- MÜSLÜMOV, Alovat ve Güler ARAS. (2002). *Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği*. **İktisat İşletme Finans** 198: 90 – 104.
- NEUSSER, Klaus and Maurice KUGLER. (1998). *Manufacturing Growth and Financial Development: Evidence from OECD Countries*. November. **Review of Economics and Statistics** 80: 636-646.
- OBSTFELD, Maurice. (1994). *Risk-Taking Global Diversification and Growth*. **American Economic Review** 84: 10-29.
- OUTREVILLE, J. François. (1999). *Financial Development, Human Capital and Political Stability*. October. Discussion Paper No: 142. **UNCTAD**.
- ÖNİŞ, Ziya ve İ. Emre BAYRAM. (2008). *Temporary Star or Emerging Tiger? Turkey's Recent Economic Performance in a Global Setting*. Working Paper. No: 805. October. **Tüisad-Koç University Economic Research Forum**.
- RAJAN, Raghuram ve Luigi ZINGALES. (1998). *Financial Dependence and Growth*. **American Economic Review** 88(3), 559-86.
- REINHART, Vincent R. (2008). Messages From Merrill's Misfortunes. American Enterprise Institute. Internet: <http://american.com/archive/2008/july-07-08/messages-from-merrill2019s-misfortunes> (Erişim Tarihi: 08.08.2008).
- ROUSSEAU, Peter L. ve Paul WACHTEL. (1998). *Financial Intermediation and Economic Performance: Historical Evidence from Five Industrialized Countries*. **Journal of Money, Credit & Banking** Nov 30 (4): 657-678.
- ROUSSEAU, Peter L. ve Richard SYLLA. (2001). *Financial Systems, Economic Growth, and Globalisation*. **NBER Working Paper** No: 8323.
- SHAN, Jordan Z., Alan G. MORRIS ve Fiona SUN. (2001). *Financial Development and Economic Growth: An Egg and Chicken Problem?"* **Review of International Economics** 9 (3): 443-454.
- SHAW, Edward S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. Oxford University Pres. New York.
- SINGH, Ajit. (1997). *Financial Liberalization, Stock Markets, and Economic Development*. **The Economic Journal** 107: 771-782.
- STEINHERR, Alfred, Ali TÜKEL ve Murat ÜÇER. (2004). *The Turkish Banking Sector: Challenges and Outlook in Transition to EU Membership*. **Centre for European Policy Studies EU-Turkey Working Papers** (August), No. 4.
- SUAREZ, Liliana Rojas. (2005). *Domestic Financial Regulations in Developing Countries: Can they Effectively Limit the Impact of Capital Account Volatility?*. Working Paper No: 59. **Center for Global Development**. Internet: <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/2729>

THE ECONOMIST

(2006). *Foresight 2020 Economic, Industry and Corporate Trends*. The Economist Intelligence Unit. <http://www.economist.com/> (Erişim Tarihi: 09.04.2008).

(2008). *A Special Report on the World Economy*. 11.10.2008 Tarihli Nüsha.

THIEBEN, Ulrich. (2004). *Financial System Development, Regulation and Economic Growth: Evidence from Russia*. **DIW Discussion Paper** (No. 400) February.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (TBB)

(2007). *Türk Bankacılık Sistemi* (Haziran 2007). İnternet: <http://www.tbb.org.tr/turkce/bulten/3%20aylik/bankabilgileri/200706/default.asp>

(2009). *İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi*. Mayıs. İnternet: http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/iufm.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2009).

TÜRKİYE SERMAYE PİYASASI ARACI KURULUŞLAR BİRLİĞİ (TSPAKB)

(2007). *Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2006*. İnternet: www.tspakb.org.tr (Erişim Tarihi: 12.12.2007).

(2008). *Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2007*. Mayıs. İnternet: www.tspakb.org.tr (Erişim Tarihi: 12.03.2009).

(2009). *Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2008*. Mayıs. İnternet: www.tspakb.org.tr (Erişim Tarihi: 23.06.2009).

URAS, Güngör T. (1993). *Ekonomide Özallı Yıllar: 1980-1990*. İstanbul: AFA Yayıncılık.

YILMAZ, Ensar ve Özgür KAYALICA. (2002). *Türkiye'de Finans ve Büyüme*. **İMKB Dergisi** 6 (24): 35-51.

SATIŞ TEMSİLCİLERİNİN MOTİVASYONU ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: İLAÇ SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Tülin DURUKAN*
Yunus Bahadır GÜLER**

Özet: Çalışanların işi isteyerek yapması olarak tanımlanan motivasyon günümüz yöneticilerinin en önemli sorunlarından biridir. Bu sorunun çözülmesi çalışanların bir çok çevresel ve psikolojik faktöre bağlı olarak değişen, ihtiyaç ve isteklerinin tatminine bağlıdır. İşletme için her çalışan şüphesiz son derece önemlidir. Ancak rekabetin arttığı ve tutundurmanın ön plana çıktığı günümüz koşullarında kişisel satış temsilcileri işletmeler için çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Bu amaçla ilaç sektöründe çalışan satış temsilcilerine elektronik posta yoluyla anket uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 13 istatistic programı ile analiz edilmiş ve çalışanların motivasyonu üzerinde etkili olan faktörler belirlenerek, sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Motivasyon, Satış Temsilcisi, İlaç Sektörü

A Field Research On The Motivation Of Sales Representantive The Example Of Medicine Sector

Abstract: Motivation which is defined by employees' doing their tasks willfully is one the most important problems of the today's managers. The solving of this problem depends on the satisfaction of the workers' needs and demands which change according to many environmental and psychological

---

* Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü Doç.Dr.
(t-durukan@hotmail.com)

** Kırıkkale Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Kırıkkale
Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu 71800 Keskin Kırıkkale
(ybguler@hotmail.com)

factors. Each worker is without any doubt precious to the company. However in today's conditions where competition has increased and holding on the market has been brought in the foreground, personal sales representatives have become even more important. For this reason a questionnaire has been applied to the sales representatives in the medicine sector through e-mail. The data obtained in the research have been analyzed by using SPSS 13 and factors which are effective on employees' have been specified and then results have been evaluated.

Key Words: Motivation, Sales Representatives, Medicine Sector

GİRİŞ

İş görenlerin yaptıkları işe yönelmesi ve işlerini sevmeleri, şüphesiz verimliliği artıracak en önemli faktörlerden biridir. Günümüzün artan rekabet koşullarının da etkisiyle verimlilik işletmelerin başarısında ve rekabet güçlerini koruyabilmelerinde bir ön şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ön şartı sağlayan işletmeler belirli bir standartta üretmek zorunda oldukları malları müşterilerine uygun fiyatlı olarak sunabilmektedir. Ancak bu bile çoğu zaman başarı için yeterli olmamaktadır.

Her alanda değişimin çok hızlı yaşandığı, tüketicilerin ihtiyaçlarının ve satın alma alışkanlıklarının gün geçtikçe farklılaştığı günümüz koşullarında tutundurma bütünü tamamlayan en önemli parça haline gelmiştir. Artık belirli bir kaliteyi uygun fiyattan, istenilen yerde ve standart bir tanıtımla sunmak yetmemektedir. Müşteri değişen koşullara bağlı olarak kendini değiştirmiş ve beklentilerini artırmıştır. Bu nedenle mevcut koşullarda tutundurma artık farklılığı ve fonksiyonelliği barındırmak zorundadır. Müşteriye doğrudan yönelen, bir şeyleri tanıtırken bir yandan da ihtiyaçları belirleyen ve beklide satın almanın devamlılığında birincil düzeyde etkili olan güven unsurunu oluşturan kişisel satış önemini artırmıştır.

Diğer iş görenlere göre çok daha yorucu ve zor bir görevi yerine getiren satış temsilcilerinin motivasyonun sağlanması için onları güdüleyecek faktörlerin belirlenmesi ve bunların demografik faktörlere göre değişiminin tespiti sektörel ve işletme bazında önemli bir faaliyettir. Bu tespitleri yerine getirmek ise hedeflerine ulaşmak isteyen her satış yöneticisinin birincil görevidir.

MOTİVASYON KURAMLARI

Latince hareket anlamına gelen movere kökünden türemiş olan motivasyon; psikolojide dürtülerin etkisiyle belirli bir hedefe yönelen davranış olarak tanımlanmıştır(Gürüz ve Gürel, 2006; 278).

Bir veya birden çok insanı belirli bir amaca doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamı olarak tanımlanan motivasyonun temeli güdüden gelmektedir(Tikici ve Deniz, 1993: 28). Gdü ise bir bireyi harekete bulunmaya ya da hareket yolunu diğerine tercih etmeye itecek şekilde etkileyen sürücü kuvvet ve öğelerdir(Öztabağ, 1970; 34).

Güdülenme olarak da ifade edilebilen motivasyon; örgütlerde çalışanların gereksinimlerini karşılayacak bir sistemin oluşturulması ve bu şekilde bir hedefe doğru çalışanların yönlendirilerek işi istekle yapmalarının sağlanmasıdır (Akat ve Budak, 1994: s.210). Unutulmamalıdır ki her bireyin temel güdülleri ve gereksinimleri vardır. Bu temel gereksinimler karşılandığı sürece ve güdüler uyarıldıkça birey istenilen davranış şekillerini ortaya koyacaktır ve amacı gerçekleştirmeye yönelecektir.

Güdülenme ile ilgili birçok kuram ortaya atılsa da bu kuramların temel noktasını “insanın bir takım gereksinimlerinin olduğu” oluşturmaktadır. Birey bu gereksinimleri karşılamak için davranışta bulunur(İncir 1990;s.7). İşte kişileri harekete geçiren temel etkenler ve istenilen davranışı sergilemesindeki değişkenler onların ihtiyaçları, korkuları ve arzularıdır (Eren, 2003: 554). Bu gereksinimler karşılandığı sürece kişiler örgüt amaçlarını gerçekleştirmeye yönelecektir. Aksi halde onları her hangi bir hedefe yönlendirmek yada ortaya çıkacak çatışmaları engellemek mümkün değildir.

Temel olarak motivasyon kuramlarını iki şekilde incelenebilmektedir. Bunlardan birincisi bireyi yönlendiren, harekete geçiren ve davranışa yönlendiren bireysel etmenleri inceleyen İçerik Kuramı, diğeri ise özellikle kişisel farklılıklar motivasyon üzerinde etkili olduğunu söyleyen ve davranışın nasıl harekete geçirilip yönlendirileceğini açıklamaya çalışan Süreç Kuramlarıdır(Gürüz ve Gürel, 2006: 288).

İçerik Kuramları

İçerik kuramlarından en önemlileri Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı, Herzberg'nin çift faktör Kuramı, McClelland'nın üç güdü kuramı ve Locke'un bireysel amaçlar ve iş başarısı ilişkisi kuramıdır(Eren, 2003). Herkes tarafından bilinen ve temel özelliği insanı harekete geçiren

değişkenin ihtiyaçlar ve onların önem sıralaması olduğunu söyleyen Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramına göre; insan sırasıyla fizyolojik, güvenlik, sosyal, saygınlık ve kendini gerçekleştirme dediğimiz ihtiyaçlarını tatmine yönelik olarak davranışlarına yön verecektir.

Herzberg'in çift faktör teorisi adı altında geliştirilen kuramda ise, çalışanların motivasyonuna yönelik temel iki faktör gurubu vardır. Bu faktör guruplarından bir tanesi hijyen diye adlandırılan ve varlığı söz konusu olmadığında çalışanların var olamayacağı faktör gurubu iken diğer gurup doyum sağlayıcı faktör gurubu olarak nitelendirdiğimiz, çalışanları teşvik eden ve onları işyerine bağlayan faktör gurubudur. Hijyen faktörlerinin var olması bir zorunluluk iken diğer faktör gurubunun var olmaması herhangi olumsuz bir duruma neden olmamaktadır. Var olması zorunlu olarak kabul edilen bu faktör gurubunun temel değişkenleri iyi fiziksel koşullar, yeterli ücret düzeyi, istihdam güvenliği, üstlerle ve iş arkadaşlarıyla olumlu ilişkiler iken, iş doyumunu artırıcı faktör gurubunun değişkenleri ise; kişinin özelliklerine uygun işte çalışması, başarılarının takdir edilmesi, yükselme imkanının olması, yetki ve sorumluluğa sahip olma olarak sıralanabilir(Eren, 2003: 568)

McClelland'nın üç güdü kuramında ise, insanın temel üç ihtiyacı söz konusudur. Bu ihtiyaçlar; başarı, bağlılık ve güçlü olma. Bu ihtiyaçlar içerisinde en önemli olan ve en fazla ortaya çıkan başarıma ihtiyacıdır. Daha sonra ise iletişim kurma zorunluluğu ve belirli bir toplulukta yer alma gereksinimi olan bağlılık, en son ise başkalarına hükmetme, onların üzerinde olma ihtiyacı olan ve insandan insana en fazla değişkenlik gösteren güçlü olma gelmektedir(Eren, 2003: 580-581).

Locke'un bireysel amaçlar ve iş başarısı ilişkisi kuramı ise işteki başarıyı çalışanların çevresel değişkenleri göz önünde bulundurarak kendi değer ve amaçlarını oluşturması ve bu doğrultuda hedefe yönelmesi ile açıklamıştır. En fazla eleştiriyi, özellikle bireylerin amaçlarını oluştururken her zaman rasyonel davranmayacağına ilişkin olarak alan bu kuram işteki başarıyı kişisel amaçların açık, net ve rasyonel bir şekilde oluşturmasına dayandırmıştır(Eren, 2003: 583).

Süreç Kavramları

İnsanları, işleri birbirine benzer kabul eden ve tek bir en iyi yaklaşımın varlığını savunmasıyla eleştirilen kapsam teorilerine karşın sadece insanları motive eden araçlar üzerinde değil, bunların davranışlar üzerindeki etkisini de inceleyen modern yani süreç kuramlarından en önemlileri, Vroom'un

Ümit Kuramı, Adams'ın Ödül Adalet veya Eşitliği Kuramıdır (Eren, 2003: 591).

Vroom'un Ümit Kuramına göre bireyin motive edilmesi; belli bir davranış sonucunda bireyin amacına ulaşacağını beklemesidir. Birey için bu amacın ne kadar önemli olduğunu ise motivasyonun derecesini artıracaktır (Budak; 1994: 213). Eğer birey belirli bir davranış sonucunda amaca ulaşacağına ne kadar fazla inanırsa o kadar çok motive olacak ve istenilen davranışı sergileyecektir.

Adams'ın Ödül Adalet veya Eşitliği Kuramı ise, kişilerin örgüt içerisinde ödül adaletine çok dikkat ettiklerini ve yapılan katkı ile ödül ortalamasının adil olması gerektiğini ileri sürmektedir. Örgüt içerisinde bireyler sürekli kendi oranlarını diğerlerinininkilerle karşılaştıracak ve bu konuda adil bir yaklaşım görmezse çatışma ve etik olmayan davranışlara yönlenecektir (Eren, 2003:600).

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırma firmaların ön cephe savaşçıları olan satış temsilcilerinin motivasyonu, iş tatmini ve bu motivasyonlarını artıracak olan faktörlerin neler olduğunu tespit etmeye yönelik olarak yapılmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Çalışanların işe olan ilgileri ve işi kendi istekleriyle yapma eğilimleri şüphesiz işletmeler ve bunu sağlamaya çalışan yöneticiler için son derece önemli bir değişkendir. Bu değişken özellikle rekabetin arttığı, müşterilerin çok daha fazla bilgi edinebildiği ve bilinçlendiği bir ortamda işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi ve mevcut müşteri potansiyelini koruyabilmesi için eski dönemlere kıyasla çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Böyle bir ortamda iç müşteri olarak adlandırdığımız çalışanların motivasyonunu sağlamak bir işletmenin başarısı için son derece önemliken, bu çalışanlar içerisinde işletmenin dışa açılan penceresi olarak adlandırabileceğimiz satış gücünün motivasyonu sağlamak bir zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısı ile mevcut ve klasik motivasyon faktörlerinin bu kişiler için ne kadar tatmin edici ve güdeleyici olduğu araştırılması gereken önemli bir konudur. Bu mevcut motivasyon araçlarının ve bunların etkilerinin tespit edilmesi veya yeni motivasyon araçlarının belirlenebilmesi, işletmenin piyasa gücünde son derece önemli bir etkiye sahip olan satış temsilcilerinin başarısını ve dolayısı ile işletmenin başarısını yakından ilgilendirmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Satış temsilcilerinin motivasyonunu sağlayan araçlar kişilerin demografik faktörlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H.1-1: Motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H.1-2: Motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H.1-3: Motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H.1-4: Motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi aylık ortalama gelir seviyesine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Uygulanacak Analizler

Satış temsilcilerinin genellikle genç ve dinamik bir nüfustan oluşması, teknolojiyi yakından takip eden bir grup olması, sürekli seyahat halinde olduklarından Internet ortamını sıklıkla kullanıyor olmaları ve hedef kitleye ulaşımın kolay olacağı düşünülmesi araştırmanın Internet ortamında yapılmasını anlamlı kılmıştır. Bu amaçla bir web sitesi üzerinde anket formu oluşturulmuş ve temsilcilerin mailine bu web sitesinin ulaşım linki gönderilerek anketi cevaplamaları sağlanmıştır. Aynı zamanda Internet aracılığıyla ulaşılamayan deneklere yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler Spss 13 programı üzerinde analiz edilmiştir.

Araştırmamızda satış temsilcilerinin motivasyonunu ve iş tatminini ölçmeye yönelik olarak sorulmuş çoğunluğunun likert tipli olduğu 11 soruluk bir anket uygulanmıştır. Ankette motivasyon teorilerinden hareketle 27 maddelik motivasyon sağlamada etkili olduğu düşünülen araçlara yer verilmiş ve satış temsilcilerinin kendi düşüncelerine göre bu maddeleri derecelendirmeleri istenmiştir. Araştırmamızda genel hatlarıyla, genel kabul görmüş motivasyon teorilerinden hareketle hazırlanan ve satış temsilcilerinin derecelendirmeye tabi tuttuğu bu maddeler öncelikli olarak faktör analizine tabi tutulacak ve ana guruplara bölünerek başlıklar halinde özetlenecek daha sonrada bu gurupların demografik değişkenlere göre farklılığını tespit eden T testi ve Tek yönlü Varyans Analizleri uygulanacaktır.

Araştırmanın Örnek Kütlesi

Araştırmada ana kütlenin çok büyük ve ulaşılamaz olması örneklem seçimini zorunlu kılmaktadır. Çalışmada tesadüfi örnekleme yöntemlerinden

kümeleme örnekleme ve tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yöntemi bir arada kullanılmıştır. Türk ilaç sektöründeki firma sayısı 300'e yakındır ve bunlardan 52 tanesinin üretim tesisi mevcuttur (<http://www.tisd.org.tr/ekonomi.asp>). Öncelikli olarak satış temsilcileriyle ve bazı bölge satış müdürleriyle derin görüşme yapılmış ve sektörde özellikle ön plana çıkan 20 firma tespit edilmiştir. Daha sonra ön plana çıkan bu firmalar arsından özellikle çalışan sayısı nispeten fazla, ulaşılması ve araştırmamıza katkı sağlayabilecek firmalardan kolayda örnekleme yöntemiyle 7 firma tespit edilmiş ve bunlardan çalıştırdıkları satış temsilcisi oranında örneklem seçilmiştir. Toplam ana kütle 25.000 civarındadır. (<http://www.tisd.org.tr/istihdam.asp>). Sounder, Lewis ve Thornhill'e göre %95 güven aralığında %5 hata marjı ile ulaşmamız gereken örnek kütle 380-400 kişi arasındadır. Bu oran doğrultusunda anketin seçilen firma sayısındaki örneklem ağırlığına göre 645 kişiye uygulanmasına karar verilmiş ve bazı anketler geçersiz kabul edildiğinden araştırma 601 anketle gerçekleştirilebilmiştir..

Araştırma Bulguları Temel Analizler

Tablo 1. Demografik Özellikler

Değişken	Frekans	Oran
Yaş	Frekans	Oran
19-24	44	7,3
25-30	288	47,9
31-36	202	33,6
37-42	56	9,3
43+	11	1,8
Toplam	601	100
Cinsiyet		
Bay	437	72,7
Bayan	164	27,3
Toplam	601	100
Medeni Durum		

Evli	324	53,9
Bekar	277	46,1
Toplam	601	100
Toplam Gelir(ytl)		
500-1500	188	31,3
1501-2000	198	32,9
2001-2500	104	17,3
2501-3000	54	9,0
3001-3500	43	7,2
3500+	14	2,3
Toplam	601	100

Araştırma sonuçlarındaki yaş dağılımına bakıldığında %7,3'lük kesimin 19-24, %47,9'luk kesimin 25-30, %33,6'lük kesimin 31-36, %9,3'lük kesimin 37-42 ve %1,8'lik kesimin 43 yaş ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre satış temsilcilerinin yaş ortalamasının çok düşük olduğu ve ileriki yaşlarda bu mesleğin icrasının genellikle çok mümkün olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların % 72,7 si bay, %27,3'ü ise bayanlardan oluşmaktadır. Gelir gurupları incelendiğinde 500-1500 lük gelir gurubunun %31,3, 1501-2000 arası gurubun %32,9, 2001-2500 ytl lik gurubun %17,3, 2501-3000 ytl lik gurubun %9 orana sahip olduğu görülmektedir. Demografik değişken olarak araştırmaya katılanların %53,9 si evli, %46,1 i ise bekar olduğu tespit edilmiştir(Tablo 1).

Tablo 2. İlaç Sektöründeki S.T.'lerinin Bu Sektörde Çalıştıkları Firma Sayıları

İlaç Sektöründe S.T.'lerin çalışan Firma sayısı	N	%
1	273	45,4
2	203,	33,8
3	102	17
4	22	3,7
5+	1	0,2
Toplam	601	100

Araştırma sonuçlarına göre bu sektördeki personel devir hızının çok yüksek olmadığını söyleyebiliriz. S.T lerinin %50 ye yakın bir kısmı firma değiştirmemiştir(Tablo 2).

Tablo 3. Satış Temsilcilerini Bu Sektörde Çalışmaya Yönlendiren Faktörler

İlaç sektöründe satış temsilcisi olmaya yönlendiren faktörler	N	%
Sektörde tanındıkların olması	136	22,6
Pazarlama ve iletişime eğilimin olması	78	13,0
Hareketli olmayı ve seyahat etmeyi sevmek	100	16,6
İşin sağladığı imkanlar	136	22,6
İş imkanlarının bu alanda ortaya çıkması	151	25,1
Toplam	601	100,0

Araştırma bulgularına göre, sektörde çalışan satış temsilcilerinin bu sektörde işe başlamalarının en önemli nedeni %25,1 ile iş imkanını bu alanda bulmuş olmalarıdır. Daha sonra ise %22,6 ile sektörde tanındıklarının olması ve işin sağladığı imkanlar gelmektedir. Sadece %13,0 lük bir kesim işi kendisine uygun olduğu için seçmiştir(Tablo 3). Bu da çok fazla istenilen bir durum değildir.

Tablo 4. Motivasyon Sağlayan Faktörlerin Motive Etmedeki Etki Dereceleri

Değişkenler	Motive etmedeki etkisi	
	Ortalama	S.sapma
Ücret/Maaş düzeyi	4,24	0,925
Prim	4,27	0,885
Yerleşmiş iyi bir kurum kültürü	4,11	0,838
İşletme içindeki arkadaşlık ilişkileri	3,91	0,934
Üstlerle sağlanan olumlu iletişim	4,12	0,886
Başarıların fark edilmesi ve takdiri	4,21	0,889
İşten çıkarma tehdidine maruz kalma	3,77	1,233
Fiziksel çalışma koşullarının iyi olması	3,93	0,941
Üstlerin ilgisi ve yol göstericiliği	4,03	0,917
Alınan kararlarda düşüncelerin alınması	4,05	0,880
İş tanımlarının açık olarak ortaya konmuş olması	3,95	0,883
İnsiyatif kullanabilme olanağı	4,01	0,866
Tatil ve izin imkânları	4,09	0,898
Hizmet içi eğitimlerin varlığı	3,80	0,936
Yükselme olanak ve imkânları	4,09	0,937
Terfilerde adaletli olunması	4,07	1,032

Ödüllandirmelerde adaletli olunması	4,07	1,011
Belirli günlerde yapılan sosyal aktiviteler	3,85	0,991
Çalışanların sorunlarının ve isteklerinin dikkate alınması/çözümü	4,06	0,929
Çalışanların Rut(Çalışılan bölge) ile ilgili önerilerin uygulanması	4,02	0,915
İşin çalışanın kişiliğiyle uyumlu olması	4,10	0,946
Satış yöneticilerin liderlik özelliğine sahip olması	4,10	0,941
Satış müdürüyle sıkı ve birebir çalışma	3,80	1,037
İşletmenin sorunlarının ve planlarının çalışanlarla paylaşılması	3,87	0,996
Müşterinin tatmininin sağlanması	3,93	0,988
Kota ve hedeflerin tutturulması	4,16	0,888
İş için sağlanan araç/gereç ve malzemelerin yeterli ve iyi olması	4,30	0,904

1.Hiç etkili değil 2.Çok az etkili 3.Biraz etkili 4.Etkili 5.Çok etkili

Araştırma bulgularına göre motivasyon sağlayıcı faktörlerin etki dereceleri sırasıyla iş için sağlanan araç gereçler(4,30), prim(4,27), maaş(4,24), başarının fark edilmesi ve takdir(4,21) şeklinde devam etmektedir. En düşük olanlar ise işten çıkarılma tehdidi(3,77), satış müdürüyle birebir çalışma(3,80) ve hizmet içi eğitimler (3,80) dir(Tablo 4).

Faktör Analizi

Motivasyon sağlayan faktörlerin gruplar halinde incelenmesini sağlamak üzere araştırmamızda faktör analizine de yer verilmiştir.

Tablo 5. Faktör Analizi Ön Şartı KMO and Bartlett's Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği İstatistiği		,930
Bartlett's Küresellik Testi	s.d.	171
	p	,000

Faktör analizi yapabilmeyen ön şartı değişkenler arasında belirli bir oranda ilişkinin olmasıdır. Bartlett's testi bize yeterli oranda ilişki olup olmadığını gösterir ve buradaki p değeri 0,05 anlamlılık düzeyinden düşük olduğunda ilişkinin varlığı faktör analizi için yeterli demektir ve buradan da p değeri 0,000 çıkmıştır. Buna benzer olarak

KMO testide bu ilişkinin faktör analizi için uygunluğunu ölçer ve bu değer 1 e yaklaştıkça değişkenler birbirlerini mükemmel biçimde tahmin eder. Burada da bu değer 0,930 çıkmıştır (Tablo 5) ve bu düzey faktör analizi için mükemmel bir değerdir. Bu ön şartların yanı sıra her bir sorunun faktör analizine uygunluğunu ölçen MSA değerlerine bakılmış ve her soru için bu değer 0,800'ün üzerinde çıkmıştır sonuç olarak mükemmel düzeyde faktör analizine uygunluk söz konusudur.

Tablo 6. Faktör Analizi ve Faktör Yükleri

Değişkenler		Faktör Yükleri	Özdeğerleri	Açıklanan Toplam	Güvenilirlik (Cronbach)
Faktör 1: Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması			8.448	20.416	0,86
23	Satış müdüyle sıkı ve birebir çalışma	0,711			
24	İşletmenin sorunlarının ve planlarının çalışanlarla paylaşılması	0,709			
9	üstlerin ilgisi ve yol göstericiliği	0,688			
10	alınan kararlarda düşüncelerin alınması	0,635			
11	İş tanımlarının açık olarak ortaya konulması	0,603			
8	Fiziksel çalışma koşullarının iyi olması	0,592			
12	insiyatif kullanabilme olanağı	0,518			
Faktör 2: Adaletli davranılması			1.575	17.084	0,87
16	terfilerde adaletli olunması	0,844			
17	ödüllendirmelerde adaletli olunması	0,820			
15	Yükselme olanak ve imkanların etkisi	0,740			
19	Çalışanların sorunlarının ve isteklerinin dikkate alınması ve çözümü	0,586			
Faktör 3: Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim			1.220	16.494	0,83
2	prim	0,820			
1	maaş	0,799			
3	yerleşmiş iyi bir kurum kültürü	0,718			
4	işletme içindeki arkadaşlık ilişkisi	0,581			
5	üstlerle sağlanan olumlu iletişim	0,533			

Faktör 4: Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması			1,043	10,665	0,75
26	kota ve hedeflerin turulması	0,803			
27	iş için sağlanan araç/gereç ve malzemelerin yeterli ve iyi olması	0,671			
25	müşterinin tatminin sağlanması	0,636			

Faktör analizi sonuçlarına göre, motivasyon sağlayıcı 27 faktörden 19 tanesi faktör yükleri ve anlamlılıkları itibariyle analize dahil edilmiştir. Analiz sonucunda 4 grup ortaya çıkmıştır. Bu grupların tamamı toplam varyansın %67 sini tanımlamaktadır. Üstlerin ilgisi ve çalışanların fikirlerine verilen önem toplam varyansın %20,416 sını tanımlamış ve birinci sırada yer almıştır. Daha sonra sırasıyla adaletli davranılması %17,084, maddi ödüllendirme ve kurum içi iletişim %16,494 ve kişisel tatmin ve gerekli araç gereç temini %10,665 yi tanımlamıştır. Aynı zamanda her faktör gurubu için cronbach's Alpha değeri 0,70 in üzerinde çıkmış ve gerekli yeterliliği sağlamıştır(Tablo 6).

Faktör grupları kendi içerisinde incelendiğinde 8.448 öz değerli 1.faktör gurubuna en büyük katkıyı üstlerle birebir çalışma sağlamıştır. 1.575 öz değerli 2. faktör gurubunda ise en büyük katkıyı terfilerde ve ücretlerde adaletli davranılması değişkenleri sağlamıştır. 1.220 öz değerli 3. faktör gurubuna ise en büyük katkıyı prim ve maaş değişkenleri sağlarken bu grup içerisinde yerleşmiş bir kurum kültürü değişkeni de yer almıştır. 1.043 değerli son faktör gurubunda ise en büyük katkıyı kota ve hedeflerin tutturulması ile kişisel tatmine yönelik değişken sağlamıştır(Tablo 6).

2.6.3.Hipotez Testleri

Araştırmamızın bu bölümünde motivasyona ilişkin faktör puan hesaplaması yöntemlerinden Bartlett metodu kullanılarak, motivasyon faktör gruplarının yaşa, cinsiyete, gelire, medeni duruma göre farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu işin beklentileri ne derece karşıladığına ilişkin t testi ve iş tatminin işi isteyerek seçme ile zorunluluktan bu işi yapma arasında farklılık gösterip göstermediği de araştırmada yer almaktadır.

Tablo 7. Motivasyon Faktörlerine Verilen Önem Derecesi ve Yaş Grupları Tek Yönlü Varyans Analizi

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	S.d	Kareler ortalaması	F	p
Factor 1	Guruplar arası	4,291	4	1,073	1,078	0,366
Faktör 2	Guruplar arası	2,125	4	0,531	0,529	0,714
Faktör 3	Guruplar arası	0,934	4	0,234	0,234	0,919
Faktör 4	Guruplar arası	1,323	4	0,331	0,329	0,858

Faktör 1: Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması Faktör 2: Adaletli davranılması

Faktör 3: Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim

Faktör 4: Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması

Tablo 8. Yaş Alt Guruplarının Motivasyon Faktörlerindeki Varyans Eşitliği

	Levene istatistiği	S.d.1	S.d.2	p
Faktör 1	1,421	4	567	0,226
Faktör 2	,378	4	567	0,825
Faktör 3	,558	4	567	0,693
Faktör 4	,641	4	567	0,633

Araştırma sonuçlarına göre tek yönlü varyans analizinin ön şartı olan varyans homojenliği sağlanmıştır ($p>0,05$) (Tablo 8). Bunun sonucunda yapılan Anova testi sonuçlarına göre hiçbir alt yaş gurubu diğerlerine göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$) (Tablo 7). Dolayısı ile H.1.1 red edilmiştir.

Tablo 9 . Dört Faktörde Motivasyonun Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

		Cinsiyet	Ortalama	S.Sapma	Levene testi	Lvn p	t değeri	Serbestlik derecesi	Anlamlılık Düzeyi
			x	s.s	F	p	t	df	2p
Faktör 1	Varyans eşitliği	Erkek	-0,53	1,022	2,254	,134	-2,005	570	,045
		Bayan	0,134	0,925					
	Varyans eşitsizliği						-2,098	302,176	,037
Faktör 2	Varyans eşitliği	Erkek	-0,034	1,001	,066	,798	-1,302	570	,194
		Bayan	0,088	0,995					
	Varyans eşitsizliği						-1,305	277,110	,193
Faktör 3	Varyans eşitliği	Erkek	-0,010	1,002	,001	,977	-,344	570	,731
		Bayan	0,022	0,998					
	Varyans						-,345	276,490	,730

	eşitsizliği								
Faktör 4	Varyans eşitliği	Erkek	-0,016	1,033	2,640	,105	-,607	570	,544
		Bayan	0,040	0,908					
	Varyans eşitsizliği						-,643	311,191	,520

Faktör 1: Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması Faktör 2: Adaletli davranılması
 Faktör 3: Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim
 Faktör 4: Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması

Araştırma sonuçlarına göre, Varyans eşitliği söz konusudur ve birincil p değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre sadece üstlerin ilgisi ve fikirlerin alınmasına ilişkin motivasyon araçları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir $p:0,045(p<0,05)$ (Tablo 9), bayanlar bu faktör gurubunu erkeklere göre anlamlı şekilde daha fazla önemli bulmaktadırlar. Bunun dışında diğer tüm faktör gurupları ve cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Sonuç olarak H.1.2 hipotezi üstlerin ilgisi ve fikirlerin alınmasına ilişkin motivasyon faktörleri hariç olmak üzere red edilmiştir.

Tablo 10. Dört Faktörde Motivasyonun Medeni Duruma Göre T-Testi Sonuçları

		Cinsiyet	Ortalama	S.Sapma	Levene testi	Lvn p	t değeri	Serbestlik derecesi	Anlamlılık Düzeyi
			x	s.s	F	p	t	df	2p
Faktör 1	Varyans eşitliği	Evli	-0,022	1,036	1,167	0,280	-0,468	567	0,640
		Bekar	0,016	0,958					
	Varyans eşitsizliği						-0,471	560,285	0,638
Faktör 2	Varyans eşitliği	Erkek	0,033	0,979	0,531	0,466	0,951	567	0,342
		Bayan	-0,046	1,030					
	Varyans eşitsizliği						0,946	536,749	0,344
Faktör 3	Varyans eşitliği	Erkek	0,054	0,953	0,585	0,445	1,455	567	0,146
		Bayan	-0,068	1,052					
	Varyans eşitsizliği						1,442	524,497	0,150
Faktör 4	Varyans eşitliği	Erkek	-0,073	1,026	0,736	0,391	-1,839	567	0,066
		Bayan	0,080	0,967					
	Varyans eşitsizliği						-1,849	557,764	0,065

Faktör 1: Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması Faktör 2: Adaletli davranılması Faktör 3: Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim
 Faktör 4: Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması

Araştırma sonuçlarına göre, Varyans eşitliği söz konusudur ve birincil p değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre medeni durum ve motivasyon faktör grupları arasında anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Tüm anlamlılık değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinden yüksektir (Tablo 15) ve buna göre H.1.3 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 11. Motivasyon Faktörlerine Verilen Önem Derecesi ve Gelir Grupları Tek Yönlü Varyans Analizi

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	S.d	Kareler Ortalaması	F	p
Factor 1	Guruplar arası	28,125	5	5,625	5,858	0,000
Faktör 2	Guruplar arası	12,831	5	2,566	2,574	0,026
Faktör 3	Guruplar arası	7,830	5	1,566	1,565	0,168
Faktör 4	Guruplar arası	2,443	5	,489	0,488	0,786

Faktör 1: Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması Faktör 2: Adaletli davranılması Faktör 3: Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim Faktör 4: Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması

Tablo 12. Gelir Alt Gurupları Varyans Eşitliği

	Levene istatistiği	S.d.1	S.d.2	p
Factor 1	1,145	5	552	0,335
Faktör 2	5,000	5	552	0,000
Faktör 3	1,484	5	552	0,193
Faktör 4	1,880	5	552	0,096

Tablo 13. Motivasyon Faktörlerine Verilen Önem ve Gelir Alt Gurupları Welch ve Brown-Forsythe Testi

		istatistik	S.d.1	S.d.2	p
Faktör 2	Welch	3,274	5	106,009	,009
	Brown-Forsythe	3,134	5	226,075	,009

Tablo 14. Motivasyon Faktörlerine Verilen Önem Ve Gelir Alt Gurupları Çoklu Karşılaştırma Scheffe ve Tamhane Testi

Faktör 1 (Scheffe)				
Gelir	Gelir	Ortalama farklılık	Standart hata	p
100-1500	1501-2000	,0747627	,10568604	,992
	2001-2500	-,2447809	,12363745	,562
	2501-3000	-,5231501	,14944739	,033

	3001-3500	-,5028723	,16526371	,101
	3500 +	-,4830566	,26364099	,645
Faktör 2 (Tamhane)				
100-1500	1501-2000	-,2560486	,11831075	,378
	2001-2500	-,0764792	,12134376	1,000
	2501-3000	-,3549616	,14702591	,229
	3001-3500	-,4226386	,12383388	,013
	3500 +	-,4160896	,25680351	,859

Araştırma sonuçlarına göre gelir alt guruplarına yönelik varyans adaletli davranılması faktör gurubunda eşit çıkmamıştır. Bunun dışındaki tüm faktör guruplarında gelir alt gurupları varyansları eşittir (Tablo 12)($p>0,05$). Dolayısı ile adaletli davranılması faktör gurubu hariç diğerleri tek yönlü varyans analizinin ön şartını sağlamıştı. Ön şartı sağlamayan ikinci faktör gurubuna ise Welch ve Brown-Forsythe testi uygulanmıştır(Tablo 13). İkinci faktör gurubu hariç diğer üç guruba uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, sadece üstlerin ilgisi ve fikirlerin alınmasına ilişkin(faktör 1) motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi, gelir alt guruplarından en az birinde diğerlerine göre farklılık göstermektedir(Tablo 11)($p<0,05$). Adaletli davranılmasına ilişkin motivasyon faktörleri ve gelir alt guruplarına yönelik yapılan Welch testi sonucuna göre, bu faktör gurubuna yönelik motivasyon faktörlerine verilen önem derecesi en az bir gelir alt gurubunda farklılık göstermektedir (Tablo 13) ($P<0,05$). Faktör 1 ve Faktör 2 guruplarının hangi gelir alt guruplarında farklılık gösterdiği ise Tablo 14 deki, faktör 1 için scheffe ve faktör 2 için Tamhane's çoklu karşılaştırma testi ile analiz edilmiştir. Buna göre 100-1500 ytl lik gelir alt gurubu her iki faktör gurubuna verilen önem derecesi açısından 2501-3000 ytl lik gelir gurubuna göre farklılık göstermektedir.($p<0,05$). Bunun dışında farklılık gösteren gelir gurubu yoktur. Buna göre H.1.4 kısmi olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

İşletmelerin dışa bakan yüzü olarak adlandırdığımız satış temsilcilerinin motivasyonun sağlanmasında hangi faktörlerin hangi düzeylerde etkili olduğu ve bu faktörlerin hangi demografik

değişkenlere göre farklılık gösterdiği araştırmamızda ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda öncelikli olarak bir çok motivasyon teorisinde ortaya konan ve yine bir çok motivasyona yönelik araştırmalarda bahsi geçen, motivasyon sağlayıcı değişkenlerden özellikle satış temsilcilerinde etkili olabileceği düşünülen 27 tanesi tespit edilmiştir. Bu 27 değişkenin çok fazla olması net ve açık sonuçlara ulaşmak için bu değişkenlerin faktör analizi yardımıyla gururlandırılmasını gerekli kılmıştır. Bu analiz sonucunda 4 faktör gurubu ortaya çıkmıştır. Birinci faktör gurubu “Üstlerin İlgisi ve Fikirlerin Alınması”, ikinci faktör gurubu “Adaletli davranılması”, üçüncü faktör gurubu “Maddi Ödüllendirme ve Kurum İçi İletişim”, dördüncü faktör gurubu “Kişisel Tatmin ve Yeterli Araç Gereç Sağlanması” olarak adlandırılmıştır. Faktör analizine göre satış temsilcilerinin motivasyonunu sağlayan en önemli unsurlar sırasıyla Üstlerin ilgisi ve çalışanların fikirlerine verilen önem, Adaletli davranılması, Maddi ödüllendirme ve kurum içi iletişim ve Kişisel tatmin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, motivasyon sağlayan faktör gurupları yaş guruplarına göre farklılık göstermemiştir. Her yaş gurubu için motivasyon faktör guruplarına verilen önem derecesi anlamlı biçimde farklılık göstermemiştir. Dolayısı ile satış müdürleri motivasyon ile ilgili çalışmalarında yaş guruplarını ayrı ayrı ele almamalı uygulanacak politikaları tüm yaş gurupları için uygulamalıdır.

Araştırma sonuçlarına göre, motivasyon sağlayan faktör guruplarından “Üstlerin ilgisi ve çalışanların fikirlerinin alınması” faktör gurubuna verilen önem derecesi cinsiyet faktörüne göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu faktör gurubuna bayan satış temsilcilerinin verdiği önem derecesi erkeklere göre daha yüksek düzeydedir. Bu sonuca göre bayan çalışanlar için çok daha ağır şartların söz konusu olabileceği kişisel satış ta, satış müdürlerinin motivasyon sağlanmada “üstlerin ilgisi ve fikirlerin alınması” değişkenine çok daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, motivasyon sağlayan faktör guruplarına verilen önem derecesi medeni duruma göre anlamlı

biçimde farklılık göstermemektedir. Evli yada bekar olmak çalışanları güdüleyecek olan faktörlere ilişkin görüşlerini değiştirmemiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, motivasyon sağlayan faktör guruplarından “üstlerin ilgisi ve fikirlerin alınması” ve “Adaletli davranılması” na ilişkin çalışanların verdiği önem derecesi özellikle üst ve alt gelir gurupları arasında anlamlı farklılık göstermiştir. Özellikle 2500 ytl ve üzeri gelir gurubu 1500 ytl ye kadar olan gelir gurubuna göre bu iki faktöre çok daha fazla önem vermektedir. Buda özellikle gelir seviyesi arttıkça maddi ödüllendirmelerin kısmi biçimde önemini azalttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, ilaç sektöründeki satış temsilcilerini motive edici faktörler 4 grupta toplanmıştır. Bu faktörler içerisinde üstlerin ilgisi, fikirlerin alınması ve Adaletli davranılması maddi ödüllendirmelerden daha önemli çıkmıştır. Aynı zamanda gelir seviyesi dışında, demografik değişkenlerin bu faktörlere verilen önem derecesini çok fazla değiştirdiği söylenemez.

KAYNAKÇA

- Akat, İ., Budak, G. (1994). İşletme Yönetimi, Beta Yayın; İstanbul .
- Eren, E. (2003). Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar; Beta Basım; İstanbul.
- Gürüz, D., Gürel E. (2006). Yönetim ve Organizasyon, Nobel Yayın, Ankara.
- İncir, G. (1990). Çalışanların İş Doyumu Üzerine Bir İnceleme, MPM Yayınları; Ankara .
- Öztabağ, L. (1970). Projede İlk Adım; Remzi Kitapevi; İstanbul.
- Sapançalı, F. (1993). Çalışanların Güdülenmesinde Kullanılan Özendirici Araçlar, Verimlilik Dergisi, Sayı 4, MPM Yayınları, Ankara,
- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A., (2000). Research Methods For Business Students; Second Edition; Prentice Hall.
- Tikici, M., Deniz, M. (1993). Örgütsel Davranış, Özmert Ofset, Malatya.
- [http:// www. tisd.org.tr/ istihdam.asp](http://www.tisd.org.tr/istihdam.asp)

YAZIM KURALLARI

Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisinde, kooperatifçilik, tarım, yönetim, ekonomi, işletme alanlarında sosyal ve kültürel ve buna yakın konularda ulusal ve uluslararası seviyelerde makaleler yayınlanır. Çeviri yazılar içinde kabul edilmez. Dergiye gelen makaleler başka bir dergiye gönderilmemiş ya da yayınlanmamış olmalıdır. Sunulu bildiri ve posterler kabul edilir. Makale, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi kapsamına ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış ise hakem görüşüne sunulmadan yazım kurallarına uygun hale getirilmek üzere yazara iade edilir. Yazarlara telif ücreti ödenmez. Makalelerdeki görüş ve fikirler sadece yazarın düşüncelerini yansıtır dergiye bağlamaz.

Tablo, şekil ve grafik, kaynağa metne dahildir ve metin toplam 15 sayfayı geçmemelidir. Metin Word programı kullanılarak, sayfanın tek yüzüne, tek aralıkla, üstte 4.5 cm, altta 5.8 cm, solda 5.0 cm ve sağda 4.5 cm boşluk bırakılarak, Times New Roman yazı karakteri ile ve 10 punto kullanılarak yazılmalıdır. Dipnot 1.25 cm olmalıdır. Makale, iki kopya ve bir disket ile birlikte sunulmalıdır. Makale ile birlikte "Telif Hakkı" istenilmediğine ve Makalenin daha önce başka bir dergiye gönderilmediğine dair bir taahhütname (dilekçe) sunulmalıdır. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerine yazarlarca hiçbir yeni eklenti yapılamaz. Yayınlanan yazılar iade edilmez. Makale, başlık sayfası, özet, abstract, giriş, materyal ve metod, bulgular ve tartışma, sonuç ve kaynakları içermelidir. Bölüm, ana ve alt başlıklar metin içinde numarasız verilmelidir. Metin içindeki ana başlıklar büyük harf, alt başlıklar küçük harflerle yazılmalı ve ikinci alt başlıklar italik olmalıdır. Başlık sayfasında, kısa ve konu hakkında bilgi verici nitelikteki makale başlığı, yazarların adı soyadı, ünvanı, kurumunu, açık adresi, iletişim bilgileri bulunur. Makale başlığının altında yazarların adı soyadı unvanı olarak verilmelidir. Soyadın hemen sonunda (*) işaretleriyle aynı sayfanın altında yazarların ünvanı ve çalıştığı kurum, görevi, mesleği belirtilmelidir.

Makalenin Türkçe ve İngilizce özetleri 100 kelimeyi geçmemelidir. İngilizce özetten önce İngilizce başlık verilmelidir. Özet kısaca amaç, yöntem ve bulguları vurgulamalıdır. İngilizce ve Türkçe olarak özetin altında maksimum 5 (beş) Anahtar kelime (Key Words) verilmelidir. *Özet ve abstract italik olmalıdır*

Makalenin giriş bölümünde çalışmanın amacı, konusu, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, varsayımları ve yöntemi belirtilmeli, ayrıca bu konuda yapılmış çalışmaların bir düzen içinde özetleri verilmeli kısaca makalenin işleniş tanıtılmalıdır. Bulgular bölümünde veriler kısa ve mantıklı bir şekilde sunulmalıdır. Sonuçlar tartışılmalı, değerlendirilmeli ve yorumlanmalıdır. Tablo ve şekillerdeki rakamlar metin içinde aynı şekilde ve geniş yer almamalıdır. Tablo ve şekillerin metin içerisinde yorumlanması ve açıklaması kısaca tutulmalıdır. Dipnotlardan olabildiğince kaçınılmalıdır.

Tablo numarası ve ismi üstte, şekil ve grafik numarası ve ismi altta, kaynak var ise oda altta yazılmalıdır. Tablo başlıkları sola yaslanmalıdır. Bütün tablo ve

şekiller metin içinde ayrı ayrı ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Metin içinde atıfta bulunulmayan kaynaklar kaynağa bölümünde yer almamalıdır. Kaynaklar, dipnotta değil metin içinde, atıf yapıldığı yerde parantez içinde yıl ile birlikte verilir. Kaynakta bir yazar var ise (Arıcı, 1998:40), iki yazar var ise (Peker ve Çelik, 2005: 98) ve ikiden fazla yazar var ise (Tanrıvermiş vd, 2005:39) şeklinde verilir. Kaynak, metin cümle içinde "Demirci (2005)'e göre" şeklinde verilir. Aynı yazara ait aynı yılda birden fazla kaynak var ise (Tosun, 1985a:67) şeklinde belirtilir. Kaynaklar, metin sonunda yazarların soyadlarına göre alfabetik sırayla ve solaya doğru yazılmalıdır. Kaynaklar aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

Makale ise:

Peker, K. ve Çelik, Y. (2005). Toplum Tarım Desteği Modeli ve Türkiye'de Organik Tarım Üretiminde Uygulanabilirliği, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 149: 35-50

Flings, A (2000). Estimation of Leaf Area in Tropical Maize, Agron. J, 92: 436-444.

Kitap ise:

Chick, V. (1983). Macroeconomics After Keynes: A Reconsideration of the General Theory. The MIT Press, Cambridge.

Kitapta bölüm ise:

Koo, W. ve Bayaner, A. (1998) World Durum Wheat Trade: Competitiveness and Outlook, In T.Yıldırım, A. Schmitz and W.H.Furtan (ed) World Agricultural Trade, Westview Press, pp. 187-207.

MAKALENİN ÜÇÜNCÜ SEKTÖR KOOPERATİFÇİLİK DERGISİNE İLETİLMESİ

Makaleler posta ile gönderilecek veya elden teslim edilecekse iki nüsha metin ve bir disket veya CD'si ile birlikte, Türk Kooperatifçilik Kurumu Ceyhan Atf Kansu Cd. 6 Sk. Nu: 35/9-10 Balgat/ ANKARA adresine gönderilmelidir. Elektronik posta ile gönderilecekse, WEB sayfamızdaki yazım ilkelerine ilişkin formu da doldurarak,

e-posta: koopkur@gmail.com gönderilmelidir.

YAZARLAR İÇİN SON KONTROL LİSTESİ

"Telif Hakkı Devri Formu" imzalandı.

Makale iki kopya ve bir disket olarak hazırlandı (posta ile veya elden teslim edilecekse).

Yazım kurallarına uyuldu.

Yazar ad ve soyadı tam (kısaltma yapılmadan) yazıldı.

Yazar adres(leri) verildi.

Türkçe başlık ve özet yazıldı.

Türkçe anahtar kelimeler verildi.

İngilizce başlık ve özet (abstract) yazıldı.

İngilizce anahtar kelimeler verildi.

Metin içinde tablolar ve şekiller ardışık numaralandı.

Kaynaklar yazım kurallarına uygun yazıldı.

Sayfalar numaralandı.

Sayfa yapısı kurallara uygun ayarlandı.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The Journal of Third Sector Cooperatives accepts articles in the fields of cooperatives, agriculture, management, economics, business and socio-culture on the national and international levels. Translated articles are not accepted. Manuscripts must be based on original research and contain novel findings of general significance. Manuscripts submitted to the Journal of Third Sector Cooperatives must not have been published or be under consideration for publication elsewhere, other than as an abstract of an oral or poster presentation. Manuscripts may be rejected without peer review if they do not comply with the instructions to authors or are beyond the scope of the journal. Authors are not paid and are responsible for the views in the articles.

Manuscripts should be prepared in Word, typed using Times new roman on one side of the paper, 10 punto and single-spaced. Margins are as follows; Top: 4.5 cm, bottom: 5.8 cm, left: 5 cm, right: 4.5 cm and footnote: 1.25 cm. Total numbers of manuscripts must not exceed 15 pages. Two clear copies of the manuscript and a diskette should be submitted.

After referee-recommended revisions are completed and the manuscript has been accepted for publication, the author will not be permitted to make any new additions to the manuscript. Manuscripts not published are not returned to the authors.

Manuscript should follow this order: Title Page, Abstract with title of manuscript, Özet (Turkish Abstract), Introduction, Materials and Methods, Results and Discussion, Conclusions and References. Section and sub-section headings should not be numbered.

The first page should contain a concise, short and informative title, the names and addresses of the authors and contact details of the corresponding author (postal address, e-mail, and fax and telephone numbers).

The abstract must be in both English and Turkish, and should not exceed 100 words. The abstract should be informative as to why and how the study was conducted, and what the results and conclusions are. A maximum of 5 key words must be given at the end of the abstract.

Introduction should define the background and significance of the problem. A summary of the relevant literature should be given. Materials and methods should be concise with complete information about the analytical and statistical procedures. Finding should be given and evaluated in results and discussed section with reference to the tables and figures and by considering information from the literature.

Tables must be given above the tables and the number and the title of the Figures must be given below the figures. Titles must

start from the left margin. All tables and figures must be numbered consecutively throughout the paper.

References not cited in the text should not be given in the Reference section. References should be cited in the text by the last name(s) of the author(s) and year of publication, for example, (Arıcı, 1998), (Peker and Çelik, 2005) (Tanrıvermiş et al,2005). If the citations is the subject of the sentence, then only the date should be given in parantheses for example, According to Demirci (2005). If there is more than one reference in the same year for the same author(s) then please add the letters "a", "b", etc. to the year, for example, (Tosun 1985a. b). References should be listed alphabetically at the end of the text by the last name of the author, starting from the left margin without numbering. References should be given as below:

Journal article:

Peker, K ve Çelik, Y. (2005). Toplum Tarım Desteği Modeli ve Türkiye'de Organik Tarım Üretiminde Uygulanabilirliği.

Üçüncü Sektör Kooperatifçilik .Sayı:149

Temmuz-Ağustos-Eylül.

Flings,A.(2000).Estimation of Leaf area in Tropical Maize. Argon.J.92:436-444.

Book:

Chick,V.(1983). Macroeconomics After Keynes: A Reconsideration of the General Theory ,The MIT Press , Cambridge

Chapter in Books:

Koo, V.Bayaner , A. (1998). World Durum Wheat Trade: Competitiveness and Outlook In T.Yıldırım ,A. Shmitz and W.H.Furtan (ed) World Agricultural Trade.Westview Pres .pp.187-207

Address:

Manuscript should be submitted to:

Türk Kooperatifçilik Kurumu
Ceyhan Atif Kansu Cd. 6 Sk. Nu: 35/9-10
Balgat , Ankara/Türkiye
E-posta: admin@koopkur.org.tr – koopkur@gmail.com

Final Checklist

„Copyright Release“ letter is enclosed.Two copies end one diskette of the manuscript are submitted.

Entire paper is in conformity with the instructions to authors.,

Names of authors are written in full ;(not abbreviated). Address of authors is given.Turkish title and abstract are given .

Turkish keywords are given English title and abstract are given

Tables and figures are numbered in the text and by consecutively.

References are cited and listed according to instructions and not numbered.

All pages are numbered.

THIRD SECTOR COOPERATION REVIEW
2009, VOLUME: 44, NUMBER: 3

Owner

On Behalf of Turkish Cooperation Association Press and
Information Research Consultancy and Education Services Firm
Prof. Dr. Nevzat Aypek

Office

Ceyhun Atf Kansu Cd. 6 Sk. Nu. 35/9-10
06450 Balgat/ANKARA
Tel: (0312) 472 99 59 – 472 99 11
Fax: (0312) 472 97 64
www.koopkur.org.tr - admin@koopkur.org.tr

Turkish Cooperation Association
Press and Information Research Consultancy and Education Services Firm
Published 4 times a year
Price: 6.50 YTL
Price out of Turkey: 7 USD, 5 EURO
Annual subscription out of Turkey: 25 USD, 18 EURO

Account Number for The Subscription

T.C. Ziraat Bankası Cevizlidere Branch Account No: 7970378-5002

Design&Ctp&Printing

Boyut Tanıtım Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Uzay Çağı Cd. 1250. Sk. No: 24
Ostim-ANKARA
Tel: 0312 385 72 12 – 385 72 13
Fax: 0312 385 72 14
e-mail: info@boyutmatbaa.com

Printing Date

November- 2009